АКАДЕМИЯИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ТДУ – 323 (575.2)
ТКБ – (5.тоҷики)
М. 44

Ба ҳуқуқи дастнавис

МАҲМАДЗОД ФИРӮЗ МАҲМАД

РАВАНДҲОИ ГЕОПОЛИТИКӢ ВА ТАЪСИРИ ОНҲО БА ВАЗЪИ СИЁСИИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

АВТОРЕФЕРАТИ
диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии
доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси
6D050200 - Сиёсатшиносӣ (6D050204 – Проблемаҳои сиёсии муносибатҳои байналмилалӣ, инкишофи глобалӣ ва минтақавӣ)

ДУШАНБЕ – 2026

Диссертатсия дар кафедраи сиёсатшиносӣ ва робита бо ҷомеаи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон омода гардидааст

Роҳбари илмӣ: **Хидирзода Махфират Умар –** доктори илмҳои фалсафа, профессор, узви Комиссияи марказии интихобот ва раъйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муқарризони расмӣ: Муҳаммадзода Парвиз Абдураҳмон - доктори илмҳои сиёсӣ, профессори кафедраи дипломатия ва сиёсати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тошов Ҳоҷиакбар Муҳидинович – доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси 6D050200 - Сиёсатшиносӣ (6D050204 – Проблемаҳои сиёсии муносибатҳои байналмилалӣ, инкишофи глобалӣ ва минтақавӣ) ассистнти кафедраи фанҳои ҷомеашиносӣ Донишгоҳи давлатии тибби Тоҷикистон бо номи Абуалӣ ибни Сино

Муассисаи пешбар: Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ҳимояи диссертатсия «30» сентябри соли 2026, соати 13:00 дар маҷлиси шурои диссертатсионии 6D.КОА-079 назди Институти фалсафа ва сиёсатшиносии ба номи А.Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия дар китобхонаи илмии ба номи Индира Гандии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33) ва сомонаи расмии Институти фалсафа ва сиёсатшиносии ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ (www.ifppanrt.tj) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат «____» _____ соли 2026 ирсол гардид.

Котиби илмии
шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои сиёсӣ
E-mail: sanginov1953@mail.ru **Сангинов Н.Н.**

МУҚАДДИМА

Мубрамии таҳқиқи мавзуъ. Ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ҳамчун субъектҳои мустақили низоми муносибатҳои байналхалқӣ ба низоми сиёсати байналхалқӣ ворид шуда, таъриху ҷуғрофиёи мухталифи ин минтақа ва имкониятҳои мавҷудаи он афзалиятҳои минтақаро дар саҳнаи сиёсати байналхалқӣ дучанд намудааст. Дигар проблемаҳои асосие, ки дар сиёсати имрӯзаи кишварҳои Осиёи Марказӣ мавриди баҳс қарор дорад, ин масъалаҳои амниятӣ ва захираҳои табиии ин минтақа маҳсуб меёбад. Ин масъалаҳои самти наверо дар сиёсати кишварҳои абарқудрат боз намудааст.

Барои тавзеҳи дақиқи сиёсати хориҷии давлатҳои Осиёи Марказӣ, бисёре аз таҳлилгарон ба назарияҳои Ҳелфорд Маккиндер (1861–1947), ҷуғрофидони машҳури британиёӣ, ки ҳамчун падари асосгузори геополитика маҳсуб мешавад, мурочиат менамоянд. Назарияи “Қалбгоҳ” ки минтақаи Осиёи Марказиро иҳота менамояд, дар сиёсати байналхалқӣ яке аз назарияҳои калидӣ эътироф шудааст.

Муҳаққиқони зиёд ҷолибияти ин минтақаро бо истинод ба сарватҳои табиии он (масалан, нафту газ, тилло, пахта, уран ва дигар сарватҳои маъданӣ) шарҳ медиҳанд. Таҳқиқотҳо дар назари аввал нишон медиҳанд, ки қудратҳои ҷаҳонӣ барои нишон додани манофеи стратегии худ дар Осиёи Марказӣ ва барқарор кардани равобит бо давлатҳои он ба сарватҳои табиии мавҷудаи минтақа авлавият медиҳанд. Таҳқиқотҳои геополитикии бо заминаҳои иқтисодӣ асосёфта дар Осиёи Марказӣ аз ҷониби ҷомеашиносони Ғарб ва Русия баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ хусусияти илмӣ пайдо намудаанд. Яке аз чунин таҳқиқотҳои ҷолиб оид ба Осиёи Марказиро сиёсатшиноси маъруф Збигнев Бжезинский дар китоби “Тахтаи бузурги шоҳмот” анҷом додааст, ки ӯ минтақаро ба як тахтаи бузурги шоҳмот маҳсуб дониста, абарқудратҳоро бозингарони он донистааст. Яъне Осиёи Марказӣ аз давраҳои дури таърих ҳамчун минтақаи стратегӣ аҳамияту хусусияти ба худ хос дошт ва то ба ҳол ин аҳамият заррае тағйир наёфтааст. Аз ин рӯ таҳқиқи мавзуи диссертатсионии мазкур ҳам барои минтақа ва ҳам барои сиёсати хориҷии Тоҷикистон муҳим арзёбӣ мегардад.

Мубрамияти омӯзиши мавзуи мазкурро вазъи муосири муносибатҳои байналмилалӣ дар муносибат бо кишварҳои Осиёи Марказӣ боло бурдааст. Осиёи Марказӣ ҳамчун минтақаи аз нигоҳи геополитикӣ муҳим, бархурди манфиатҳои абақудратҳоро бештар эҳсос менамояд. Вусъати муборизаҳои ошкорои геополитикӣ кишварҳои Осиёи Марказиро дар масъалаҳои интихоби роҳи минбаъдаи рушд қарор додааст. Новобаста ба вусъати равандҳои интегратсионӣ дар минтақа гароиши гунгунсамтаи кишварҳо эҳсос карда мешавад. Хусусан мавқеъгириҳои Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ҷумҳурии Узбекистон миёни Руссия ва ИМА масъалаест, ки пӯшида боқӣ монда, таҳқиқи ҳамаҷонибаи илмиро тақозо менамояд.

Вазъи сиёсӣ дар минтақаҳои Ховари Миёна ба ҷанги Эрон бо Исроилу ИМА самти дигари муҳимме мебошад, ки муайян намудани таъсири он ба

минтақаи Осиёи Марказӣ муҳим мебошад. Ҳамсарҳадӣ, ҳамзабонӣ ва равобити устувори иқтисодию дипломатӣ ва гуманитарии кишварҳои Осиёи Марказӣ бо Ҷумҳурии Исломии Эрон омилҳои таъсиррасониро ба вазъи сиёсии минтақа зиёд мегардад. Аз ин рӯ муайян нмудани роҳу воситаҳои паст намудани таъсири манфии раванди мазкур ба вазъи сиёсии минтақа аҳамияти муҳимми илмиву амалӣ дорад.

Дараҷаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки омӯзиш ва таҳқиқи равандҳои геополитикӣ, аз ҷумла тағйирпазирии тартиботи ҷаҳонӣ, ташаккули системаи муносибатҳои байналмилалӣ, бархурди манфиатҳои геополитикии субъектҳои байналмилалӣ, ҷаҳони бисёрқутба, сиёсати минтақавии абарқудратҳо ва монанди инҳо аз ҷониби доираи васеи олимону пажуҳишгарон анҷом дода шудаанд. Асарҳои олимонеро, ки дар атрофи масъалаҳои номбаргардида асарҳои илмӣ таҳия намудаанд, метавон ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намуд.

Гурӯҳи якумро асарҳои илмию таҳқиқотии олимони Ғарб ташкил медиҳанд. Бояд гуфт, ки олимони ғарбӣ ба масъалаҳои гуногуни равандҳои геополитикӣ таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намудаанд. Дар байни онҳо асарҳои илмию таҳқиқотии Ҳ. Моргентау [36], Ҷ. Айкенберри [83], А. Ачария [80], З. Бжезинский [8; 9; 10], С. Ҳангтинтон [69; 70], Р. Каплан [23], Г. Киссинҷер [25], Ҷ. Най [40], Ҷ.Б. Патрик [49], Д. Фридман [64], Ф. Фукуяма [65], Р. Хаас [66], Г. Алисон [81] ва чанде дигарон арзиши зиёди назариявию методологӣ доранд. Дар таҳқиқоти олимони номбаргардида хусусиятҳои муҳимми тартиботи ҷаҳонӣ, ояндаи тартиботи либералӣ, сабабҳои ба амал омадани низоъҳои байналмилалӣ, истифодаи неруи нарм дар сиёсати хориҷӣ, бархурди тамаддунҳо, ба саҳнаи сиёсати ҷаҳонӣ ворид гардидани субъектони нав, раванди ташаккулёбии ҷаҳони бисёрқутба, афзоиши таъсири ширкатҳои фаромиллӣ, ба вуҷуд омадани таҳдиду хатарҳои нав ҳамаҷониба таҳқиқ гардидаанд.

Гурӯҳи дуюмро асарҳои илмии олимони рус ташкил медиҳанд. Дар таҳқиқоти олимони рус таҳлилу баррасии масъалаҳои геополитикӣ, аз ҷумла равандҳои геополитикӣ ва ташаккулёбию тағйирпазирии тартиботи ҷаҳонӣ ҷойгоҳи махсус доранд. Дар таҳқиқоти онҳо тағйирёбии тавозуни қувваҳо, ба амал омадани тартиботи нави ҷаҳонӣ баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ, барқарор намудани мақоми геополитикии Русия, зарурати ташаккул додани дипломатияи нав, афзоиш додани иқтидори ҳарбӣ, бознигарӣ намудани стратегияи сиёсати хориҷӣ, муайян намудани шарикони рушд, рушди ҳамгироии минтақавӣ ва байналмилалӣ бо шарикони стратегӣ, тақвият додани мақоми геополитикии давлат ва монанди инҳо ҳамаҷониба омӯхта шудаанд. Дар байни олимони рус асарҳои илмию таҳқиқотии Е.П. Бажанов, Н.Е. Бажанова [4; 5], В.В. Штол [78], Т.А. Алексеева [1], Э.Я. Баталов [7], А.Д. Богатуров [11; 12], С. Глазев [13], М.М. Лебедева [29], А.И. Никитин [41], Н.А. Симония, А.В. Торкунов [60] ва чанде дигарон арзиши зиёди илмию назариявӣ доранд.

Гурӯҳи сеюмро асарҳои илмию таҳқиқотие ташкил медиҳанд, ки дар онҳо равандҳои ҳамгироии минтақаи Осиёи Марказӣ, бархӯрди манфиатҳои геополитикии абарқудратҳо дар минтақаи мазкур ва таъсири равандҳои геополитикӣ ба сиёсати пешгирифтаи давлатҳои минтақа таҳлилу баррасӣ мешаванд. Аз ҷумла асарҳои илмии К.С. Ануфриев [3], А.Д. Богатуров, А.С. Дундич, В.Г. Коргун [12], И.Д. Звягельская [15], А.А. Казансев [22], А.А. Крутько [27], Е.М. Кузмина [28], А.В. Малашенко [30], Г.И. Чуфрин [76], В. Парамонов, А. Строков, О. Столповский [48], С.А. Николаев [42] ва чанде дигарон ба омӯзиши масъалаҳои номбаргардида бахшида шудаанд. Дар таҳқиқоти олимони мазкур аз ҳама бештар ба масъалаи ташаккули сиёсати хориҷии давлатҳои Осиёи Марказӣ баъди пошхурии Иттиҳоди Шуравӣ диққати аввалиндараҷа дода мешавад. Инчунин таваҷҷуҳи чунин кишварҳо ба Осиёи Марказӣ, ба монанди Эрон, Туркия, Чин, ИМА, кишварҳои аврупоӣ ва дигарон таҳлилу баррасӣ шудаанд. Дар корҳои илмию таҳқиқотии олимони номбаргардида нишон дода мешавад, ки минтақаи Осиёи Марказӣ раванди тағйирпазирии геополитикиро пушти сар намуда истодааст.

Гурӯҳи чорумро асарҳои илмию таҳқиқотии олимони ватанӣ ташкил медиҳанд. Дар байни онҳо асарҳои илмии Т.Н. Назаров [39], А.Н. Маҳмадов [31; 32], Г.Н. Зокиров [17; 18; 19; 20], З.Ш. Саидов [57; 58], Р.К. Алимов [2], А. Сатторзода [59], Х.У. Усмонзода [63], Х. Холикназар [72], М.У. Хидирзода [71], Р.Ҷ. Ҳайдарзода [67; 68], П.А. Муҳаммадзода [37; 38], А.Ш. Раҳмонзода [53] ва чанде дигарон аҳамияти назариявию методологӣ доранд. Олимони ватанӣ паҳлуҳои алоҳидаи масъалаҳои марбут ба вазъи сиёсии Осиёи Марказиро мавриди таҳқиқ қарор додаанд. Бояд гуфт, ки масъалаи мавриди назар аз тарафи олимони ватанӣ ба таври бояду шояд мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст.

Дар фарқият аз таҳқиқотҳои олимони зикргардида дар диссертатсияи мазкур равандҳои геополитикӣ ва таъсири онҳо ба вазъи сиёсии минтақаи Осиёи Марказӣ ба таври маҷмӯӣ мавриди таҳлил қарор дода шуда, моҳияти таҳдидҳо, субъектҳои таъсиррасон ва дурнамои вазъ аз диди сиёсӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзуъҳои илмӣ. Мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ аз рӯйи мазмуну мундариҷаи худ ба мавзуъҳои пешбининамудаи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 сентябри соли 2020, №503 «Дар бораи самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти илмӣ ва илмию техникӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» ва қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 феврали соли 2025, №114 «Дар бораи самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти илмӣ ва илмию техникӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» мувофиқат менамояд. Ҳамчунин диссертатсияи мазкур мутобиқ ба нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи сиёсатшиносӣ ва робита бо ҷомеаи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба мавзуи “Омузиши масъалаҳои назариявӣ ва амалии мушкилоти сиёсии

инкишофи глобалӣ ва таҳкими заминаҳои рушди Тоҷикистон” (барои солҳои 2025-2030) анҷом дода шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот – муайян намудани таъсири равандҳои геополитикӣ ба вазъи сиёсии минтақаи Осиёи Марказӣ ва нишон додани дурнамои рушди ҳамгироии кишварҳои минтақа мебошад. Барои амалӣ намудани мақсади таҳқиқот ҳалли вазифаҳои зерин зарур дониста шудаанд:

Вазифаҳои таҳқиқот:

– таҳлили марҳалаҳои гуногуни ташаккулёбии назарияҳои геополитикӣ ва дар ин замина нишон додани хусусиятҳои муҳимми равандҳои геополитикии замони муосир;

– таҳлили рушди эволютсионии давлати миллӣ муайян намудани омилҳои таъсиррасон ба ин раванд ва нишон додани нақши ҷаҳонишавӣ ва равандҳои геополитикӣ ба устувории муносибатҳо;

– таҳқиқи манфиатҳои геополитикии акторҳои хориҷӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ ва нишон додани заминаҳои пайдоиши барҳӯрди манфиатҳо ва равандҳои оштинопазир дар минтақаи мазкур;

– баррасии хусусиятҳои муҳимми равандҳои геополитикии минтақавӣ ва муайян намудани таъсири онҳо ба вазъи сиёсии Осиёи Марказӣ;

– арзёбӣ намудани механизмҳои таъмини амнияти минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ бо дарназардошти таҳдиду хатарҳои замони муосир ва дар заминаи он муайян намудани дурнамои таҳкими вазъи сиёсии минтақа;

– арзёбӣ намудани дурнамои рушди Осиёи Марказӣ дар шароити тағйирпазирии вазъи геополитикии олам ва нишон додани мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таъмини амнияти минтақавӣ.

Обекти таҳқиқот – равандҳои геополитикии замони муосир ва таъсири онҳо ба вазъи сиёсӣ минтақаи Осиёи Марказӣ мебошад.

Предмети таҳқиқот – муайян намудани мафҳум, моҳият ва хусусияти равандҳои геополитикӣ ва таъсири онҳо ба вазъи сиёсии минтақаи Осиёи Марказӣ мебошад.

Фарзияи таҳқиқот. Субъектҳои беруна, аз ҷумла Русия, Чин, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Иттиҳоди Аврупо ва Туркия, ба вазъи сиёсии минтақаи Осиёи Марказӣ таъсири назаррас мерасонад. Русия дар минтақа қудрати таърихан бартаридошта аст ва кӯшиш менамояд, ки нуфузи худро тавассути робитаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва низомӣ нигоҳ дорад. Чин тавассути лоиҳаи «Як камарбанд – як роҳ» ҳузури иқтисодии худро дар заминаи сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои инфрасохторӣ ва захираҳои энергетикӣ афзоиш медиҳад. Иёлоти Муттаҳидаи Амрико худро ба таъмини суботи минтақавӣ ва мубориза бо терроризм манфиатдор нишон дода, дар ин самтҳои ба кишварҳои минтақа кумаки молиявӣ ва низомӣ мерасонад. Иттиҳоди Аврупо сиёсати нармро пеш мебарад, арзишҳои демократӣ ва ҳамкории иқтисодиро таблиғ мекунад. Туркия ба наздикии фарҳангӣ ва забонӣ такя намуда, бо давлатҳои туркзабони минтақа робитаҳои худро мехоҳад тақвият диҳад. Фарзияи

пешниҳодшудаи таҳқиқот ин аст, ки равандҳои геополитикие, ки бо рақобати байниҳамдигарии субъектҳои беруна тавсиф мешаванд, ба вазъияти сиёсии Осиёи Марказӣ таъсири бисёрҷониба мерасонанд. Ин таъсир дар рушди системаҳои сиёсӣ, муайян кардани афзалиятҳои сиёсати хориҷӣ, равандҳои ҳамгироӣ, пайдоиши низоъҳои минтақавӣ ва рушди равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ зоҳир мешавад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Дар раванди омузиши мавзуъ асарҳои илмии олимони хориҷӣ ва ватанӣ истифода бурда шудаанд. Махсусан, назарияҳои сиёсии олимони хориҷӣ барои нишон додани мавқеъ ва моҳияти равандҳои геополитикӣ ва таъсири онҳо ба вазъи сиёсии Осиёи Марказӣ дар низоми нави ҷаҳонӣ мусоидат намудаанд. Инчунин дар раванди таҳқиқот назарияҳои сиёсии муҳаққиқони ватанӣ низ ба таври фаровон истифода бурда шудаанд. Асосҳои назариявии таҳқиқотро низ хулосаҳои назариявии олимони мазкур ташкил медиҳанд.

Навгонии илмии таҳқиқот. Дар таҳқиқоти мазкур дар илмҳои сиёсии ватанӣ бори аввал масъалаи муайян намудани хусусиятҳои равандҳои геополитикии муосир ва нишон додани таъсири онҳо ба вазъи сиёсии Осиёи Марказӣ мавриди пажуҳиш қарор дода шудааст. Ҳолатҳои муҳимтарини навгонии илмии таҳқиқот дар бандҳои зерин ифода ёфтаанд:

– дар заминаи таҳлили марҳалаҳои гуногуни ташаккулёбии назарияҳои геополитикӣ хусусиятҳои муҳимми равандҳои геополитикии замони муосир нишон дода шудааст;

– шаклҳои зоҳиршавии ҷаҳонишавӣ ва равандҳои геополитикӣ таҳлил гардида, таъсири онҳо ба ташаккулёбии давлатдории миллӣ асоснок карда шудааст;

– дар асоси таҳлили манфиатҳои геополитикии акторҳи хориҷӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ заминаҳои пайдоиши бархӯрди манфиатҳо ва равандҳои оштинопазир дар минтақаи мазкур муайян карда шудааст;

– хусусиятҳои муҳимми равандҳои геополитикии минтақавӣ таҳқиқ гардида, таъсири онҳо ба вазъи сиёсии Осиёи Марказӣ муайян карда шудааст;

– дар асоси таҳлили таҳдиду хатарҳои замони муосир механизмҳои таъмини амнияти минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ арзёбӣ гардида, дурнамои таҳкими вазъи сиёсии минтақа асоснок карда шудааст;

– дурнамои рушди Осиёи Марказӣ дар шароити тағйирпазирии вазъи геополитикии олам арзёбӣ гардида, нақш ва мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таъмини амнияти минтақавӣ муайян карда шудааст.

Нуктаҳои барои ҳимоя пешниҳодшаванда

1. Исбот шудааст, ки равандҳои геополитикӣ низоми мураккаби боҳамалоқамандгардии мутақобилаи неруҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии сатҳи ҷаҳонӣ маҳсуб ёфта, ба ташаккули системаи муосири ҷаҳонӣ ва масири муносибатҳои байналмилалӣ таъсири ҳалкунанда мерасонанд. Таҳқиқи ин масъала бо таҷзияи назарияҳои классикии геополитикӣ ва равишҳои муосири он, ки ҷаҳони бисёрқутба, нақши

афзояндаи субъектҳои ғайридавлатӣ ва технологияи иттилоотиро дар бар мегиранд, асос меёбад. Таҳқиқи ин масъала нишон медиҳад, ки таҳлили равандҳои геополитикӣ на танҳо ҷанбаҳои марбут ба қудрат, балки омилҳои иқтисодӣ, иттилоотӣ ва фарҳангиро низ дар бар мегиранд. Равандҳои муосири геополитикӣ бо афзоиши вобастагии байни давлатҳо тавсиф мешаванд, дар ҳоле ки рақобат барои захираҳо ва нуфуз идома дорад ва шаклҳои нави низоъ, аз ҷумла дар фазои киберӣ, торафт бештар мегарданд.

2. Муайян гардидааст, ки ҷаҳонишавӣ бо ҷараёни иттилоот, сармоя, одамон ва фарҳангҳо омехта гардида, ба давлатҳои миллӣ ҳам таъсири муттаҳидкунанда ва ҳам тафриқаангез мерасонад. Аз як тараф, он ба рушди иқтисодӣ, технологӣ ва мубодилаи фарҳангӣ мусоидат намуда, кишварҳо ва халқҳоро ба ҳам наздик мекунад. Аз тарафи дигар, он барои захираҳо, бозорҳо ва нуфуз рақобатро шадидтар мекунад ва дар байни давлатҳо зиддиятҳоро бештар менамояд. Равандҳои геополитикӣ, аз қабили тағйирёбии марказҳои қудрат ва пайдоиши иттифоқҳо ва низоъҳои нав, инчунин ба ташаккули давлатҳои миллӣ таъсири назаррас мерасонанд. Онҳо метавонанд ба тақсимоти дубораи қаламрав, захираҳо ва қудрат, инчунин ба ташаккули ҳувият ва маданияти нав оварда расонанд. Дар шароити вобастагии ҷаҳонӣ ва ноустувории байниҳамдигарӣ, давлатҳои миллӣ маҷбуранд, ки ба шароити тағйирёбанда мутобиқ шаванд ва ҳамзамон ҳувият ва соҳибихтиёрии худро нигоҳ доранд. Барои давлатҳои миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва нооромиҳои геополитикӣ пайдо кардани тавозун байни ҳамгироӣ ва фарқкунандагӣ, ҳамкорӣ ва рақобат мушкилоти ҷиддӣ боқӣ мемонад. Ҳалли бомуваффақияти ин мушкилот аз давлатҳои миллӣ талаб мекунад, ки дарки амиқи равандҳои ҷаҳонӣ, стратегияи устувор ва қобилияти мутобиқшавӣ дошта бошанд. Дар акси ҳол, онҳо хатари дар сиёсат ва иқтисоди ҷаҳонӣ ба канор мондан ва аз даст додани истиқлолият ва ҳувияти худро доранд.

3. Маълум аст, ки Осиёи Марказӣ бо мавқеи стратегии муҳимми ҷуғрофӣ ва захираҳои бойи табиӣ майдони рақобати фаъол байни акторҳои гуногуни хориҷӣ қарор дорад. Ҳамаи онҳо манфиатҳои геополитикии худро пайгирӣ мекунанд. Манфиатҳои онҳо доираи васеи соҳаҳо, аз ҷумла амнияти энергетикӣ, ҳузури низомӣ-стратегӣ, бартарии иқтисодӣ ва пешбурди нуфузи сиёсиро дар бар мегиранд. Русия аз дер боз бо минтақа робитаҳои наздик дошт. Вай кӯшиш менамояд, ки нуфузи худро тавассути тақвияти ҳамкории низомӣ-сиёсӣ дар доираи СААД ва нигоҳ доштани робитаҳои иқтисодӣ тавассути Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё нигоҳ дорад. Авлавияти он пешгирӣ аз болоравии қудратҳои дигар, бахусус дар соҳаи амният аст. Чин ҳузури иқтисодии худро дар Осиёи Марказӣ тавассути лоиҳаи «Як камарбанд – як роҳ» афзоиш медиҳад ва кӯшиш мекунад, ки таъминоти бефосилаи энергияро роҳандозӣ намояд ва бозорҳои маҳсулоти худро васеъ кунад. Пекин инчунин ба суботи минтақавӣ барои пешгирии паҳншавии экстремизм ва терроризм, ки ба амнияти вилоятҳои ғарбии он низ таҳдид мекунанд, манфиатдор аст. Иёлоти Муттаҳидаи Амрико гарчанде ки бо Осиёи Марказӣ

ҳамсарҳад нест, ба ин минтақа ҳамчун як қисми стратегияи худ барои маҳдуд кардани мавқеи Русия ва Чин манфиатдор аст. Иттиҳоди Аврупо, ки шарики асосии иқтисодии минтақа аст, ҳадафи тақвияти ҳамкорӣ дар соҳаҳои энергетика, нақлиёт ва амниятро дорад. Акторҳои дигар, ба монанди Туркия, Эрон ва Ҳиндустон низ ба ин минтақа таваҷҷуҳ доранд ва ҳадафҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии худро пайгирӣ мекунанд. Рақобат дар байни ин фазои мураккаби геополитикиро дар Осиёи Марказӣ ба вуҷуд меорад. Чунин вазъ кишварҳои минтақаро водор мекунад, ки сиёсати хориҷии мутавозинро барои таъмини амният ва шукуфоии худ таҳия кунанд.

4. Асоснок карда шудааст, ки рушди устувори Осиёи Марказӣ равиши ҳамаҷонибаро талаб мекунад. Чунин равиш бояд ба таҳкими суботи дохилӣ ва баланд бардоштани нақши минтақа дар сиёсати байналмилалӣ нигаронида шавад. Сенарияи пешниҳодшуда ба се рукни ба ҳам алоқаманд асос ёфтааст: амиқтар кардани ҳамгироии минтақавӣ, мусоидат ба рушди устувори иқтисодӣ ва тақвияти амният. Тақвияти ҳамгироии минтақавӣ тавассути рушди долонҳои нақлиётӣ ва логистикӣ, ҳамоҳангсозии қоидаҳои тиҷоратӣ ва мубодилаи фарҳангӣ фазои ягонаи иқтисодиро эҷод мекунад, вобастагии кишварҳои минтақаро аз омилҳои беруна коҳиш медиҳад ва робитаҳои онҳоро тақвият медиҳад. Мусоидат ба рушди устувори иқтисодӣ диверсификатсияи иқтисодиёт, ҷалби сармоягузорӣ ва рушди технологияҳои инноватсиониро талаб мекунад. Дастгирии тиҷорати хурду миёна, фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ ва таъмини рушди устувори экологӣ дар бахши энергетикӣ муҳим аст. Тақвияти амният тақвияти ҳамкорӣ дар мубориза бо терроризм, экстремизм ва ҷинояткории муташаккил, инчунин тақвияти марзҳо ва баланд бардоштани қобилияти мудофиавии кишварҳои минтақаро талаб мекунад. Таҳияи механизмҳои огоҳкунии барвақтӣ барои низоъҳо ва эҷоди эътимод байни давлатҳо зарур аст.

Аҳаммияти назариявии натиҷаҳои таҳқиқот аз рӯи мубрамият ва омузиши нокифояи он дар илми муосири сиёсӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ муайян карда мешавад. Дар шароити ноустувории ҷаҳонӣ ва тағйирёбии низоми байналмилалӣ фаҳму дарки механизмҳо ва дигаргуншавии равандҳои геополитикӣ барои таҳияи стратегияҳои муассири сиёсати хориҷӣ, пешгӯии хатарҳо ва таъмини амнияти минтақавӣ муҳим аст. Бинобар ин, натиҷаҳои таҳқиқот шарҳу тавзеҳи мафҳумҳои таъсири субъектҳои беруна, пойгоҳҳои захиравӣ ва омилҳои таъсиррасон ба вазъи сиёсии минтақаро дар бар гирифта, дар рушди назарияи геополитикӣ мусоидат мекунад. Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд барои таҳлили моделҳои назариявие, ки рафтори давлатҳои Осиёи Марказиро дар арсаи байналмилалӣ нишон медиҳанд ва муносибатҳои онҳоро бо қудратҳои бузург ва марказҳои минтақавӣ муайян мекунанд, истифода шаванд.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот. Аҳаммияти амалии таҳқиқот дар татбиқи эҳтимолии натиҷаҳо барои беҳтар кардани самаранокии банақшагирии стратегӣ ва қабули қарорҳо дар сиёсати хориҷӣ ва амнияти миллӣ мебошад. Натиҷаҳо ва тавсияҳои таҳқиқот метавонанд барои

мақомоти давлатӣ, марказҳои таҳлилӣ ва ҷомеаи коршиносоне, ки дар соҳаи сиёсати байналмилалӣ ва таҳқиқоти геополитикӣ фаъолият мекунанд, муфид бошанд.

Дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсия. Эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо иҷрои чунин амалҳо асоснок карда мешавад: а) дар раванди таҳқиқот доираи васеи адабиёти илмӣ истифода гардида, ҷанбаҳои назариявии равандҳои геополитикӣ бо такя ба онҳо муайян карда шудааст; б) дар омӯзиши объект ва предмети таҳқиқот муаллиф методҳои илмии мушаххаси соҳаи сиёсатшиносиро ба кор бурдааст; в) дар таҳқиқот доираи васеи сарчашмаҳои иттилоотӣ, аз ҷумла санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, маводи интернетӣ, маводи илмию таҳлилӣ истифода гардида, дурнамои таҳкими вазъи сиёсии минтақаи Осиёи Марказӣ дар шароити муосир муайян шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур дар мавзуи «Равандҳои геополитикӣ ва таъсири онҳо ба вазъи сиёсии минтақаи Осиёи Марказӣ» бо шиносномаи ихтисоси 6D050200 – Сиёсатшиносӣ (6D050204 – Проблемаҳои сиёсии муносибатҳои байналмилалӣ, инкишови глобалӣ ва минтақавӣ) мутобиқат менамояд. Дар банди 5-уми шиносномаи ихтисоси мазкур «Геополитикаи омилҳои геополитикии рушди ҷаҳонӣ», «Омилҳои минтақавии глобалистикаи муосир», дар банди 8-ум «Фаъолияти хориҷии субъектҳои муносибатҳои байналхалқӣ дар соҳаи амнияти миллӣ, минтақавӣ ва глобалӣ» барои таҳқиқ пешбинӣ гардидаанд.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳияи диссертатсия. Саҳми шахсии довталаб дар таҳқиқи мавзуи мазкур дар он ифода меёбад, ки ӯ мустақилона натиҷаҳои таҳқиқоти худро ҷамъбаст намуда, барои истифодаи амалии онҳо тавсияҳои худро таҳия сохтааст. Инчунин омода намудани мақолаҳои илмӣ ва маърузаву гузориш дар конференсияҳо, истифодаи методҳои илмии таҳқиқоти сиёсӣ дар омӯзиши равандҳои геополитикӣ, таҳлилу баррасии сарчашмаҳои иттилоотӣ, омӯхтани доираи васеи адабиёти илмӣ ва ниҳоят муайян намудани тамоюлоти имрӯзаи геополитикӣ ва нишон додани таъсири онҳо ба вазъи сиёсии Осиёи Марказӣ саҳми шахсии довталаб дар таҳқиқи ин мавзуъ ба шумор мераванд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Диссертатсия дар маҷлиси васеи кафедраи сиёсатшиносӣ ва робита бо ҷомеаи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 24.06.2026 (суратмаҷлиси №9) муҳокима шуда, барои ҳимоя тавсия гардидааст. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот, хулосаҳои диссертатсия ва тавсияҳои муаллиф оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот дар 6 конференсияи ҷумҳуриявӣ маърӯза шудаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии диссертатсия ва хулосаҳои таҳқиқот дар 5 мақолаи илмии муаллиф нашр шудаанд. Мақолаҳои мазкур дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба табъ расидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсияи мазкур аз феҳристи ихтисораҳо, муқаддима, тавсифи умумии таҳқиқот, се боб, шаш зербоб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот, рӯйхати адабиёти истифодашуда ва номгӯйи интишороти довталаб иборат мебошад. Ҳаҷми диссертатсия аз 193 саҳифаи матни компютерӣ иборат аст. Номгӯйи адабиёт ва сарчашмаҳои истифодашуда 179 ададро ташкил медиҳад.

Қисмҳои асосии таҳқиқот

Боби якуми диссертатсия «**Ҷанбаҳои назариявию методологии таҳқиқи равандҳои геополитикӣ**» аз ду зербоб иборат мебошад.

Дар зербоби якуми боби якуми диссертатсия – «**Заминаҳои илмию консептуалии ташаккулёбии равандҳои геополитикӣ»** дар заминаи таҳлилу баррасии доираи васеи адабиёти илмию назариявӣ пайдоиши мафҳуи геополитика, моҳияти он, мактабҳои илмии геополитика, марҳилаҳои рушди назарияи геополитикӣ, ташаккулёбии равандҳои нави геополитикӣ ва омилҳои таъсиррасон ба равандҳои геополитикӣ таҳқиқ гардидаанд.

Геополитика муносибати байни қудрат, ҳадафи кунунӣ ва ояндаро дар сатҳи сиёсӣ, дар заминаи ҷуғрофияи физикӣ ва сиёсӣ баррасӣ мекунад. Аз тарафи дигар, фаъолшавии ҷуғрофия бо тамоми унсурҳояш ва хулосабарорӣ бо арзёбии ин унсурҳо ҷуғрофияи сиёсӣ низ номида мешавад. То ба имрӯз вобаста ба ибораи геополитика таърифҳои мухталифе вориди системаи донишҳои сиёсӣ гардидааст. Дар соли 1916 Рудолф Челлен панҷ унсури фаъоли давлатро ба организми зинда ташбеҳ дода, зикр менамояд, ки «давлат ҳамчун организми зинда аз унсурҳои иҷтимоиёт, экосиёсӣ, кратополитикӣ, демополитикӣ ва геополитикӣ иборат аст ва ба ин васила мафҳуми геополитика таваллуд шудааст» [84]. Таърифи соддаи геополитика чунин аст: «геополитика самти ба сиёсат табдил ёфтани ҷуғрофияро таҳқиқ ва арзёбӣ мекунад. Ҳамзамон, мафҳумҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳарбӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ аз рӯйи ҷуғрофияи сиёсӣ баҳо дода мешаванд» [62].

Консепсияҳои геополитикӣ ба се давра тақсим карда мешаванд: консепсияҳои классикии геополитикӣ, консепсияҳои геополитикие, ки дар давраи Ҷанги сард ба вуҷуд омадаанд ва консепсияҳои геополитикие, ки пас аз ба охир расидани рақобати байниқутбӣ ба вуҷуд омадаанд. Консепсияҳои классикии геополитикӣ асосан дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX ба миён омада, ба таҳлили таъсири омилҳои ҷуғрофиёӣ (масоҳат, мавқеъ, иқлим, шакли релйеф, баҳрҳо ва қитъаҳо) ба сиёсати байналмилалӣ равона гардида буданд. Муаллифоне чун Фридрих Ратсел, Хэлфорд Маккиндер, Алфред Тайер Мехен ва Карл Хаусхофер назарияҳоеро пешниҳод карданд, ки дар онҳо давлат ҳамчун организм эътироф мешуд ва барои бақодорӣ ва рушд ба «фазои зиндагӣ» эҳтиёҷ дорад. Ғояҳои «Хартленд»-и Маккиндер, ки қитъаи Авруосиёро маркази ҳокимияти ҷаҳонӣ меҳисобид, ё «Соҳилдории баҳрӣ»-и Николас Спайкмен, ки аҳамияти минтақаҳои соҳилиро таъкид мекард, барои шарҳ додани рақобати байни қудратҳои бузург дар давраи пеш аз ҷанг хидмат мекарданд. Консепсияҳои мазкур бо муносибати қатъии

байни хушкӣ ва баҳр, талош барои ба даст овардани маконҳои стратегӣ ва тасаввури тақсимоти ҷуғрофиёии қувва тавсиф меёфтанд.

Дар давраи Ҷанги сард консепсияҳои геополитикӣ ба таври қатъӣ аз чаҳорчӯбаи қаблӣ берун рафта, дар заминаи рақобати идеологӣ ва низомӣ байни ду блоки асосӣ (капитализм ва сотсиализм) такомул ёфтанд. Ба ҷои таҳлили ҷуғрофияи сиёсӣ, аксарияти муҳаққиқон ба таҳлили муносибатҳои байналмилалӣ, стратегияҳои муқовимат ва назарияҳои тобеият рӯй оварданд. Консепсияҳои нави геополитикӣ, ба монанди «Ҳимоят аз рӯи масофа» (containment)-и Ҷорҷ Кеннан, «Тазоди муштарак»-и Рейган ва «Табаддулоти стратегӣ» мавриди таҳлил қарор гирифтанд. Дар ин давра геополитика хусусияти дуқутба пайдо карда, ҷаҳонро ба ду ҳавзаи таъсири мутақобил тақсим мекард ва «Пардаи оҳанин» рамзи ин тақсимот буд. Аммо, ҳамзамон, равияҳои дигар чун мактаби франсузии «геополитикаи чап» низ пайдо шуданд, ки ба таҳлили таъсири омилҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ майл доштанд.

Пас аз пош хӯрдани рақобати байниқутбӣ ва суқути Иттиҳоди Шуравӣ дар охири асри XX, геополитика боз ҳам дигаргун гардид. Консепсияҳои нав барои тавсифи сохтори нави сиёсии ҷаҳонӣ, ки бо бисёрқутбӣ, глобализатсия, эътирофи навбатии аҳамияти минтақаҳо ва пайдоиши созмонҳои ғайридавлатӣ хос буд, таҳия карда шуданд. Назарияи «Бархӯрди тамаддунҳо»-и Самуэл Ҳангтинтон ва «Поёни таърих»-и Фрэнсис Фукуяма воситаи нави шарҳи сиёсии ҷаҳонро пешниҳод намуданд. Ғояҳои «геоэкономика» ва «геостратегия» мафҳумҳои анъанавии «фазо»-ро бо омилҳои иқтисодӣ ва иттилоотӣ иваз карданд. Аз дигар ҷониб, назарияҳои постструктуралистӣ ва постмодернистӣ худи мафҳуми геополитикаро, ки дар давраи классикӣ ба вуҷуд омада буд, ба интиқод гирифтанд ва онро ҳамчун воситаи сохтани вақеият, на ин ки инъикоси он, арзёбӣ намуданд.

Пас аз ҷанги сард ва аз байн рафтани мушкилоти (рақобати) миёни ИМА ва Иттиҳоди Шуравӣ аҳамияти ин вожа ва падидаи геополитика бори аввал ба зинаи баландтарини баҳси худ расид, ки оид ба он пажуҳишгарони самти илмҳои сиёсӣ диққати ҷиддӣ зоҳир намудаанд. Зеро дар арсаи байналмилалии полиархии ба таври динамикӣ тағйирёбанда муборизаи барои ҳокимият дар фазоҳои нав, яъне кайҳон, роҳҳои баҳрӣ ва тағйирёбии иқлим дучанд гашт [21].

Равандҳои геополитикии даҳаи дуюми асри XXI ба он ишора мекунад, ки рушди муносибатҳои байналмилалӣ ҳанӯз дар марҳалаи гузариш қарор гирифтааст ва дар заминаи он системаи ҷаҳонии бисёрқутбӣ ташаккул ёфтааст. Дар системаи геополитикии ҷаҳони муосир дигаргуниҳои амиқи сиёсӣ ва иқтисодӣ ба назар мерасанд, ки ба тағйирёбии низоми муносибатҳои байналмилалӣ марбут аст. Пас аз Ҷанги сард Ҷумҳурии Тоҷикистон ба саҳнае табдил ёфт, ки қудратҳои бузург дар ҳудудҳои он барои нуфуз аз ҷиҳати амнияти ҳарбӣ, амнияти энергетикӣ ва иқтисодӣ ва инчунин сиёсатҳои мухталифе, ки дар минтақаи Осиёи Миёна ҳамчун минтақаи нави мубодила бо сабаби мавқеи геополитикӣ ва сарватҳои табиии бойи худ таҳия шудаанд,

мубориза мебаранд. Аз ин рӯ, ташхиси сиёсати хориҷии кишварҳои Осиёи Марказӣ, махсусан Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нигоҳи равандҳои муосири геополитикӣ ва консепсияи нави геополитикӣ тасодуфӣ нест.

Ҳамин тариқ, ташаккули равандҳои геополитикӣ дар заминаи таъсири мутақобилаи назарияҳои илмӣ, равишҳои консептуалӣ ва воқеиятҳои таърихӣ муайян карда мешавад. Дарки ин равандҳо бар асоси фаҳмиши сохтори фазоии ҷаҳон, тағйирпазирии муносибатҳои байналмилалӣ ва нақши субъектҳои гуногун дар саҳнаи ҷаҳонӣ сурат мегирад. Таҳаввулоти тафаккури геополитикӣ аз назарияҳои классикӣ то тафсирҳои муосир тағйирёбии соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва технологиро инъикос мекунад.

Яке аз заминаҳои асосии ташаккулёбии геополитика ва равандҳои геополитикӣ детерминизми ҷуғрофӣ мебошад, ки он таъсири омилҳои ҷуғрофӣ (макон, иқлим, захираҳо)-ро ба рушди давлатҳо ва сиёсати хориҷии онҳо таъкид мекунад. Дар назарияҳои Хартленд (Макиндер) ва Римленд (Спайкмэн) аҳамияти стратегии баъзе минтақаҳои ҷуғрофӣ ва назорати онҳо барои ба даст овардани бартарии ҷаҳонӣ таъкид мегарданд. Дарвинизми иҷтимоие, ки ба геополитикаи ибтидоӣ таъсир расонида буд, муносибатҳои байналмилалиро ҳамчун мубориза барои зинда мондани давлатҳо шарҳ медод. Ин мафҳум, гарчанде ки барои сода кардан ва сафед кардани таҷовуз пайваста интиқод мешуд, хусусияти рақобатпазирии сиёсати ҷаҳониро нишон медиҳад. Дар асри XX назарияҳои плюрализми геополитикӣ ва бисёрқутбӣ инкишоф ёфтанд, ки мавҷудияти марказҳои сершумори қудрати ҷаҳонӣ ва зарурати ба назар гирифтани манфиатҳои субъектҳои гуногунро эътироф мекарданд. Назарияҳои вобастагӣ муносибатҳои иқтисодии ҷаҳониро ҳамчун системае нишон медиҳанд, ки дар он давлатҳои канорӣ аз марказҳои пешрафтатар вобастаанд.

Равандҳои геополитикии муосир таҳти таъсири ҷаҳонишавӣ, технологияи иттилоотӣ ва акторҳои фаромиллӣ қарор доранд. Мафҳумҳои «неруи нарм» (Ҷ. Най) ва геополитикаи киберӣ шаклҳои нави таъсиррасонӣ ва рақобатпазириро дар фазои ҷаҳонӣ инъикос мекунанд. Назарияҳои ҷомеаи шабакавӣ (М. Кастеллс) нақши шабакаҳои иттилоотиро дар ташаккули ҳувият, сафарбаркунии сиёсӣ ва робитаҳои иқтисодӣ нишон медиҳанд.

Хулоса, фарзияҳои илмӣ ва консептуалие, ки асоси ташаккули равандҳои геополитикиро ташкил медиҳанд, доираи васеи назарияҳо ва равишҳо, аз детерминизми ҷуғрофӣ то назарияҳои ҷаҳонишавӣ ва ҷомеаи шабакавиро дар бар мегиранд. Дарки ин фарзияҳо имкон медиҳад, ки қувваҳои пешбарандаи сиёсати ҷаҳонӣ амиқтар дарк карда шаванд, тамоюлҳои асосӣ муайян гарданд ва сенарияҳои ояндаи рушди муносибатҳои байналмилалӣ пешгӯӣ карда шаванд. Бояд эътироф карда шавад, ки равандҳои геополитикӣ тағйирёбанда ва бисёрҷабҳа мебошанд ва ба омӯзиши онҳо равиши ҳамаҷониба ва байнифаннӣ лозим аст.

Таҳаввули назарияҳои геополитикӣ бозгӯи таҳаввули ҳадафҳои геополитикии абарқудратҳо мебошад. Дар ҳама ҳолат бойигариҳо табиӣ,

захираҳои энергетикӣ ва бартариятҳои ҷуғрофӣ амали таъсиррасон ба шаклгирии ҳадафҳои геополитикӣ маҳсуб меёбад.

Дар зербоби дуюми боби якуми диссертатсия – «**Таъсири ҷаҳонишавӣ ва равандҳои геополитикӣ ба ташаккули давлатҳои миллӣ»** моҳият ва хусусиятҳои давлати миллӣ, таъсири ҷаҳонишавӣ ба давлатҳои миллӣ, тағйирпазирии равандҳои геополитикӣ ва таъсири онҳо ба давлатҳо ва минтақаҳои гуногуни олам таҳқиқ гардидааст.

Ҷаҳонишавӣ бо раванди ташаккули сохторҳои фарогири минтақавӣ ва байналмилалӣ ба таври объективӣ ба омезиши ҳуқуқӣ ва идоравии соҳаҳое рафта мерасад, ки қаблан дар ихтиёри давлатҳои миллӣ буданд. Гузаштани бахше аз захираҳои ҳокимияти давлатӣ ба сохторҳои фаромиллӣ (монанди ташкилотҳои байналмилалӣ ё иттиҳодияҳои минтақавӣ) ба маънои маҳдуд шудани ҷойгоҳи анъанавии давлат дар низоми сиёсати ҷаҳонӣ аст. Ин раванд ба заифшавии қобилияти давлат дар татбиқи сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ оварда мерасонад, зеро давлати миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ба қоидаҳое вобаста мегардад, ки берун аз назорати вай қарор доранд. Бо вуҷуди ин, бояд таъкид кард, ки ҷаҳонишавӣ барои баланд бардоштани эътибори давлат ҳамзамон имконият ва фурсатҳои нав фароҳам меоварад. Давлатҳое, ки қобилияти мутобиқшавӣ ва истифодаи самараноки механизмҳои ҷаҳониро доранд, метавонанд дар шароити нави глобалӣ нақши худро мустаҳкам намоянд. Онҳо аз роҳи фаъолияти самарабахш дар сохторҳои байналмилалӣ, иштирок дар ташкили қоидаҳои нав ва ҳатто ба берун интиқол додани фарҳанг ва сиёсати худ метавонанд таъсири хешро дар ҷаҳон афзун гардонанд. Пас, гуфтан мумкин аст, ки ҷаҳонишавӣ на ҳамеша ба заифшавӣ оварда мерасонад, зеро он танҳо шароити нав барои ба даст овардани соҳибихтиёрӣ пешниҳод мекунад, ки идоракунии чунин равандҳо аз истифодаи усулҳои дигар дигар вобаста аст.

Албатта, ҷаҳонишавӣ худ дар алоҳидагӣ мавзуи баҳси хеле тулонист ва вобаста ба он дар низоми илмҳои сиёсӣ таҳқиқоти бунёдӣ анҷом дода шудааст. Мо метавонем муҳаққиқони илмҳои сиёсӣ, аз қабили Ҳанс Моргентау [36] Ҳенри Киссинҷер [25], С. Ҳангтинтон [70], Фрэнсис Фукуяма [65], Збигнев Бжезинский [8] ва даҳҳо сиёсатшиносони маъруфи ҷаҳониро номбар намоем, ки паёмадҳои ҷаҳонишавӣ ва бархӯрди таъсироти мусбату манфии онро ба сохти давлатҳои мухталиф, аз ҷумла давлатҳои миллӣ ба таври муфассал шарҳ додаанд. Аз ҷониби олимони ватанӣ низ мафҳумҳои давлат, давлати миллӣ, ҷаҳонишавӣ ва амсоли инҳо мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтаанд.

Мақоми махсусро дар омӯзиши ҷиҳатҳои назариявию амалии масъалаи ташаккули давлати миллӣ дар шароити инкишофи низоми навини донишҳои сиёсии ватанӣ таҳқиқоти Г.Н. Зокиров ишғол менамояд. Ӯ дар асарҳои худ «Давлат» [19] ва «Давлати тавоно» [18] раванди ташаккулёбии давлат ва хосатан давлати миллиро дар шароити соҳибистиқлолии мамлакат мавриди баррасии амиқу ҳамаҷониба қарор додааст. Асарҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷанбаҳои назариявию амалии ташаккули давлати миллии Тоҷикистонро асос гузоштаанд. Ин асарҳо дар раванди омӯзиши давлатдории миллии тоҷик яке аз ҷойҳои назаррасро ишғол менамоянд. Хусусан, асарҳои «Уфуқҳои истиқлол» [52], «Давлатдории тоҷикон: Аз Сомониён то оғози асри XXI» [54] ва «Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат» [55] имконият медиҳанд, ки падидаи давлати миллӣ хубтару возеҳтар шинохта шавад.

Давлати миллӣ муҳите ва гурӯҳи одамоне мебошад, ки мерос ва фарҳанги муштарак доранд ва дар зери як ҳукумати умумӣ муттаҳид шудаанд. Муҳаққиқи ватанӣ Н. Солиҳов қайд менамояд, ки «Давлати миллӣ, ё ҳукумати миллӣ, ё бо истилоҳи умумии он кишвар як навъи махсуси давлат дар ҷаҳони муосир аст, ки дар он як мақоми сиёсӣ дар қаламрави муайяни ҳудудӣ ҳуқуқи соҳибихтиёрӣ дошта, метавонад ин ҳуқуқро бо қувваи ҳарбӣ пуштибонӣ намояд. Дар ин навъи давлат аҳолии кишвар шаҳрванд ҳисобида мешавад» [61].

Афзоиши равандҳои ҷаҳонишавӣ ба нақши давлатҳои миллӣ аз ҷиҳати иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ таъсир мерасонанд. Давлатҳои миллӣ бояд бо тағирёбии аҳолӣ, ҷараёни тиҷорат ва ҳувияти фарҳангӣ мубориза баранд, то ки тавонанд мушкилоти мураккабро ҳал намуда, имкониятҳои навро эҷод кунанд [85]. Ба андешаи Д. Колз: «Давлат-миллат ин ташкилоти сохташудае аст, ки миллат монополияи қонунии анъанавии худро дар ҳудуди муқарраршуда дорад» [33]. Вақте, ки миллати ягона ва фазои фаъолияти қонунии ҳокимияти давлатӣ бо ҳамдигар мувофиқат мекунанд, пас мо гуфта метавонем, ки миллат – давлат аст. Дар ин ҷо сухан сари мавқеи афзалиятноки миллати таҳҷоӣ меравад, ки тавонистааст ҳамчун умумияти таърихӣ худро нигоҳ дошта, дар ҳудуди ҷуғрофии маконгирифтаи худ ташкилоти сиёсӣ дар шакли давлат таъсис диҳад.

Ҷаҳонишавӣ давлати миллиро маҷбур мекунад, ки ҳамеша ба рақобати ҷаҳонӣ тайёр бошад. Давлати миллӣ барои бартараф намудани паёмадҳои ҷаҳонишавӣ имкониятҳои маҳдуд дорад. Дар раванди ҷаҳонишавӣ яке аз масъалаҳои асосиро муҳоҷирати аҳолӣ ишғол мекунад. Муҳоҷират айни ҳол яке аз масъалаҳои асосии давлатҳои аврупоӣ гаштааст. Чуноне, ки П. Бюкенис қайд мекунад: «Дар ғарб дар замони эҳёи миллӣ ҳазорҳо гурӯҳҳои этникие ташаккул ёфтанд, ки кӯшиши нишон додани худро доштанд ва мехостанд худро ҳамчун умумияти этникии алоҳида ва дорои дину маданияти хос муаррифӣ намоянд» [49, с.7]. Ин таҳлилгари америкоӣ дар китоби худ: «Марги Ғарб» менависад, ки «Муҳоҷирати назоратнашаванда таҳдиди несткунии давлатҳои миллиро дорад, ки мо дар он ба воя расидем ва Амрикоро миёни умумиятҳои этникии бенизом, ки бо якдигар ҳеч як умумияти ягона надоранд, тақсим мекунанд. Онҳо на таърихи ягона, на адабиёт, на санъат, на маданият, на дин ва на тафаккури ягона доранд. Миёни шаҳрвандони Амрико чунин ҳарос мавҷуд аст, ки Амрико миёни умумиятҳои этникии аз дигар минтақаҳои олам омада тақсим мешавад» [49, с.3-4]. Инчунин сиёсатшиноси америкоӣ С. Ҳангтинтон дар яке аз китобҳои охири

худ «Мо ки ҳастем» чунин менависад: «Муҳоҷирати барзиёди аҳолӣ аз Амрикои Лотинӣ ба ИМА таҳдиди тақсим кардани ИМА ба ду халқият, ду маданият ва ду забонро ба вуҷуд меоварад» [69, с.19].

Бояд гуфт, ки дар шароити муосир дар баробари ҷаҳонишавӣ равандҳои геополитикӣ низ тағйироти бунёдии давлатҳои миллиро ба вуҷуд меоранд ва хусусияти соҳибихтиёрии давлатро тавассути низоъҳои ҳудудӣ ва иттифоқҳои стратегӣ аз нав муайян мекунанд. Ин падида махсусан дар фазои Авруосиё возеҳу равшан аст. Чунончи, аз нав кашидани марзҳо ва аз нав танзим кардани ҳувияти коллективӣ натиҷаи таъсири мутақобилаи рақобатии субъектҳои ҷаҳонӣ мебошанд. Моделҳои таърихан таъсисёфтаи давлатдорӣ таҳти фишори марказҳои нави қудрат қарор доранд, ки барои тағйироти институтсионалӣ ҳолати низоиро эҷод мекунанд. Чунин замина барои таҳлили афзоиши вобастагии геополитикӣ ва таҳаввулоти давлати миллӣ зарурати таҳқиқотиро ба вуҷуд меорад.

Дар фазои Авруосиё равандҳои мазкур тавассути ду навъи асосии муносибатҳои байнидавлатӣ зоҳир мешаванд: аз як тараф, низоъҳои ҳудудию минтақавии кӯҳна, ки дар шароити нави байналмилалӣ аз сари нав ба вуҷуд меоянд, ва аз тарафаи дигар, эътирозҳои нав, ки аз таъсири қувваҳои берунӣ вобастаанд. Ҷанги Русия ва Украина намунаи барҷастаи навъи аввал аст, ки дар он як низои таърихӣ дар асри XXI бо воситаҳои комилан нав ва дар чорчӯбаи рақобати неруҳои НАТО ва Россия аз нав оғоз ёфт. Дар ин ҷо, марзҳои давлатӣ танҳо хати ҷуғрофиро инъикос намекунанд, балки ба саҳнаи мубориза барои таъйини ҳуқуқи байналмилалӣ, таъсири фарҳангӣ ва ҳимояи фазои маънавӣ табдил меёбанд. Ҳар гуна тағйири онҳо ба тағйири устувори ҳувияти миллии ҳарду тараф оварда мерасонад.

Дар минтақаи Осиёи Марказӣ низ раванди ташаккули давлатдориро дар шароити рақобати ҷаҳонӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Давлатҳои тозаистиқлоле, ки дар фазои пасошуравӣ ба таҳкими ҳувияти миллии худ машғул шудаанд, акнун дар муносибати мураккаб бо қудратҳои минтақавӣ ва фаъолияти онҳо дар доираи лоиҳаҳои бузурги инфрасохторӣ, монанди бунёди Роҳи абрешим ва ғайраҳо, қарор доранд. Чунин тавсеаи иктисодӣ ва лоиҳаҳои алоқамандкунанда ба таври мустақим ба ҳимояи соҳибихтиёрии сиёсии ин кишварҳо таъсир мерасонанд, зеро онҳоро ба марказҳои қудрати берунӣ вобаста мекунанд ва ҳамзамон барои манъ кардани таъсири онҳо имкон медиҳанд. Чунин вобастагии иқтисодӣ ба воситаи механизмҳои нави геополитикӣ ба хусусияти давлатдории миллӣ таъсири амиқ мегузорад.

Боби дуюми диссертатсия – «**Акторҳои хориҷӣ ва таъсири онҳо ба вазъи геополитикии минтақаи Осиёи Марказӣ**» аз ду зербоб иборат мебошад.

Дар зербоби якуми боби дуюм – «**Манфиатҳои геополитикии акторҳои хориҷӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ»** манфиатҳои геополитикии Ҷумҳурии Мардумии Чин, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Федератсияи Россия, Иттиҳоди Аврупо, Туркия, Эрон ва чанде дигар

давлатҳо таҳлил гардида, таъсири онҳо ба равандҳои сиёсии минтақаи Осиёи Марказӣ нишон дода шудааст.

Осиёи Марказӣ муддати тулонӣ аз низоми сиёсати ҷаҳонӣ дар канор монда буд. Аммо баъди фурӯпошии Иттиҳоди Шуравӣ ва пайдоиши низоми бисёрқутбаи муносибатҳои байналмилалӣ минтақа аҳаммияти стратегии сифатан нав пайдо кард. Табдил ёфтани он ба маркази бархӯрди манфиатҳои абарқудратҳои ҷаҳонӣ аз омилҳои зерин вобаста мебошад: захираҳои азими энергетикӣ, иқтидори транзитии минтақа (онро ба бозорҳои Авруосиё мепайвандад) ва мавқеи геополитикии он, ки дар чорроҳаи тамаддунҳо қарор дорад. Фаъолияти субъектҳои беруна дар минтақаи Осиёи Марказӣ тавассути форматҳои гуногуни ҳамкорӣ амалӣ мешавад. Ҳар як субъекти беруна дар минтақа афзалиятҳои стратегии худро дорад. Чин лоиҳаҳои бузурги инфрасохториро дар доираи ташаббуси «Як камарбанд - як роҳ» амалӣ мекунад, Русия ҳамгироии иқтисодиро тавассути Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё тақвият медиҳад ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико тавассути барномаҳои амниятӣ ва демократикунонӣ ҳузури худро дар минтақа нигоҳ медорад.

Бояд гуфт, ки ташаббуси «Як камарбанд – як роҳ»-и Чин на танҳо лоиҳаҳои инфрасохторӣ, балки сохтмони долони иқтисодии ҷаҳоние мебошад, ки ба рушди инфрасохтори нақлиёт, энергетика ва иттилоот дар минтақа равона карда шудааст. Ин раванд на танҳо барои рушди иқтисодии кишварҳои минтақа, балки барои вусъат додани таъсири сиёсӣ ва фарҳангии Пекин низ муҳим аст. Аз роҳи оҳани Душанбе – Вахдат то лоиҳаҳои бузурги энергетикӣ дар Қазоқистону Ӯзбекистон, ҳузури иқтисодии Чин воқеияти бевоситаи минтақа гардидааст. Дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон олими ватанӣ М.Т. Каримова қайд менамояд, ки сармоягузориҳо ва қарзҳои чинӣ ба бахшҳои калидӣ ва афзалиятноки иқтисоди Тоҷикистон: энергетика, нақлиёт ва саноат ҷалб карда шудаанд. Дар соли 2006, Эксимбонки Чин ба Тоҷикистон аввалин қарзи сармоягузории дарозмуддати худро ба маблағи 603,5 миллион доллар барои сохтмони хатҳои интиқоли барқи Ҷануб-Шимол (267,2 миллион доллар) ва Лолазор-Хатлон (55,2 миллион доллар), инчунин барои таъмири роҳи Душанбе-Хуҷанд-Чаноқ (281,1 миллион доллар) дод. Ин лоиҳаҳо нуқтаи ибтидоии густариши минбаъдаи ҳузури иқтисодии Чин дар минтақа, аз ҷумла лоиҳаҳои муштарак дар Қазоқистон ва Узбакистон гардиданд [24, с.185].

Дар ҳоле ки Чин дар заминаи инфрасохтор амал мекунад, Русия ба таври анъанавӣ ба воситаи механизмҳои амниятӣ ва интегратсияи иқтисодӣ таъсири худро нигоҳ медорад. Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё воситаи асосии ин ҳамгироӣ буда, барои барқарор намудани робитаҳои тиҷоратӣ ва таъмини манотиқи иқтисодии умумӣ дар фазои пасошуравӣ равона шудааст. Ҳамчунин, ҳамкории ҳарбӣ-техникӣ, хариди маҳсулоти энергетикӣ ва ҳамкории соҳаи амнияти коллективӣ унсурҳои муҳимми фаъолияти Маскав мебошанд, ки барои кишварҳои минтақа муҳим боқӣ мемонанд. Таҳлилгари тоҷик М.Р. Мирзоев иброз медорад, ки «Амнияти дастаҷамъӣ дар формати

САД воситаи муассиртарин барои муқовимат бо таҳдидҳои минтақавӣ боқӣ мемонад. Барои Тоҷикистон, ин махсусан барои ҳалли масъалаҳои зерин муҳим аст: ноустуворӣ дар Афғонистон; таҳдиди воридшавии террористон; хатари қочоқи маводи мухаддир тавассути марзи Тоҷикистону Афғонистон. Федератсияи Русия дар маблағгузорӣ ва ҳамоҳангсозии фаъолияти САД нақши марказӣ дорад, ки таъсири онро дар минтақа тақвият медиҳад» [34, с.178].

Аз тарафи дигар, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ба воситаи низоми амнияти байналмилалӣ ва тарғиботи арзишҳои демократӣ ба минтақа менигарад. Ташаббусҳои гуногуни амниятӣ, аз қабили барномаҳои ёрии ҳарбӣ ва таълимӣ, инчунин дастгирии ҷомеаи шаҳрвандӣ ва рушди институтҳои демократӣ, асоси ҳузури Вашингтонро дар Осиёи Марказӣ ташкил медиҳанд. Чунин равиш ба Вашингтон имкон медиҳад, ки на танҳо барои мубориза бар зидди терроризм ва таҳкими устувории минтақавӣ, балки барои таъмини манфиҳои стратегии хеш дар наздикии ҳудудҳои қувваҳои бузурге чун Чин ва Русия саҳм гузорад.

Олимони тоҷик ба ин масъала баҳои воқеӣ додаанд. Аз ҷумла, С.К. Олимова ва М.А. Олимов дар асари худ қайд намудаанд, ки барномаҳои кумаки низомии ИМА ба кишварҳои Осиёи Марказӣ дар якчанд самтҳо амалӣ карда мешаванд: омӯзонидани афсарон ва нерӯҳои махсус; таъмини таҷҳизоти ҳарбӣ; кӯмак дар ислоҳоти нерӯҳои амниятӣ. Дар айни замон, Вашингтон барои рушди ниҳодҳои демократӣ лоиҳаҳои гуногунро маблағгузорӣ мекунад ва онҳоро унсури муҳимми суботи дарозмуддати минтақа мешуморад. Барои Тоҷикистон чунин равиш барои гуногунранг кардани муносибатҳои сиёсати хориҷии он имкониятҳои иловагӣ фароҳам меорад [44, с.348]. Аммо ба андешаи Ш.Н. Нуриддинов, стратегияи ИМА дар Осиёи Марказӣ аз соли 2001 инҷониб тағйироти назаррасро аз сар гузаронидааст. Дар ҳоле ки таваҷҷӯҳи аввал ба мубориза бо терроризм ва дастгирии амалиётҳо дар Афғонистон равона шуда буд, дар солҳои охир тамаркуз ба маҳдуд кардани нуфузи Чин ва маҳдуд кардани таъсири Русия тағйир ёфтааст. Барномаҳои таълимӣ ва дастгирии ҷомеаи шаҳрвандӣ ба абзорҳои муҳимми «неруи нарми» Вашингтон дар минтақа табдил ёфтаанд [43, с.188].

Фаъолияти субъектҳои номбаргардида минтақаро ба майдони муносибати таъсирҳои гуногун табдил додааст. Кишварҳои Осиёи Марказӣ ба сиёсати мутавозин рӯй оварда, кӯшиш мекунанд, ки аз ҳамкории ҳамаи қувваҳои берунӣ ба таври самаранок барояи рушди миллии худ истифода баранд. Онҳо ҳамзамон аз манбаъҳои гуногуни сармоягузорӣ ва технологӣ фоида мебаранд ва дар заминаи таъсири сиёсии гуногун кӯшиш мекунанд, ки мустақилияти хориҷии худро нигоҳ доранд. Ин вазъ ба онҳо имкон медиҳад, ки дар бозори байналмилалӣ ҳолати хешро беҳтар кунанд. Ҳамин тариқ, манзараи ҳузури беруна дар Осиёи Марказӣ хеле мураккаб аст, зеро ҳар як субъекти хориҷӣ воситаҳои хоси худро ба кор мебарад: Чин дар роҳи иқтисод ва инфрасохтор, Русия дар заминаи амният ва интегратсияи минтақавӣ, ИМА

дар самти амнияти коллективӣ ва арзишҳои демократӣ фаъолият доранд. Чунин рақобат ва ҳамкорӣ ҳамзамон барои кишварҳои минтақа чун фурсатҳои нави рушд, ҳамчунон мушкилоти иловагӣ дар роҳи муайян кардани сиёсати дуҷониба ба шумор мераванд.

Ғайр аз ин, дар минтақаи Осиёи Марказӣ Иттиҳоди Аврупо стандартҳои рушди устуворро таблиғ мекунад, дар ҳоле ки Туркия робитаҳои фарҳангӣ ва таърихии худро фаъол намуда, таъсири худро бештар кардан мехоҳад. Таҳлилгарони кишварҳои пасошуравӣ иброз медоранд, ки сиёсати пантуркистии Туркия дар Осиёи Марказӣ як низоми бисёрқабатаеро бунёд мекунад, ки унсурҳои идеологӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ ва дигарро дар бар мегирад. Неруи нарми Туркия дар сиёсати хориҷии ин кишвар тадриҷан ба як модели мураккаб ва ҳамаҷонибаи таъсиррасонӣ табдил меёбад, ки соҳаҳои сершумори муҳимми рушди иҷтимоӣ ва давлатиро дар кишварҳои минтақа фаро мегирад. Хусусияти фарқкунандаи ин стратегия хусусияти тадриҷӣ ва институтсионалии он аст [51]. Аз лиҳози ҳарбӣ бошад таъсири Туркияро дар Осиёи Марказӣ ба таври зерин шарҳ медиҳанд: Туркия тавассути таълими низомӣ клуби ҷонибдорони худро дар дохили нерӯҳои амниятии Осиёи Марказӣ таъсис медиҳад. Агар ин раванд идома ёбад, пас аз 10-15 сол Анқара метавонад дар минтақа элитаҳои низомии тарафдори Туркияро ташкил диҳад ва тавозуни қудратро ба фоидаи худ тағйир диҳад. Ин, дар навбати худ, ба САД таъсир хоҳад гузошт, зеро афсарони Осиёи Марказӣ стандартҳои низомии НАТО-ро аз ҷиҳати таҷҳизот, вокуниш ба ҳолатҳои фавқулодда ва бисёр чизҳои дигар қабул хоҳанд кард [46]. Президенти Туркия Раҷаб Тайип Эрдуғон доимо ба масъалаи муттаҳид кардани кишварҳои Осиёи Марказӣ аз лиҳози фарҳангӣ даъватҳо менамояд. Масалан, соли 2024 Раҷаб Тайиб Эрдуғон, президенти Туркия, хостори гузариш ба алифбои туркӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ шуда буд, ки айни замон аз алифбои кириллӣ ё лотинӣ истифода мебаранд. Дар нишасти Созмони Кишварҳои Туркӣ дар Бишкек, Эрдуғон қайд карда буд, ки Туркия, Озарбойҷон ва Кипри Шимолӣ, ки аз ҷониби туркҳо идора мешаванд, барои гузаштан ба алифбои муштараки туркӣ омодаанд. Президенти Туркия ёдовар шуд, ки алифбои пантуркии 34-ҳарфӣ дар моҳи сентябри соли ҷорӣ қабул шудааст ва онро як қадами таърихӣ номид [79].

Кӯшишҳои Анқара барои таҳриф кардани таърих, ки аз ҷониби Вазорати маорифи Туркия тағйир додани номи минтақа ба таври возеҳ нишон дода шудааст, метавонанд барои Тоҷикистон низ оқибатҳои ҷиддӣ дошта бошанд. Чунин таҳрифи далелҳо метавонад дастовардҳои таърихии мардуми тоҷик ва дигар форсизабонро дуздида ва саҳми мардуми тоҷикро дар фарҳанг ва илми ҷаҳонӣ беэътибор созад. Аммо оқибатҳои чунин тахминҳо барои худшиносии аҳолии тоҷик махсусан назаррасанд. Хориҷ кардани тоҷикон аз мардуми муқими Осиёи Марказӣ (ки гӯё туркҳое ҳастанд, ки забони худро аз даст додаанд ё муҳоҷирон аз Эрон ва Афғонистони имрӯза) метавонад боиси муташанниҷ гардидани робитаҳои байнидавлатӣ гардад [74].

Чунин гуногунии таъсиррасонӣ хусусияти мураккаби иштироки акторҳои берунаро нишон медиҳад. Зеро дар муносибат ба минтақаи мазкур кишварҳои номбаргардида фишангҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва идеологии таъсиррасониро ба таври васеъ истифода мекунанд. Ҳамзамон, стратегияҳои хориҷӣ ҳам рақобат ва ҳам ҳамкории муваққатиро дар худ инъикос мекунанд ва маҳз онҳо манзараи мураккаби муносибатҳои минтақавиро эҷод менамоянд. Шарикии Русия ва Чин дар заминаи СҲШ ба амал бароварда мешавад, аммо онҳо барои назорати долонҳои нақлиётии Осиёи Марказӣ ба таври пинҳонӣ рақобат менамоянд. Аммо, Комрон Ҳидоятзода, сиёсатшиноси тоҷик ва муовини сардори раёсати омӯзиши масъалаҳои амнияти минтақавии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023 изҳор дошта буд, ки «рақобати байни Русия ва Чин дар Осиёи Марказӣ дар дурнамои миёнамӯҳлат эҳтимол надорад. Зеро на Русия ва на Чин аз ноором кардани вазъи низомӣ-сиёсӣ дар минтақа фоида намебаранд, зеро он метавонад ба майдони ҷанги ваколатӣ табдил ёбад. Самтҳои ҳамкории Чин ва Русия дар соҳаи тиҷорат, иқтисодӣ ва сармоягузорӣ барои кишварҳои Осиёи Марказӣ афзалият хоҳанд дошт» [26].

Ташаббусҳои кишварҳои ғарбӣ бо раванди демократикунонии Осиёи Марказӣ ва ҳифзу ҳимояи арзишҳои либералию демократӣ алоқаманд мебошад. Чунин манзараи мураккаби минтақа хусусияти тағйирпазирии равандҳои геополитикии Осиёи Марказиро ифода менамояд. Дар чунин шароит кишварҳои минтақа маҷбуранд, ки бо сиёсати пешгирифтаи беруна эҳтиёткор бошанд, то ки мувозинати байни манфиатҳои иқтисодӣ ва хатарҳои сиёсиро таъмин карда тавонанд. Талошҳои Чин дар самти таъмини амнияти иқтисодӣ, майлу хоҳиши Русия барои нигоҳ доштани таъсири бартаридошта ва кӯшишҳои Ғарб барои гуногунранг кардани робитаҳои минтақавӣ боиси барҳӯрди манфиатҳои онҳо мегардад. Чунин вазъ ба соҳибихтиёрии давлатҳои минтақа то андозае таъсиргузорӣ менамояд ва онҳоро маҷбур мекунад, ки ба равандҳои мураккаби бисёрҷониба ворид шаванд. Чунин тамоюлот роҳҳои ҳалли мутавозинро тақозо менамояд, то ки рушди устувори минтақаро бидуни афзоиши рақобати геополитикӣ таъмин карда тавонад.

Дар зербоби дуюми боби дуюми диссертатсия – «**Таъсири равандҳои геополитикии минтақавӣ ба вазъи сиёсии Осиёи Марказӣ»** ҳамгироии кишварҳои Осиёи Марказӣ ба созмонҳои минтақавӣ, фаъолияти Созмони Ҳамкориҳои Шанхай, Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ, Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё, мувофиқат ва мухолифати манфиатҳо дар доираи созмонҳои мазкур, таъсири таҳдиду хатарҳои муосир ба вазъи сиёсии минтақа таҳлил гардидаанд.

Дар солҳои 2023-2024 минтақаи Осиёи Марказӣ бинобар сабаби афзоиш ёфтани таъсири бӯҳронҳои Украина ва ноустувории доимӣ дар Афғонистон ба маркази таваҷҷуҳи геополитикаи ҷаҳонӣ табдил ёфт. Омилҳои номбаргардида боис шуданд, ки моделҳои анъанавии амният ва

ҳамкории иқтисодӣ аз нав дида баромада шаванд ва давлатҳои минтақаро маҷбур карданд, ки шаклҳои нави ҳамкориро ҷустуҷӯ намоянд. Таъмини соҳибихтиёрӣ дар шароити афзоиши фишорҳои беруна ва таҳдидҳои фаромарзӣ махсусан муҳим гаштааст. Чунин ҳолат зарурати таҳлили системавии нақши тағйирёбандаи Осиёи Марказиро дар муносибатҳои байналмилалӣ ба миён меорад. Афзоиши низоъҳо дар канори минтақа мушкилоти анъанавиро (аз ҷараёни муҳоҷират то қочоқи маводи мухаддир)-ро шадидтар карда, хатарҳои нави марбут ба самти дигаргунсозии занҷирҳои таъминот ва масирҳои энергетикиро ба вуҷуд овардааст. Таҳдиди идомаёбандаи Афғонистон дар якҷоягӣ бо таъсири таҳримҳо ба Русия, барои таҳияи механизмҳои мутобиқшаванда ҷиҳати ҳифзи суботи минтақавӣ намунаҳои ҷадидро эҷод карда истооаст. Дигаргуниҳои мазкур тақозо мекунанд, ки функсияҳои созмонҳои минтақавӣ, аз ҷумла САД ва СҲШ, ки заминаҳои институтсионалии онҳо ҳанӯз ба воқеияти кунунӣ пурра мувофиқат намекунанд, аз нав дида баромада шаванд.

Бояд гуфт, ки бӯҳрони Афғонистон дар рӯйхати таҳдидҳои асосии минтақаи Осиёи Марказӣ боқӣ мемонад. Фаъолияти гурӯҳҳои террористӣ, аз ҷумла шохаи хуросонии ДОИШ, хатари экстремизми фаромарзиро ба вуҷуд меорад. Ноустуворӣ дар минтақаҳои марзии Афғонистон ба ташаккули долонҳо барои ҳаракати ғайриқонунии ҷангиён мусоидат мекунад. Чунин вазъият ҳамоҳангии бештари байни хадамоти иктишофии кишварҳои Осиёи Марказиро талаб мекунад. Қочоқи маводи мухаддир аз Афғонистон барои амнияти минтақавӣ мушкилоти иловагӣ ба бор меоварад. Роҳҳои интиқоли афюн тавассути кишварҳои Осиёи Марказӣ ба манфиати фаъолияти созмонҳои экстремистӣ мебошад. Қочоқи маводи мухаддир дар минтақа сатҳи ҷиноятқорӣ ва фасодро афзоиш медиҳад. Мубориза бо он чораҳои ҳамаҷонибаро ҳам дар сатҳи миллӣ ва ҳам дар сатҳи бисёрҷониба талаб мекунад.

Ноустувории Афғонистон ва нооромиҳои ин кишвар мушкилоти муҳоҷиратро барои Осиёи Марказӣ ба вуҷуд меорад. Хатари вуруди шумораи зиёди паноҳандагони Афғонистон ба кишварҳои Осиёи Марказӣ бо сабаби бадтар шудани бӯҳрони озуқавории ҷаҳонӣ, қобилияти заифи Толибон дар идоракунии иқтисодиёт ва нохоҳиши кишварҳои Ғарб барои расонидани кумакҳои башардӯстона ва дигар кумакҳои иқтисодӣ ба Афғонистон, хеле назаррас боқӣ мемонад [56, с.191]. Чунин вазъият ва тамоюлот ба низомҳои иҷтимоию иқтисодии кишварҳои Осиёи Марказӣ фишори иловагӣ эҷод мекунанд.

Баҳсҳои марзӣ ба муносибатҳои байнидавлатии кишварҳои минтақа таъсири манфӣ мерасонанд. Танишҳои шиддатнок байни Тоҷикистон ва Қирғизистон чандин маротиба ба амал омада буданд, дар сарҳади давлатии байни Тоҷикистону Қирғизистон ҳодисаҳои мусаллаҳона ба таври даврӣ рух медоданд. Ихтилофоти ҳудудӣ байни Ӯзбекистон ва Қирғизистон низ эҳтимоли шиддат гирифтани вазъро дорад. Низоъҳои мазкур равандҳои

ҳамгироии минтақавиро мураккаб мегардонанд ва хатарҳои иловагии амниятиро ба вуҷуд меоранд.

Созмони Ҳамкории Шанхай дар таъмини амнияти Осиёи Марказӣ нақши муҳим мебозад. Самти асосии он мубориза бо таҳдидҳои фаромарзӣ, аз ҷумла терроризм, ҷудоихоҳӣ ва экстремизм мебошад. Машқҳои муштарак ва мубодилаи иттилоотии дар доираи созмон татбиқшаванда ба таҳкими эътимоди байни кишварҳои узв мусоидат мекунанд. Механизмҳои ҳамкории СҲШ барои ҳамоҳангсозии талошҳои назорати марзӣ заминаи мусоид фароҳам меоранд. Таъсиси сохторҳои махсус ҷиҳати муқовимат бо таҳдидҳои амниятӣ ба як воситаи муҳимми СҲШ табдил ёфтааст. Конвенсияи СҲШ таъсиси Сохтори доимии зиддитеррористии ин созмон, ки қароргоҳаш дар Бишкек ҷойгир буд (он соли 2004 ба Тошканд кӯчонида шуд), пешбинӣ мекард [45, с.38]. Сохтори номбаргардида ҳамкории амалиёти фаврии мақомоти иктишофӣ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқро ҳамоҳанг мекунад. Машқҳои мунтазами зиддитеррористии «Миссияи сулҳ» ҷиҳати вокуниши фаврӣ нишон додан ба таҳиду хатарҳои мавҷуда омодагии дастаҷамъонаи аъзои СҲШ-ро нишон медиҳад.

Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ суботи низомӣ ва сиёсиро тавассути системаи кафолатҳои амнияти мутақобила таъмин мекунад. Неруҳои вокуниши фаврии дастаҷамъӣ барои рафъи таҷовузи беруна ва бартараф кардани вазъияти буҳронӣ тарҳрезӣ шудаанд. Системаи муштараки мудофиаи ҳавоӣ қобилияти мудофиавии кишварҳои узвро тақвият медиҳад. Машқҳои ҳамасолаи «Бародарии осебнопазир» қобилияти ҳамкории қувваҳои мусаллаҳи кишварҳои узви САД-ро тақвият медиҳанд. Иқтидори сулҳофарии САД ҳангоми ба амал омадани бӯҳронҳои гуногуни минтақавӣ, аз ҷумла дар рӯйдодҳои Қазоқистон дар моҳи январи соли 2022, дар сатҳи баланд нишон дода мешавад. Ҷойгиркунии контингентҳои сулҳофари дастаҷамъӣ ба пешгирии тавсеаи низоъҳои дохилӣ мусоидат мекунад. Тамрини муштараки воҳидҳои сулҳофар омодагии онҳоро барои анҷом додани амалиёти сулҳҷӯёна афзоиш медиҳад. Механизмҳои мазкур, пеш аз ҳама, эътимоди байниҳамдигарии аъзои созмонро бамаротиб баланд мебардоранд.

Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё тавассути ба амал баровардани ҳамбастагии иқтисодӣ ба таҳкими сиёсии муносибатҳои аъзои он мусоидат мекунад. Ҳамгироии сиёсӣ ва ҳарбӣ бо Русия дар доираи САД, инчунин ҳамгироии иқтисодӣ бо Русия дар доираи Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё унсурҳои асосии механизми номбаргардида мебошанд [73, с.72]. Минтақаи ягонаи гумрукӣ ва сиёсати ҳамоҳангшудаи саноатӣ барои ҳамкории дарозмуддати онҳо равона шудаанд. Коҳиши монеаҳои тиҷоратӣ ба афзоиши сармоягузории мутақобила мусоидат мекунад. Аммо, амиқтар шудани ҳамгироии иқтисодӣ саволҳои зиёдеро дар бораи ҳифзи соҳибихтиёрии кишварҳои иштирокчӣ ба миён меорад. Ҳамоҳангсозии талаботи меъёрӣ баъзан вақт дар қонунгузории миллӣ зарурати гузашт карданҳоро ба вуҷуд меорад. Тафовути имкониятҳои иқтисодӣ тақсимоти номутавозини

манфиатҳоро ба вуҷуд меорад. Ин ва дигар омилҳо метавонанд дар муносибатҳои байни аъзои Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё дар ояндаи дур мушкилиҳои ҷиддӣ эҷод кунанд.

Рақобате, ки зимни татбиқи ташаббусҳои гуногуни интегратсионӣ дар сиёсати минтақавӣ ба мушоҳида мерасад, зиддиятҳои зиёдеро ба вуҷуд меорад. Иштироки кишварҳои Осиёи Марказӣ дар СҲШ, САД ва ИИАО раванди ҳамоҳангсозии афзалиятҳои онҳоро ба мушкилиҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ менамояд. Бояд гуфт, ки Русия ва Чин дар минтақаи Осиёи Марказӣ манфиатҳои худро доранд ва манфиатҳои худро пайгирӣ менамоянд. Тафовути манфиатҳои стратегии Русия ва Чин, пеш аз ҳама, аз равишҳои онҳо нисбат ба ҳамгироии иқтисодӣ вобаста мебошад. Чунин ҳолат ба парокандагии рӯзномаи минтақавӣ оварда мерасонад. Гуногунрангии форматҳои ҳамгироӣ ба қобилияти давлатҳо дар пешбурди сиёсати ягонаи хориҷӣ таъсир мерасонад. Нигоҳ доштани мувозинат дар байни иттиҳодияҳои минтақавӣ вобаста ба масъалаҳои муҳимми минтақавӣ таҳияи мавқеъҳои ягонаро каме душвор мегардонад. Ташаббусҳои рақобатпазир дар соҳаҳои амният ва иқтисод самаранокии ҳамкориҳои минтақавиро коҳиш медиҳанд. Чунин вазъ барои суботи сиёсии Осиёи Марказӣ мушкилоти иловагӣ эҷод мекунад.

Бояд гуфт, ки яке аз омилҳои ташаккулёбии равандҳои интегратсионӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ муборизаи бо таҳдиду хатарҳо мебошад. Барои мисол, буҳрони Афғонистон ба амнияти Осиёи Марказӣ таъсири мустақим дорад. Дар соли 2021 ба сари қудрат расидани ҳаракати «Толибон» мушкилоти мавҷударо шадидтар кардааст ва бо ин сабаб суботи минтақавӣ бо таҳдиду хатарҳои навин рӯ ба рӯ шуда истодааст. Дар чунин шароит ташаккул додани механизмҳои нави ба роҳ мондани назорати минтақаҳои марзӣ ҷиҳати пешгирии таҳдидҳои фаромарзӣ шароити мусоид фароҳам меорад. Қочоқи маводи мухаддир яке аз омилҳои асосии ноором кардани минтақа боқӣ мемонад. Афғонистон истеҳсолкунандаи асосии афюн дар ҷаҳон боқӣ мемонад ва роҳҳои асосии қочоқи маводи мухаддир аз кишварҳои Осиёи Марказӣ мегузаранд. Ин вазъият ба афзоиши фасод дар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва маблағгузории гурӯҳҳои ғайриқонунии ҷиноятӣ мусоидат мекунад. Кишварҳои минтақавӣ маҷбуранд, ки барои назорати марз ва ҳамкории байнидавлатӣ хароҷоти худро афзоиш диҳанд. Муҳоҷирати ғайриқонунӣ аз Афғонистон ба системаҳои иҷтимоию иқтисодии кишварҳои Осиёи Марказӣ фишори иловагӣ эҷод мекунад. Мавҷи гурезагон вазъияти демографиро мураккабтар ва мушкилоти бозори меҳнатро шадидтар мекунад. Ин боиси сахттар шудани қонунҳои муҳоҷират ва афзоиши эҳсосоти миллатгароӣ мегардад. Хавфу хатари ба амал омадани низоъҳои қавмӣ ва тағйир ёфтани манзараи сиёсии ҷомеа оқибатҳои дарозмуддати равандҳои мазкур метавонанд бошанд.

Терроризми фаромиллӣ ба суботи дохилии кишварҳои Осиёи Марказӣ ба таври ҷиддӣ таҳдид менамояд. Фаъолияти як қатор созмонҳои террористӣ, аз ҷумла шохаи хуросонии Давлати Исломӣ (ДОИШ) аз тундгароии

афзояндаи исломӣ шаҳодат медиҳад. Афзоиши фаъолияти гурӯҳҳои террористӣ бо истифодаи қаламравҳои беназорати Афғонистон алоқаманд аст. Ин вазъият талошҳои ҳамоҳангшудаи ҳамаи субъектҳои минтақавиро талаб мекунад. Мавҷудияти чунин созмонҳо, инчунин майлу хоҳиш надоштан ё нотавонии Толибон барои маҳдуд кардани фаъолияти онҳо, манбаъҳои асосии пайдоиши мушкилоти амниятӣ барои ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ мебошанд. Мутаассифона, Афғонистон баъди ба сари қудрат расидани ҳаракати Толибон хеле зуд ба маркази фаъолияти террористӣ табдил ёфт [77, с.45]. Чунин арзёбӣ бо афзоиши шумораи ҳодисаҳои террористӣ дар минтақаҳои марзии Тоҷикистон ва Узбакистон тасдиқи худро пайдо мекунад. Нотавонии мақомоти нави Афғонистон ва зери назорати қатъӣ қарор дода натавонистани чунин вазъ кишварҳои ҳамсояро маҷбур мекунад, ки стратегияҳои амниятии худро аз нав дида бароянд. Дар посух ба таҳдидҳои террористӣ, роҳбарияти сиёсии кишварҳои Осиёи Марказӣ назорати сарҳадиро сахттар кардаанд. Ҳукуматҳои минтақа салоҳияти мақомоти иктишофиро васеъ мекунанд ва дар фазои рақамӣ чораҳои маҳдудкунанда ҷорӣ мекунанд. Маҳз дар чунин шароит ҳамкориҳои амниятии кишварҳои Осиёи Марказӣ бо Русия ва Чин афзоиш меёбанд.

Боби сеюми диссертатсия – «**Дурнамои таҳкими вазъи сиёсӣ ва геополитикӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ**» аз ду зербоб иборат мебошад.

Дар зербоби якуми боби сеюми диссертатсия – «**Таъмини амнияти минтақавӣ омили муҳимми таҳкими вазъи сиёсии Осиёи Марказӣ»** масъалаҳои таъмини амнияти миллӣ ва минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ, таҳдиду хатари равандҳои ҷаҳонишавӣ, интегратсионӣ ва геополитикӣ, таҳкими вазъи сиёсии минтақаи Осиёи Марказӣ, дурнамои ҳамкориҳои амниятии кишварҳои минтақа таҳлил гардидаанд.

Осиёи Марказӣ ҳамчун минтақаи хоси геополитикӣ нуқтаи бархӯрди манфиатҳои қудратҳои гуногун ба ҳисоб меравад. Вусъат пайдо намудани ҷаҳонишавӣ ҳамчун раванди фарогир эҳтиёҷоти густариши ҳамгироии байни кишварҳоро боло бурдааст. Ба ақидаи С.Ҳангтинтон: «Вақте, ки сухан дар бораи ҷаҳонишавӣ ва таъсири он ба минтақаҳои мушаххас меравад, баррасӣ намудани он дар қаринаи ду тамоюли асосӣ, яъне ҳамгироии ҷаҳонӣ ва тавсеаи гуногуншаклии он ба мақсад мувофиқ аст. Маҳз якҷоя амал кардани онҳо (ва дар баъзе ҳолатҳо дар муқобили якдигар қарор гирифтанашон) инкишофи ҷаҳони имрӯза, номуайянии он ва аз ҳама муҳимтар - ҳифзи онро барои ҳар як миллат ва давлат муҳим месозад» [82, с.18]. Ин заруратро кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳамчун минтақаи калидии геополитикӣ дар марҳалаи муосири рушди худ эҳсос намуда истодаанд. Маҳз номуайянӣ дар ҳамкории байни субъектҳои асосии муносибатҳои байналмилалӣ, вайрон шудани таносуб дар низоми муносибатҳо, хусусан байни абарқудратҳо, боиси афзоиши шиддат гашта истодааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки омилҳои таъсиррасон ба вазъи сиёсии минтақаи Осиёи Марказӣ хеле зиёданд. Ба ақидаи А. Раҳмонзода: «Дигаргуниҳои амиқ дар сохтори ҷомеаи ҷаҳонӣ, тағйирёбии харитаи

геосиёсии ҷаҳон ва ташаккулёбии гурӯҳҳои ҳамгироии байналмилалӣ бисёре аз давлатҳоро водор ба он сохт, ки ба ҷустӯҷуйи шаклҳои нави амнияти дастаҷамъӣ ва ҳамкории иқтисодӣ машғул шаванд. Равандҳои наздикшавии давлатҳои мустақил ва муттаҳид гардидани онҳо дар ниҳодҳои асосии минтақавӣ омили асосии муносибатҳои муосири байналмилалӣ гардиданд. Бо ин тартиб зарурати гузаронидани таҳлили ҳамаҷонибаи падидаи ҳамгироӣ, воқеияти муосир, ояндаи давлатҳо ва минтақаҳо дар фазои геосиёсии минтақаи Осиёи марказӣ пайдо мешавад» [53, с.36]. Вобаста ба ин қайд намудан зарур аст, ки маҳз ҳамгироии минтақавӣ дар шароити муосири Осиёи Марказӣ яке аз омилҳои муҳим дар роҳи таъмини суботи минтақа мебошад.

Дар асри XXI раванди ҳамгироӣ на танҳо дар минтақаҳои пешрафта, балки дар фазоҳои таърихан ҳамқисмат низ амиқтар мешавад. Осиёи Марказӣ, ки дар гузашта ба унвони майдони «бозии бузург» байни қуввахои хориҷӣ маълум буд, имрӯз дар назари марказҳои сиёсатшиносии ҷаҳон ҳамчун минтақаи мустақили геосиёсӣ, ки қодир ба ташаккули худмуайянӣ аст, баррасӣ мешавад. Ин тағйири мавқеъ натиҷаи пошхӯрии системаи дуқутбаи ҷаҳонӣ ва ба вуҷуд омадани марказҳои нави ҳокимияти иқтисодӣ ва сиёсӣ мебошад. Сиёсатшиноси тоҷик Муҳаммадзода П. иброз медорад, ки «Дар ҳақиқат, имрӯз, дар шароити тағйироти куллӣ дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ, нақш ва мавқеи Осиёи Марказӣ рӯз аз рӯз афзоиш меёбад. Осиёи Марказӣ дар ҷаҳони муосир мавқеи муҳимми стратегиро ишғол мекунад. Ин минтақа дорои потенсиали бузурги эҷодӣ буда, метавонад дар оянда ба як нерӯи пешбарандаи тағйироти назаррас табдил ёбад. Дар айни замон, Осиёи Марказӣ ҳоло бо оқибатҳои пурраи ҳама мушкилоте, ки дар саросари ҷаҳон ба миён меоянд, рӯ ба рӯ аст. Бинобар ин, равиши стратегие бояд истифода бурда шавад, ки ба манфиати кишварҳои минтақа бошад» [50]. Давлатҳои минтақа бо истифода аз манфиатҳои мутақобила ва фарҳангҳои таърихии наздик дар роҳи эҷоди нақшаҳои ҳамкории минтақавӣ қадам мегузоранд. Чунин ҳамкорӣ метавонад барои рушди минбаъдаи ҳамгироии минтақа дар оянда хизмат кунанд.

Яке аз ҷолибтарин ҷиҳатҳои ин раванд дигаргунии тафаккури амниятӣ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ мебошад. Гарчанде ки амнияти анъанавӣ, ки асосан ба ҳифзи сарҳадҳо ва муқовимат бар таҳдидҳои хориҷӣ равона шудааст, ҳанӯз мавқеи худро гум накардааст, вале эҳтиёҷ ба навъи дигари амният – амнияти иқтисодӣ, энергетикӣ, обӣ ва экологӣ зиёд мегардад. Ин тағйирот давлатҳоро ба сӯи ҳамкории дастаҷамъӣ ва ташкилотҳои минтақавие мекашонад, ки қобилияти бартараф кардани ин мушкилоти муштаракро дошта бошанд. Масалан, масъалаи тақсимоти манбаъҳои об ё транзити энергия аз ҳолати манфиатҳои миллии холис ба майдоне табдил ёфтааст, ки танҳо дар натиҷаи гуфтушуниди доимӣ ва созишҳои мушаххаси ҳамҷаворӣ ҳал карда мешавад.

Ояндаи раванди ҳамгироӣ дар Осиёи Марказӣ вобаста ба қобилияти давлатҳо барои ҳалли мушкилоти таърихан мавҷуда хоҳад буд. Таҷрибаи

Созмони Ҳамкории Шанхай, Созмони ҳамкории исломӣ, Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё ва дигар субъектони ҳамгироии минтақавӣ нишон медиҳад, ки созишҳои назаррас имконпазиранд. Ҳамин тариқ, ҷомеаи ҷаҳонӣ, шояд, дар оянда назари худро ба ин минтақа чун намунае аз ташаккули сулҳомези фазои геосиёсӣ, ки дар он манфиатҳои муштараки минтақавӣ аз тарафдориҳои қаблии таърихӣ пеш меоянд, муаррифӣ намояд.

Дар ин замина, ба ақидаи таҳлилгар М.Боканова: «Хусусияти хоси Осиёи Марказӣ - мавҷудияти маҷмуи беназири чолишҳо ва таҳдидҳои сатҳҳои гуногун мебошад. Минтақа гаравгони афзоиши номуайянии ҷаҳонӣ шудааст. Вобастагии он аз сохтори сиёсати ҷаҳонӣ мушкили дарозмуддат аст, зеро таносуби қувваҳо дар арсаи ҷаҳонӣ байни актorҳои асосии беруна пайваста тағйир меёбад» [22, с.56]. Дар ҳақиқат, дар марҳалаи кунунӣ тағйирпазирии пайвастаи таносуби қувваҳо ва дигаргуниҳои ҷиддӣ дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ мушкилоте маҳсуб меёбад, ки ба кишварҳои минтақа таҳдидҳои зиёдеро пеш меоварад. Хусусан таъсиррасонии ин раванд ба мавқеъмуайянкунии кишварҳои минтақа эҳсос гардида истодааст. Интихоби мавқеи ба манфиатҳои миллию давлатии онҳо мувофиқ масъалаи мураккабест, ки кишварҳоро бо он рӯ ба рӯ кардааст. Дар замони муосир, ки абарқудратҳо шаклҳои гуногуни таҳримҳои иқтисодиро нисбати якдигар амалӣ намуда истодаанд, интихоби мавқеи муфид хеле мушкил гаштааст. Таҳдиди наафтидан ба рӯйхати вайронкунандагони ин таҳримҳо кишварҳои минтақаро ба эҳтиёткории махсус водор месозад. Дар натиҷа тарҳҳои гуногуни иктисодии барои таҳкими истиқлолияту давлатдории ин кишварҳо зарурӣ метавонанд амалӣ нашуда монанд.

Воқеияти сиёсии гузашта ва имрӯза собит мекунад, ки мавқеи муносиби ҷойгиршавӣ ва захираҳои бойи табиӣ, мавҷудияти омилҳои гуногуни иҷтимоию фарҳангӣ ва сиёсию иқтисодӣ аз ҳар ҷиҳат барои актorҳои асосии геополитикӣ ҷолибияти минтақаи мазкурро боло мебарад. Ин ҳолат имкон медиҳад, ки абарқудратҳо аз мавқеи авлавияти манфиатҳои геополитикии худ ба он назар дошта бошанд. Ҳамин аст, ки таъсиррасониҳо ва талошҳо баҳри нигоҳ доштани нуфуз аз ҷониби онҳо пайваста эҳсос карда мешавад. Вобаста ба ин, В. Бакланов қайд мекунад, ки: «Дар шароити муосири норасоии махсусан шадиди захираҳои энергетикӣ аҳаммияти Осиёи Марказӣ аз ҷиҳати геоиқтисодӣ ба таври назаррас меафзояд. Мавҷудияти конҳои нафту газ, захираҳои уран, тилло, дигар металлҳои ранга ва канданиҳои фоиданок дар якҷоягӣ бо мувофиқати роҳандозии иртибототи байналмилалӣ давлатҳои тавонои ҷаҳонро ба ин минтақа ҷалб мекунад. Дар ин ҷо манфиатҳои сохторҳои гуногуни байнидавлатии ИМА, Русия ва Чин, ширкатҳои трансмиллии энергетикӣ ва нақлиётии Ғарбу Шарқ, инчунин динҳои гуногун барҳӯрд мекунанд» [6]. Манбаи захираҳои обӣ будани минтақа низ боиси таваҷҷуҳи бештари кишварҳои манфиатдор гаштааст. Дар натиҷа ҳар кадоме аз ҷонибҳо мекӯшанд, ки дар ин ҷо таъсиру нуфузи бештар дошта бошанд. Ҳамаи ин дар якҷоягӣ фазои геополитикӣ ва геоиқтисодии минтақаро ҳассосу осебпазир мегардонад. Таъсири талошҳои

зикргардида хусусан дар замони вусъати раванди ҷаҳонишавӣ шиддати тоза пайдо мекунад. Маълум аст, ки бозиҳои манфиатхоҳонаи геополитикӣ қодиранд барои кишварҳои минтақа мушкилиҳои зиёдеро пеш оваранд.

Ҳамин тариқ, дар заминаи таҳлили масъалаи таъсири равандҳои геополитикӣ ба вазъи сиёсии минтақаи Осиёи Марказӣ, хусусан фазои пасошуравӣ, метавон хулоса намуд, ки айни замон минтақаи мазкур аз диди геополитикӣ вазъияти ҳассосу мураккабро аз сар мегузаронад.

Дар зербоби дуюми боби сеюми диссертатсия – «**Дурнамои рушди Осиёи Марказӣ дар шароити тағйирпазирии вазъи геополитикии олам»** монеаҳо ва имкониятҳои рушди Осиёи Марказӣ, мавқеи ҷуғрофӣ ва мақоми геополитикии кишварҳои минтақа, дурнамои рушди кишварҳои Осиёи Марказӣ, зарфияти минтақа ва монанди инҳо таҳқиқ гардидаанд.

Баланд бардоштани самаранокии занҷирҳои логистикӣ татбиқи платформаҳои идоракунии ҷараёни боркашонии рақамиро талаб мекунад. Зеро, автоматикунонии расмиёти гумрукӣ ва ҳамоҳангсозии стандартҳо хароҷоти муомилотро коҳиш медиҳад. Айни замон, мақомоти Қазоқистон рӯйи барномае кор мекунанд, ки интиқоли молҳоро аз дидбонгоҳҳои гумрукӣ суръат мебахшад ва монеаҳои маъмуриро бартараф мекунад [75, с.164]. Чунин ташаббусҳо барои ба вуҷуд овардани низоми бефосилаи нақлиётӣ дар саросари минтақа заминаи хуб фароҳам меоваранд.

Беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ислоҳоти ҳамаҷонибаи ҳуқуқиро низ талаб мекунад. Мутобиқсозии қонунгузорӣ бо стандартҳои байналмилалии ҳифзи сармоягузорӣ яке аз самтҳои муҳимтарини ин бахши иқтисодӣ мебошад. Дар ин раванд, ҷорӣ намудани механизмҳои шаффофи танзимкунанда ба афзоиши эътимоди сармоягузорони хориҷӣ мусоидат хоҳад кард. Чунин тадбирҳо барои воридшавии устувори маблағгузории беруна заминаи мусоид фароҳам меоранд. Коҳиш додани монеаҳои бюрократӣ омили муҳим дар беҳтар кардани муҳити тиҷоратӣ боқӣ мемонад. Содда кардани расмиёти маъмурӣ ва кам кардани муҳлати тасдиқи лоиҳаҳо мустақиман ба ҷолибияти сармоягузорӣ таъсир мерасонад. Кафолатҳои ҳифзи ҳуқуқи сармоягузориҳо хатарҳои сармоягузории дарозмуддатро ба ҳадди ақалл мерасонанд. Чунин чораҳо агар дар якҷоягӣ андешида шаванд, бартариҳои рақобатии минтақаро дар иқтисоди ҷаҳонӣ фароҳам меоранд.

Диверсификатсияи иқтисодиёти Осиёи Марказӣ бояд бештар ба бахшҳои афзалиятнок, аз қабили агробизнес ва энергияи барқароршаванда равона карда шавад. Бахши агробизнес ба шарофати рушди саноати коркард дорои иқтидори назарраси содиротӣ мебошад. Бо назардошти коҳиш додани ҳаҷми партовҳои газҳои гулхонаӣ ва мавҷудияти захираҳои табиии минтақа рушди энергияи барқароршаванда муҳим аст. Дар минтақаи Осиёи Марказӣ истеҳсоли дорусозӣ ҳамчун самти умедбахши рушди технологии иқтисодиёт ба шумор меравад. Таъсиси кластерҳои муосири дорусозӣ метавонад талаботи дохилиро қонеъ гардонад ва ба бозорҳои хориҷӣ густариш ёбад. Сармоягузорӣ дар ин бахш рушди таҳқиқот ва коркардҳои марбутаро таъмин

мекунад. Ин тадбирҳо ба ташаккули сохтори мутавозини саноатии иқтисодиёт мусоидат мекунанд. Бо назардошти чунин вазъ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 16-уми декабри соли 2025 зимни ироаи паёми солонаи хеш чунин дастур доданд, ки вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ вазифадор карда мешавад, ки дар ҳамкорӣ бо дигар вазорату идораҳо лоиҳаи Барномаи давлатии рушди саноати дорусозиро барои солҳои 2026 – 2030 таҳия ва ба Ҳукумати мамлакат пешниҳод намояд [47].

Дар муносибатҳои иқтисодии хориҷии кишварҳои Осиёи Марказӣ бо шарикони рушд нобаробарии назаррас ба мушоҳида мерасад. Саҳми Чин, Русия ва Иттиҳоди Аврупо дар тиҷорати минтақавӣ аз 60% зиёд аст, ки номутавозинии сохториро ба вуҷуд меорад. Чунин ҳолат осебпазирии иқтисодиёти онҳоро ба зарбаҳои беруна ва тағйироти сиёсат аз ҷониби акторҳои бартаридоштаро афзоиш медиҳад. Вобастагӣ махсусан дар бахшҳои энергетика ва нақлиёт ба назар мерасад.

Сармоягузорӣ дар соҳаи маориф ва омӯзиши касбӣ асоси рақобатпазирии дарозмуддати минтақаро ташкил медиҳад. «Маориф як манбаи муҳимми неруи нарм барои Русия буда, дар сиёсати дохилӣ, минтақавӣ ва хориҷӣ фаъолона истифода мешавад. Донишгоҳҳои Русия шабакаҳои фаромиллии таъсиррасониро ташкил медиҳанд ва метавонанд арзишҳои худро ҳамчун василаҳои иттилоотӣ дар байни донишҷӯёни Осиёи Марказӣ паҳн кунанд. Тибқи маълумоти ЮНЕСКО, дар Русия беш аз 243 752 донишҷӯи хориҷӣ таҳсил мекунанд, ки аз ин шумора 69 895 нафар аз Қазоқистон, 19 893 нафар аз Ӯзбекистон, 16 521 нафар аз Туркманистон, 15 126 нафар аз Тоҷикистон ва 5 700 нафар аз Қирғизистон мебошанд» [35, с.66]. Бо назардошти чунин тамоюлот бо боварии комил метавон гуфт, ки рушди марказҳои таълимии худ ба кишварҳои Осиёи Марказӣ имкон медиҳад, ки ҷараёни муҳоҷирати кадрҳои баландихтисосро коҳиш диҳанд.

Ҳамин тариқ, тағйирёбии низоми ҷаҳонӣ, шиддат гирифтани хатарҳои минтақавӣ ва аз нав тақсим кардани захираҳои иқтисодӣ муҳити мураккаби байналмилалиро эҷод мекунанд. Дар ҳамин замина афзалиятҳои сиёсати хориҷӣ ва стратегияҳои мутобиқшавии иқтисодии кишварҳои минтақа ташаккул меёбанд. Таҳдидҳои системавие, ки бо ноустувории ҷаҳонӣ алоқаманданд, ба дурнамои нақши афзояндаи Осиёи Марказӣ дар долонҳои транзитӣ ва ҳамкории байниминтақавӣ метавонанд таъсиррасонӣ кунанд. Чунин ҳолат аз давлатҳои минтақавӣ талаб мекунад, ки барои банақшагирии рушди минтақа бо назардошти хатарҳои кӯтоҳмуддат ва бартариҳои стратегии дарозмуддат равиши устувортареро қабул кунанд. Ин масъала зарурати назорати доимии динамикаи геополитикиро талаб мекунад.

ХУЛОСА

Таҳқиқоти анҷомёфта нишон дод, ки асосҳои илмию консептуалии ташаккулёбии геополитикӣ таҷзияи донишҳои назариявӣ ва амалияи доимо таҳаввулёбандаи муносибатҳои байналмилалиро ифода мекунанд. Донишҳои

мазкур низоми донишҳои назариявие мебошанд, ки ба тағйири низоми ҷаҳонӣ, инқилобҳои технологӣ ва парадигмаҳои тағйирёбанда дар илмҳои иҷтимоӣ ва гуманитарӣ мутобиқ мешаванд. Бояд гуфт, ки парадигмаи классикии геополитика аз ҷониби Мехен, Макиндер, Спайкмен ва пайравони онҳо ташаккул дода шудааст. Категорияҳои «Хартлэнд», «Римленд» ва «Қудрати баҳрӣ» бар зидди қудрати хушкӣ, сарфи назар аз танқиди детерминизм, арзиши эвристикии худро барои тавсифи садсолаҳои сиёсати ҷаҳонӣ - мубориза барои фазои стратегӣ, назорати коммуникатсия ва дастрасӣ ба захираҳо нигоҳ медоранд. Консепсияҳои мазкур асоси модели ҷаҳони дуқутбаи асри XX-ро ташкил додаанд ва ба раванди банақшагирии стратегии қудратҳои пешсаф таъсири ҷиддӣ мерасонанд.

Нимаи дуюми асри XX ва аввали асри XXI бо пайдоиш ва бартарии назарияҳои геополитикии ғайриклассикӣ ва постклассикӣ ифода меёбад. Мактаби геополитикаи интиқодӣ (Ҷ. Отуаталл, С. Далби) ба инқилоби эпистемологӣ ноил гардид ва аз воқеиятҳои объективии ҷуғрофӣ ба намояндагиҳои субъективии фазо, гуфтугӯҳои амниятӣ ва амалияҳои дигар диққати бештар равона кард. Ин имкон дод, ки геополитика на ҳамчун қонуни тағйирнопазир, балки ҳамчун ҷараёни идеологие, ки барои қонунӣ кардани қарорҳои сиёсати хориҷӣ истифода мешавад, таҳлил карда шавад. Назарияи «неруи нарм» (Ҷ. Най) низ ба ҳамин монанд амал мекунад ва таҳлили маҷбуркуниро бо баррасии ҷолибияти арзишҳо, фарҳанг ва моделҳои сиёсӣ ҳамчун воситаҳои таъсиррасонӣ пешниҳод менамояд.

Равиши геоиқтисодӣ муҳимтарин пояи консептуалии замони муосир ба шумор меравад. Дар заминаи ҷаҳонишавӣ рақобати анъанавии низомӣ ва сиёсӣ ба мубориза барои роҳбарии технологӣ, ҷараёнҳои молиявӣ, назорат бар занҷираҳои иқтисодӣ ва стандартизатсия табдил ёфтааст. Корҳои илмию таҳқиқотии олимоне ба монанди Э. Луттвак нишон медиҳанд, ки таҳримҳои иқтисодӣ, дипломатияи қарзӣ, монополияи технологӣ муҳим ва идоракунии лоиҳаҳои инфрасохторӣ (масалан, ташаббуси «Як камарбанд – як роҳ»-и Чин) ба шакли нави муколама ва муқовимати геополитикӣ табдил ёфтаанд. Минбаъд соҳибихтиёрии миллӣ на танҳо бо иқтидори низомӣ, балки бо устувории иқтисодӣ, мустақилияти технологӣ ва амнияти энергетикӣ низ ифода карда мешавад.

Ҷаҳонишавӣ раванди объективие мебошад, ки дар сатҳи ҷаҳонӣ афзоиши вобастагӣ ва ҳамгироии соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятиро ба вуҷуд меоварад. Равандҳои мазкур ба ниҳодҳои давлатӣ низ таъсиргузорӣ менамояд. Аз як тараф, ҷаҳонишавӣ омиле мебошад, ки соҳибихтиёрии анъанавӣ ва монополияи давлатиро дар низоми идоракунӣ халалдор мекунад. Ҷараёни сармоя, иттилоот, намунаҳои фарҳангӣ ва ҳаракати одамон фазоҳоеро эҷод мекунанд, ки аз ҷониби ҳукуматҳои миллӣ назорат мешаванд, аммо ҷаҳонишавӣ назорати давлатиро каме заиф менамояд. Нақши афзояндаи ниҳодҳои фаромиллӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ ва низомҳои танзимкунандаи ҷаҳонӣ дар соҳаҳои иқтисод, экология ва амният ба таври объективӣ мустақилияти давлатро дар қабули қарорҳо маҳдуд мекунад.

Дар чунин шароит давлати миллӣ ҳамчун акторҳои асосии геополитикӣ ва кафили ҳувияти миллӣ маҷбур мешавад, ки худро ба талаботи замона мутобиқ гардонад. Таъмини амнияти берунаи давлат, баланд бардоштани нақши давлат дар ҳифзи бахшҳои стратегии иқтисодиёт, вокуниш ба рақобати байналмилалӣ ва таҳдидҳои гибридӣ самтҳои муҳимтарини муқовимат бо равандҳои ҷаҳонишавӣ ва равандҳои геополитикӣ мебошад.

Таҳлили гузаронидашуда ба мо имкон медиҳад, ки як қатор хулосаҳои системавиро дар бораи хусусият ва оқибатҳои амалӣ шудани манфиатҳои геополитикии акторҳои хориҷӣ дар Осиёи Марказӣ таҳия кунем. Минтақаи Осиёи Марказӣ, ки таърихан минтақаи манфиатҳои ҳамҷояшуда дар ҷаҳони дуқутба ва сипас якқутба буд, ҳоло марҳалаи нави рақобати геополитикиро аз сар мегузаронад. Модели бартарии як маркази берунаи қудрат зуҳуроти гузашта аст. Онро системаи мураккаби тавозуни қувваҳо иваз кардааст, ки дар он Русия ва Чин мавқеъҳои калидӣ доранд, дар ҳоле ки Туркия, кишварҳои ИА, Иёлоти Муттаҳида, кишварҳои Халиҷи Форс, Кореяи Ҷанубӣ ва Ҷопон дар ҷустуҷӯи нақшҳои назарраси худ ҳастанд. Ҳар яки ин рӯзномаи стратегии худро дар минтақа пеш мебаранд.

Ҳамзамон, манфиатҳо ва стратегияҳои акторҳои пешсаф ҳам хусусиятҳои рақобатӣ ва ҳам хусусиятҳои мукаммалиро нишон медиҳанд. Русия ба таври анъанавӣ ин минтақаро ҳамчун минтақаи манфиатҳои ҳаётан муҳим дар соҳаҳои амният, ҳамкории иқтисодӣ ва таъсири башардӯстона мебинад ва ба сохторҳои ҳамгироӣ (СААД ва ИИАО) такя мекунад ва робитаҳои наздики сиёсӣ ва дипломатиро нигоҳ медорад. Чин манфиатҳои худро асосан тавассути сармоягузориҳои бузурги иқтисодӣ дар доираи ташаббуси «Як камарбанд – як роҳ» амалӣ мекунад ва ба амнияти энергетикӣ, пайвастагии нақлиётӣ ва густариши бозор афзалият медиҳад. Сарфи назар аз рақобати эҳтимолӣ, ҳамкории прагматикии Маскав ва Пекин дар доираи СҲШ ва дигар форматҳо заминаи нисбатан устуворро дар минтақа эҷод мекунад ва имконияти таъсири монополистии тарафи сеюмро маҳдуд менамояд.

Акторҳои Ғарб, бахусус ИА ва ИМА, таваҷҷуҳи худро аз соҳаи низомӣ-сиёсӣ (хусусан пас аз хуруҷи нерӯҳои худ аз Афғонистон) ба масъалаҳои рушди устувор, идоракунии захираҳо, волоияти қонун ва дастгирии ҷомеаи шаҳрвандӣ равона кардаанд. Таъсири онҳо асосан тавассути муассисаҳои молиявӣ, барномаҳои кӯмаки техникӣ ва мубодилаи таълимӣ амалӣ карда мешавад. Аммо, муқовимати геополитикии Ғарб бо Русия ва рақобат бо Чин хатари таҳримҳои дуюмдараҷаро барои кишварҳои Осиёи Марказӣ эҷод мекунад ва онҳоро маҷбур месозад, ки сиёсати хориҷии хеле эҳтиёткорро пеш баранд.

Манфиатҳои геополитикии акторҳои хориҷӣ дар Осиёи Марказӣ барои минтақа муҳити номуайяни имкониятҳо ва хатарҳоро ба вуҷуд меоранд. Аз як тараф, онҳо ҳамчун омили рушди иқтисодӣ баромад мекунанд ва воридшавии сармоя, таъсиси инфрасохтор ва ҳамгироӣ ба занҷираҳои таъминоти ҷаҳониро таъмин мекунанд. Аз тарафи дигар, онҳо майдони

шиддати доимиро эҷод мекунанд. Чунин ҳолат аз элитаҳои миллӣ талаб мекунанд, ки малакаҳои нави дипломатиро барои нигоҳ доштани соҳибихтиёрӣ ва суботи дохилӣ нишон диҳанд. Дурнамои рушди устувор дар Осиёи Марказӣ асосан аз қобилияти ҳукуматҳои маҳаллӣ барои табдил додани рақобати мураккаби геополитикӣ ба захираи модернизатсияи худ вобаста хоҳад буд. Ояндаи минтақа, чунон ки асрҳо пеш буд, бори дигар дар чорроҳаи манфиатҳои қудратҳои бузург муайян карда мешавад, аммо бори аввал дар муддати тӯлонӣ худи давлатҳои Осиёи Марказӣ имконияти таъриҳӣ доранд, ки дар ин бозии мураккаб меъморони фаъоли тақдири худ шаванд.

Созмону созишномаҳои формати Осиёи Марказӣ оид ба машваратҳои сатҳи баланд арзиши хоса пайдо мекунанд ва барои таҳияи мавқеъҳои муштарак оид ба масъалаҳои муҳим бидуни дахолати нерӯҳои беруна шароити зарурӣ фароҳам меоранд. Дар соҳаи амният таҳдидҳои фаромиллӣ, аз қабили терроризм, экстремизми динӣ, қочоқи маводи мухаддир ва ҷиноятҳои киберӣ ба авҷи худ мерасанд. Ноустувории вазъият дар Афғонистон хатари ҷиддии беруна боқӣ мемонад. Чунин ҳолат ҳам дар сатҳи минтақавӣ, тавассути механизмҳои Созмони Ҳамкории Шанхай ва Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъӣ ва ҳам тавассути ҳамкории дуҷониба бо шарикони рушд, ки қодиранд технология ва таҷрибаи худро пешниҳод кунанд, муттаҳидсозии минбаъдаи талошҳоро талаб мекунад.

ТАВСИЯҲО БАРОИ ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Идома додани ниҳодикунонии сиёсати бисёрсамта. Стратегияи сиёсати бисёрсамта бояд ба системаи нисбатан устувор ва аз ҷиҳати институтсионалӣ ҳифзшудаи афзалиятҳои сиёсати хориҷӣ табдил дода шавад. Тавсия дода мешавад, ки доктринаҳо ё консепсияҳои миллӣ оид ба «ҳамкории бисёрҷонибаи мутавозин» таҳия ва дар сатҳи қонунгузорӣ мустаҳкам карда шавад, то ки манфиатҳои миллиро дар муносибат бо ҳар як шарики калидии беруна (Русия, Чин, ИА, ИМА ва ғайра) ба таври возеҳ муайян кунанд.

Таҳкими ҳамгироии дохилиминтақавӣ. Барои беҳтар кардани мавқеи давлатҳои Осиёи Марказӣ дар муколама бо қудратҳои бузург, амиқтар кардани ҳамгироии воқеӣ муҳим аст. Афзалиятҳои ҳамгироии минтақавӣ бояд масъалаҳои зеринро дар бар гиранд: ҳамоҳангсозии системаҳои тиҷоратӣ ва маъмурияти гумрукӣ, татбиқи лоиҳаҳои мушаххаси инфрасохтори фаромарзӣ (об, энергетика ва нақлиёт) дар асоси манфиати мутақобила ва таъсиси мақомоти машваратии доимӣ оид ба масъалаҳои сиёсати хориҷӣ ва амният.

Диверсификатсияи робитаҳои иқтисодӣ ва коҳиш додани осебпазириҳо. Барои коҳиш додани вобастагии давлатҳои Осиёи Марказӣ аз актолрҳои беруна сиёсати мақсаднок лозим аст. Чунин сиёсат масъалаҳои зеринро дар бар мегирад: ҳавасмандгардонии сармоягузории мустақим аз

кишварҳои гуногун (аз ҷумла Ховари Миёна, Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва Кореяи Ҷанубӣ) дар бахшҳои гуногуни иқтисодӣ; таҳияи долонҳои алтернативии нақлиётӣ ба долонҳои мавҷуда (масалан, тақвияти масири Осиёи Марказӣ-Халиҷи Форс тавассути Туркманистон ва Эрон); ва таъсиси фондҳои миллии рушди устувор барои идоракунии даромад аз содироти захираҳо.

Сармоягузорӣ ба рушди захираи инсонӣ ва малакаҳои идоракунӣ. Устувории низомҳои сиёсӣ дар муқобили таъсири идеологӣ ва иттилоотии беруна мустақиман аз сифати маъмурияти давлатӣ ва сатҳи таҳсилоти шаҳрвандон вобаста аст. Тақвияти омодасозии кадрҳои дипломатӣ ва иқтисодӣ, ки дар самтҳои муосири геоиқтисод, амнияти киберӣ ва ҳуқуқи байналмилалӣ тахассус доранд, тавсия дода мешавад. Ҳамзамон, муҳим аст, ки тафаккури интиқодӣ ва саводнокии иттилоотӣ дар байни аҳолӣ тавассути барномаҳои таълимӣ инкишоф дода шавад. Чунин муносибат ба иттилооти харобиовари беруна муқовимати ҷомеаро афзоиш медиҳад.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛОБИ ДАРЁФТИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

I. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷалаҳои тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии атестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чоп шудаанд:

[1-М] Холов (Маҳмадзод) Ф.М. Назарияи давлати миллӣ дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ [Матн] / Холов Ф.М.// ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ Маҷаллаи илмию сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе-2024 №3 – С. 501-508

[2-М] Хидирзода М.У. Таъсири омилҳои геополитикӣ ба вазъи муосири сиёсии дар Осиёи Марказӣ [Матн] / Хидирзода М.У, Холов (Маҳмадзод) Ф.М. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон - Душанбе-2024 №10 С.319-326

[3-М] Холов (Маҳмадзод) Ф.М. Омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ-методологии равандҳои геополитикӣ [Матн] / Холов Ф.М.// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон - Душанбе-2025 №5 С323-330

[4-М] Холов (Маҳмадзод) Ф.М. Масъалаи амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди низоми геополитикӣ [Матн] / Холов Ф.М.// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон - Душанбе-2026 №1 С. 348-354

[5-М] Холов (Маҳмадзод) Ф.М. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари калидӣ аз нигоҳи консепсияҳои геополитикӣ [Матн] / Холов Ф.М.// ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ Маҷаллаи илмию сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе №3 (78) соли 2026 С 572-577

II. Мақолаҳои дар дигар маҷмуаҳои илмӣ, маҷаллаҳо ва маводҳои конфренсиявӣ ба табърасида:

[6-М] Холов (Маҳмадзод) Ф.М. Тоҷикистон ва ҳифзи манфиятҳои миллӣ дар раванди ташакул ва инкишофи тартиботи нави ҷаҳонӣ [Матн] / Шодиев К.О. Холов Ф.М.// Мактаби сиёсии Пешвои миллат (маҷмуаи мақолаҳои илмӣ № 4-2024). Маводи конфренсияви байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ бахшида ба 30 солагии таъсисёбии ҲХДТ, 30 солагии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва соли 2024 «Соли маърифати ҳуқуқӣ». – Кӯлоб, 2024. - С. 290-295.

[7-М] Холов (Маҳмадзод) Ф.М. Масъалаи амнияти Тоҷикитон ва Осиёи Марказӣ [Матн] / Холов Ф.М.// Маводи конфренсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба солгарди қабули Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон ва рӯзи байналмилалии мубориза бар зиди коррупсия Академияи идоракунии давлати назди Президнти Ҷумҳурии Тоҷикистон Дешанбе - 2025 С. 419-423

[8-М] Холов (Маҳмадзод) Ф.М.Сиёсати саноаткунонии Тоҷикистон дар низоми нави геополитикии минтақа. Конфренсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзуи “Афзалиятҳои рушди саноноаткунонии босуръат дар шароити гузариш ба иқтисодиёти иноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон” бахшида ба 35-солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 30-солагии ДДМИТ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон Душанбе 05.06.2026

[9-М] Холов (Маҳмадзод) Ф.М. Ҳалли масоили сарҳадӣ бидуни тарафи сеям датоварди бузурги дипломатист. [Матн] / Холов Ф.М. Шодиев К.О. // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ дар мавзуи “Роҳҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва ҳуқуқии мубориза бар зидди таҳдидҳои замони муосир”. –Данғара - 2025. –С. 23-24.

[10-М] Холов (Маҳмадзод) Ф.М. Роҳҳои мухталифи мубориза бо зуҳуроти номатлуб дар шароити бархурд ва гуфтугӯи тамадунҳо [Матн] / Шодиев К.О. Холов Ф.М.// Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ дар мавзуи “Роҳҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва ҳуқуқии мубориза бар зидди таҳдидҳои замони муосир”. –Данғара- 2025. –С. 102-107

[11-М] Холов (Маҳмадзод) Ф.М. Нақши Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими сулҳ ва ваҳдати миллии тоҷикон. [Матн] / Холов Ф.М.// Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ дар мавзуи “Маърифати ҳуқуқи омили инкишофи давлати ҳуқуқбунёд”Бахшида 30 солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва эълон гардидани соли 2024. Данғара- 2024. С.226-229.

АКАДЕМИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ТДУ – 323 (575.2)
ТКБ – (5.тадж)
М. 44

На правах рукописи

МАХМАДЗОД ФИРУЗ МАХМАД

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ПОЛИТИЧЕСКУЮ СИТУАЦИЮ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

АВТОРЕФЕРАТ
диссертации на соискание ученой степени
доктора философии (PhD), доктора по специальности
6D050200 - Политология (6D050204 – Политические
проблемы международных отношений, глобального
и регионального развития)

ДУШАНБЕ – 2026

Диссертация выполнена на кафедре политологии и связи с общественностью Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

Научный руководитель:	Хидирзода Махфират Умар – доктор философских наук, профессор, член Центральной комиссии по выборам и референдумам Республики Таджикистан.
Официальные оппоненты:	Мухаммадзода Парвиз Абдурахмон - доктор политических наук, профессор дипломатии и внешней политики Республики Тоджикистан Таджикского натциольного универиситета
	Тошов Ходжиакбар Мухидинович – доктора философии (PhD), доктора по специальности 6D050200 - Политология (6D050204 – Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития) Ассистнт кафедры общественных дисциплин ТГМУ имени Абуали ибни Сино.
Ведущая организация:	КГУ «Кулябский государственный университет имени Абуабдуллоха Рудаки»

Защита диссертации состоится «30» сентября 2026 года в «13:00» часов на заседании диссертационного совета 6D.KOA-079 при Институте философии и политологии имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана (734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33).

С диссертацией можно ознакомиться в научной библиотеке имени Индиры Ганди Национальной академии наук Таджикистана (734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33) и на официальном сайте Института философии и политологии имени А. Баховаддинова НАНТ (www.ifppanrt.tj).

Автореферат разослан «____» _____ 2026 года.

Ученый секретарь
диссертационного совета,
кандидат политических наук
E-mail: **sanginov1953@mail.ru** Сангинов Н.Н.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность исследования темы. Центральноазиатские республики вошли в международную политическую систему как независимые образования после распада Советского Союза, а разнообразная история и география этого региона, а также имеющиеся возможности удвоили его преимущества на международной политической арене. Другие ключевые вопросы, обсуждаемые в современной политике центральноазиатских стран, это вопросы безопасности и природные ресурсы региона. Эти вопросы открыли новое направление в политике сверхдержав.

Для точного объяснения внешней политики центральноазиатских государств многие аналитики обращаются к теориям Хэлфорда Маккиндера (1861–1947), известного британского географа, считающегося основоположником геополитики. Теория «Хартленд», охватывающая центральноазиатский регион, признана одной из ключевых теорий в международной политике.

Многие исследователи объясняют привлекательность этого региона его природными ресурсами (например, нефтью и газом, золотом, хлопком, ураном и другими минеральными ресурсами). На первый взгляд, исследования показывают, что мировые державы отдают приоритет имеющимся в регионе природным ресурсам, чтобы продемонстрировать свои стратегические интересы в Центральной Азии и установить отношения с её государствами. Геополитические исследования Центральной Азии на экономической основе, проводимые западными и российскими обществоведами, приобрели научный характер после распада Советского Союза. Одно из таких интересных исследований по Центральной Азии было проведено известным политологом Збигневом Бжезинским в его книге «Большая шахматная доска», в которой он рассматривал регион как огромную шахматную доску, а сверхдержавы как её игроков. Иными словами, Центральная Азия с древних времён имела своё значение и особенности как стратегический регион, и это значение нисколько не изменилось. Поэтому исследование этой темы считается важным как для региона, так и для внешней политики Таджикистана.

Актуальность исследования данной темы возрастает в связи с текущим состоянием международных отношений мировых держав со странами Центральной Азии. Центральная Азия, как геополитически важный регион, все чаще сталкивается с конфликтом интересов сверхдержав. Интенсивность открытой геополитической борьбы поставила страны Центральной Азии перед выбором пути дальнейшего развития. Несмотря на расширение интеграционных процессов в регионе, ощущается тенденция к расхождению позиций стран. В частности, позиции Республики Казахстан и Республики Узбекистан между Россией и США остаются нерешенным вопросом, требующим всестороннего научного исследования.

Политическая ситуация на Ближнем Востоке еще одна важная область, влияние которой на регион Центральной Азии имеет первостепенное

значение. Границы, общий язык и стабильные экономические, дипломатические и гуманитарные отношения стран Центральной Азии с Исламской Республикой Иран усиливают факторы, влияющие на политическую ситуацию в регионе. Поэтому определение путей и средств для смягчения негативного воздействия этого процесса на политическую ситуацию в регионе имеет большое научное и практическое значение.

Степень исследования научной темы. Анализ научной литературы показывает, что изучение и исследование геополитических процессов, включая трансформация мирового порядка, формирование системы международных отношений, столкновение геополитических интересов международных субъектов, многополярный мир, региональную политику сверхдержав и тому подобное, проводилось широким кругом ученых и исследователей. Труды ученых, разработавших научные работы по вышеупомянутым вопросам, можно разделить на следующие группы.

Первая группа состоит из научно-исследовательских работ западных ученых. Следует отметить, что западные ученые уделяли серьезное внимание различным вопросам геополитических процессов. Среди них научную и исследовательскую ценность представляют работы Х. Моргентау [36], Дж. Эйкенберри [83], А. Ачарьи [80], З. Бжезинского [8; 9; 10], С. Хантингтона [69; 70], Р. Каплана [23], Г. Киссинджера [25], Дж. Ная [40], Дж. Б. Патрика [49], Д. Фридмана [64], Ф. Фукуямы [65], Р. Хааса [66], Г. Эллисона [81] и ряда других. В исследованиях вышеупомянутых ученых всесторонне рассматриваются важные особенности мирового порядка, будущее либерального порядка, причины международных конфликтов, использование мягкой силы во внешней политике, столкновение цивилизаций, вступление новых акторов на мировую политическую арену, процесс формирования многополярного мира, рост влияния транснациональных компаний и возникновение новых угроз и опасностей.

Вторая группа состоит из научных работ российских ученых. В исследованиях российских ученых особое место занимает анализ и рассмотрение геополитических вопросов, включая геополитические процессы, формирование и трансформация мирового порядка. В их исследованиях всесторонне изучаются такие темы, как изменение баланса сил, возникновение нового мирового порядка после распада Советского Союза, восстановление геополитического статуса России, необходимость формирования новой дипломатии, наращивание военного потенциала, пересмотр внешнеполитических стратегий, определение партнеров по развитию, развитие региональной и международной интеграции со стратегическими партнерами, укрепление геополитического статуса государства и т.д. Среди российских ученых научно-исследовательские работы Е.П. Бажанова, Н.Е. Бажанова [4; 5], В.В. Штола [78], Т.А. Алексеевой [1], Е.Я. Баталова [7], А.Д. Богатурова [11; 12], С. Глазева [13], М.М. Лебедевой [29], А.И. Никитин [41], Н.А. Симония, А.В. Торкунов [60] и ряд других имеют большую научно-теоретическую ценность.

Третья группа состоит из научно-исследовательских работ, в которых анализируются и обсуждаются процессы интеграции Центральноазиатского региона, столкновение геополитических интересов сверхдержав в этом регионе и влияние геополитических процессов на политику, проводимую государствами региона. В частности, научные работы К.С. Ануфриева [3], А.Д. Богатурова, А.С. Дундича, В.Г. Коргуна [12], И.Д. Звягельской [15], А.А. Казансева [22], А.А. Крутко [27], Е.М. Кузьминой [28], А.В. Малашенко [30], Г.И. Чуфрина [76], В. Парамонова, А. Строкова, О. Столповского [48], С.А. Николаева [42] и ряда других посвящены изучению вышеупомянутых вопросов. Исследования этих ученых сосредоточены, прежде всего, на вопрос формирования внешней политики центральноазиатских государств после распада Советского Союза. Анализируется и обсуждается также внимание к Центральной Азии со стороны таких стран, как Иран, Турция, Китай, США, европейские страны и другие. Научно-исследовательские работы упомянутых ученых показывают, что центральноазиатский регион переживает процесс геополитических изменений.

Четвертая группа состоит из научно-исследовательских работ отечественных ученых. Среди них теоретическое и методологическое значение имеют научные работы Т.Н. Назарова [39], А.Н. Махмадова [31; 32], Г.Н. Зокирова [17; 18; 19; 20], З.Ш. Саидова [57; 58], Р.К. Алимова [2], А. Сатторзоды [59], Г.У. Усмонзоды [63], Г. Холикназара [72], М.У. Хидирзоды [71], Р.Дж. Хайдарзоды [67; 68], П.А. Мухаммадзоды [37; 38], А.Ш. Рахмонзоды [53] и некоторых других. Отечественные ученые изучали отдельные аспекты вопросов, связанных с политической ситуацией в Центральной Азии. Следует отметить, что рассматриваемый вопрос недостаточно исследован отечественными учеными.

В отличие от исследований вышеупомянутых ученых, в данной диссертации всесторонне анализируется геополитические процессы и их влияние на политическую ситуацию в Центральноазиатском регионе, а также рассматривается характер угроз, влиятельные субъекты и перспективы развития политической ситуации в Центральной Азии.

Связь исследования с программами (проектами) или научными темами. Тема диссертационного исследования по своему содержанию соответствует темам, предусмотренным в Постановлении Правительства Республики Таджикистан от 26 сентября 2020 г. № 503 «О приоритетных направлениях научных и научно-технических исследований в Республике Таджикистан на 2021-2025 годы» и Постановлении Правительства Республики Таджикистан от 28 февраля 2025 г. № 114 «О приоритетных направлениях научных и научно-технических исследований в Республике Таджикистан на период до 2030 года». Также данная диссертация выполнена в соответствии с планом научно-исследовательской работы кафедры политологии и связей с общественностью Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан по теме «Изучение

теоретических и практических вопросов политических проблем глобального развития и укрепления основ развития Таджикистана» (на 2025-2030 годы).

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования – комплексный анализ влияния геополитических процессов на политическую ситуацию Центральноазиатского региона и выявление перспектив развития интеграционных процессов среди стран региона. Для достижения поставленной цели исследования было определено решение следующих исследовательских задач:

Задачи исследования:

– анализ различных этапов становления и формирования геополитических теорий, определение специфических особенностей современных геополитических процессов;

– анализ эволюционного развития национального государства, выявление влияющих на этот процесс факторов, определение места и роли глобализации и геополитических процессов в системе межгосударственных отношений;

– исследование геополитических интересов других государств (сверхдержав) в Центральноазиатском регионе, определение причин возникновения столкновений их интересов в указанном регионе;

– комплексный анализ специфических особенностей региональных геополитических процессов, определение их влияния на политическую ситуацию Центральноазиатского региона;

– оценка механизмов обеспечения региональной безопасности в Центральноазиатском регионе с учетом современных угроз и опасностей, выявление перспектив укрепления политической обстановки в регионе;

– оценка перспектив развития Центральной Азии в условиях трансформации геополитической ситуации мира, определение позицию Республики Таджикистан в обеспечение региональной безопасности.

Объектом исследования являются современные геополитические процессы и их влияние на политическую ситуацию Центральной Азии.

Предметом исследования является определение сущности и особенности геополитических процессов и их влияния на политическую ситуацию Центральной Азии.

Гипотеза исследования. Внешние игроки, включая Россию, Китай, США, Европейский союз и Турцию, оказывают значительное влияние на политическую ситуацию в Центральной Азии. Россия исторически является доминирующей державой в регионе и стремится сохранить свое влияние посредством экономических, политических и военных связей. Китай наращивает свое экономическое присутствие за счет инвестиций в инфраструктурные проекты и энергетические ресурсы в рамках проекта «Один пояс, один путь». Соединенные Штаты Америки проявляют интерес к обеспечению региональной стабильности и борьбе с терроризмом, предоставляя финансовую и военную помощь странам региона в этих областях. Европейский союз проводит мягкую политику, продвигая

демократические ценности и экономическое сотрудничество. Турция, опираясь на культурную и языковую близость, стремится укрепить свои связи с тюркоязычными государствами региона. Предлагаемая гипотеза исследования заключается в том, что геополитические процессы, характеризующиеся конкуренцией между внешними игроками, оказывают многогранное влияние на политическую ситуацию в Центральной Азии. Это влияние проявляется в развитии политических систем, определении приоритетов внешней политики, интеграционных процессах, возникновении региональных конфликтов и развитии социально-экономических процессов.

Теоретические основы исследования. В процессе изучения темы использовались научные работы зарубежных и отечественных ученых. В частности, политические теории зарубежных ученых помогли показать сущность геополитических процессов и их влияние на политическую ситуацию в Центральной Азии в новом мировом порядке. Также в процессе исследования широко использовались политические теории отечественных исследователей. Теоретические основы исследования также составляют теоретические выводы этих ученых.

Научная новизна исследования. В данной работе впервые в отечественной политологии изучен вопрос определения особенностей современных геополитических процессов и показан их влияния на политическую ситуацию в Центральной Азии. Наиболее важные аспекты научной новизны исследования изложены в следующих пунктах:

– на основе анализа различных этапов формирования геополитических теорий показаны специфические особенности современных геополитических процессов;

– анализировались формы проявления глобализации и геополитических процессов, а также обосновано их влияние на формирование национальной государственности;

– на основе анализа геополитических интересов иностранных игроков в Центральной Азии и выявлены предпосылки возникновения столкновений интересов и непримиримых процессов в этом регионе;

– изучены специфические особенности региональных геополитических процессов и определено их влияние на политическую ситуацию в Центральной Азии;

– на основе анализа современных угроз и опасностей были оценены механизмы обеспечения региональной безопасности в Центральной Азии и обоснованы перспективы укрепления политической обстановки в регионе;

– оценены перспективы развития Центральной Азии в контексте меняющейся геополитической ситуации в мире, а также определяется место и роль Республики Таджикистан в обеспечении региональной безопасности.

Положения, выносимые на защиту:

1. Доказано, что геополитические процессы выступают как сложная система взаимосвязанных политических, экономических, социальных и культурных отношений мирового уровня. Они оказывают серьезное влияние

на формировании современной мировой системы и международных отношений. Изучение и исследование этого вопроса необходимо проводить на основе анализа классических геополитических теорий и современных геополитических подходов. В современных условиях необходимо исследовать концепции многополярного мира, растущей роли негосударственных акторов, а также неуклонного развития информационных технологий. Кроме того, следует отметить, что в процессе исследования геополитических процессов нужно учитывать не только политические факторы, но и экономические, информационные и культурные факторы. Особо нужно отметить, что возрастающая взаимозависимость между государствами оказывает серьезное влияние на современные геополитические процессы. Поэтому в современных условиях продолжается конкуренция за ресурсов и влияние, новые формы конфликтов, особенно в информационном и киберпространстве становятся более распространенными.

2. Устанавлено, что глобализация включает в себя, прежде всего, потоки информации, капитала, перемещение людей и культур. Поэтому она оказывает как объединяющее, так и разъединяющее влияние на национальные государства. С одной стороны глобализация способствует экономическому, технологическому и культурному развитию, сближает страны и народы. С другой стороны она усиливает конкуренцию за ресурсы, рынки и влияние. Именно поэтому глобализация может стать причиной возникновения и увеличения межгосударственных конфликтов. Такие геополитические процессы как смещение центров власти и появление новых альянсов оказывают значительное влияние на формирование национальных государств. Они могут привести к перераспределению территорий, ресурсов и власти, а также к формированию новых идентичностей и культур. В условиях глобализации и растущей нестабильности национальные государства вынуждены адаптироваться к меняющимся условиям, при этом они должные сохранять свою идентичность и суверенитет. Поэтому поиск и нахождение баланса между интеграцией и дифференциацией, сотрудничеством и конкуренцией остается одной из главных задач национальных государств в условиях глобализации и геополитической нестабильности. Для того чтобы успешно решить указанной проблемы национальным государствам необходимо на должном уровне глобальных процессов, продумывать подходящую стратегию и приращивать способность к адаптации. В противном случае национальные государства могут оказаться на обочине мировой политики и экономики, могут потерять независимость и идентичность.

3. Известно, что среди различных мировых акторов Центральная Азия благодаря своему стратегическому и географическому положению, а также богатым природным ресурсам является зоной активной конкуренции. Этот процесс охватывает энергетическую безопасность, военно-стратегическое присутствие, экономическое доминирование и продвижение политического

влияния. Среди мировых акторов Российская Федерация давно поддерживает тесные связи с государствами региона. Россия в Центральной Азии стремится сохранить свое влияние путем укрепления военно-политического сотрудничества в рамках Организации Договора о коллективной безопасности и поддержания экономических связей посредством Евразийского экономического союза. Россия старается не допускать расширение влияния других игроков в Центральной Азии, особенно в сфере безопасности. Кроме России Китай тоже наращивает свое экономическое присутствие в Центральноазиатском регионе через инициативу «Один пояс, один путь». Китай пытается наладить бесперебойные поставки энергоносителей и расширить рынка сбыта Центральной Азии своей продукцией. Пекин тоже заинтересован в региональной стабильности. Он активно сотрудничает с государствами Центральной Азии в борьбе с распространением экстремизма и терроризма, так как эти явления угрожают безопасности его западных регионов. Соединённые Штаты Америки не граничат с государствами Центральной Азии, однако они заинтересованы в сдерживании России и Китая. А Европейский Союз как главный экономический партнер государств региона стремится к укреплению сотрудничества в области энергетики, транспорта и безопасности. Другие акторы, такие как Турция, Иран и Индия тоже имеют в Центральной Азии свои интересы. Они тоже преследуют собственные экономические, политические и культурные целы. Конкуренция между ними создает сложную геополитическую обстановку в Центральноазиатском регионе. Такая ситуация вынуждает страны региона проводить взвешенную внешнюю политику по обеспечению своей безопасности и процветанию.

4. Обосновано, что комплексный подход даст возможность обеспечить устойчивое развитие Центральной Азии. Такой подход требует, прежде всего, укрепления внутренней стабильности и повышения роли стран региона в международной политике. Предполагаемая сценария основывается на трех взаимосвязанных факторов: углубление региональной интеграции, содействие устойчивому экономическому развитию и укрепление (обеспечение) безопасности. Следует отметить, что укрепление региональной интеграции позволит создать единое экономическое пространство, снизить зависимость стран региона от внешних факторов и укрепить их связи. Эти действия можно реализовывать посредством развития транспортно-логистических коридоров, гармонизации торговых правил и культурного обмена. Однако содействие устойчивому экономическому развитию требует диверсификации экономики, привлечения инвестиций и развития инновационных технологий. В этом направлении важной задачей являются поддержка малого и среднего бизнеса, создание благоприятного инвестиционного климата и обеспечение экологически устойчивого развития в энергетическом секторе. Кроме этого усиления сотрудничества в борьбе с терроризмом, экстремизмом и организованной преступностью, а также укрепления границ и повышения обороноспособности стран региона нужны

для укрепления и обеспечения региональной безопасности. Кроме вышеназванных факторов также нужны механизмы раннего предупреждения конфликтов и укреплять доверие между государствами Центральной Азии.

Теоретическая значимость результатов исследования определяется их актуальностью и недостаточной изученностью в современной политологии и международных отношениях. В условиях глобальной нестабильности и меняющегося международного порядка понимание механизмов и изменений в геополитических процессах важно для разработки эффективных внешнеполитических стратегий, прогнозирования рисков и обеспечения региональной безопасности. Поэтому результаты исследования включают объяснения и интерпретации концепций влияния внешних субъектов, ресурсных баз и факторов, влияющих на политическую ситуацию в регионе, способствуя развитию геополитической теории. Результаты исследования могут быть использованы для анализа теоретических моделей, демонстрирующих поведение центральноазиатских государств на международной арене и определяющих их отношения с великими державами и региональными центрами.

Практическая значимость исследования. Практическая значимость исследования заключается в потенциальном применении его результатов для повышения эффективности стратегического планирования и принятия решений во внешней политике и национальной безопасности. Результаты исследования и практические рекомендации автора могут быть полезны для государственных учреждений, аналитических центров и экспертного сообщества, работающего в области международной политики и геополитических исследований.

Степень достоверности результатов диссертации. Достоверность результатов исследования обосновывается следующими действиями: а) в процессе исследования был использован широкий спектр научной литературы, на основе которой были определены теоретические аспекты геополитических процессов; б) при изучении объекта и предмета исследования автор использовал соответствующие научные методы из области политологии; в) в исследовании был использован широкий спектр источников информации, включая нормативно-правовые акты, материалы Интернета, научно-аналитические материалы, были определены перспективы укрепления политической ситуации в Центральноазиатском регионе в современных условиях.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Данная диссертационная работа на тему «Геополитические процессы и их влияние на политическую ситуацию Центральной Азии» соответствует паспорту научной специальности 6D050200 – Политология (6D050204 – Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития). В 5-м абзаце паспорта данной специальности для исследования предусмотрены «Геополитические факторы мирового развития», «Региональные факторы современных глобальных исследований»,

в 8-м абзаце «Внешняя деятельность субъектов международных отношений в сфере национальной, региональной и глобальной безопасности».

Личный вклад соискателя научной степени в подготовку диссертации. Личный вклад соискателя в изучение данной темы выражается в том, что он самостоятельно обобщил результаты своих исследований и разработал собственные рекомендации по их практическому применению. Также к личному вкладу в изучение данной темы относятся подготовка научных статей и докладов на конференциях, использование научных методов политологии при изучении геополитических процессов, анализ и обзор источников информации, изучение широкого круга научной литературы и, наконец, выявление современных геополитических тенденций и их влияния на политическую ситуацию Центральной Азии.

Апробация и реализация результатов диссертации. Диссертация была обсуждена на расширенном заседании кафедры политологии и связей с общественностью Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан 24.06.2026 (заседание № 9) и рекомендована к защите. Основные результаты исследования, выводы диссертации и рекомендации автора по практическому применению результатов исследования были представлены на 6 республиканских конференциях.

Публикации по теме диссертации. Основные результаты диссертации и выводы исследования были опубликованы в 5 научных статьях автора. Эти статьи были опубликованы в рецензируемых научных журналах, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объем диссертации. Данная диссертация состоит из перечня сокращений, введения, общей характеристики исследования, трех глав, шести параграфов, заключения, рекомендаций по практическому применению результатов исследования, списка использованной литературы и списка публикаций соискателя. Объем диссертации составляет 193 страниц компьютерного текста. Список использованной литературы и источников включает в себя 179 наименований.

ОСНОВНЫЕ ЧАСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ

Первая глава диссертации – «**Теоретическо-методологические аспекты исследования геополитических процессов**» состоит из двух параграфов.

В первом параграфе первой главы диссертации – «**Научно-концептуальные основы формирования геополитических процессов**» на основе анализа и рассмотрения широкого круга научно-теоретической литературы исследуется возникновение понятия геополитики, его сущность, научные школы геополитики, этапы развития геополитической теории, формирование новых геополитических процессов и факторы, влияющие на геополитические процессы.

Геополитика изучает взаимосвязь между властью, текущими и будущими целями на политическом уровне в контексте физической и политической географии. С другой стороны, активизация географии со всеми ее элементами и вывод, основанный на оценке этих элементов, также называется политической географией. На сегодняшний день в систему политического знания вошли различные определения, зависящие от термина «геополитика». В 1916 году Рудольф Челлен сравнил пять активных элементов государства с живым организмом, отметив, что «государство как живой организм состоит из социально-политических, экономических, кратополитических, демографических и геополитических элементов, и таким образом родилась концепция геополитики» [84]. Простое определение геополитики звучит так: геополитика изучает и оценивает направление, в котором география трансформируется в политику. В то же время экономические, социальные, военные, культурные и политические понятия оцениваются с точки зрения политической географии [62].

Геополитические концепции делятся на три группы: классические геополитические концепции, геополитические концепции, возникшие во время холодной войны, и геополитические концепции, возникшие после окончания биполярной конкуренции. Классические геополитические концепции возникли в конце XIX и начале XX веков и были направлены на анализ влияния географических факторов (площадь, местоположение, климат, рельеф, моря и континенты) на международную политику. Такие ученые как Фридрих Ратцель, Хелфорд Маккиндер, Альфред Мэхен, Н. Спайкмен и Карл Хаусхофер предложили свои классические теории. В них государство рассматривалось как живой организм, который для своего выживания и развития нуждается в жизненном пространстве. Например, идеи Х. Маккиндера о «Хартлэнде» Евразии (как центра мировой власти), или концепция Н. Спайкмена о морском прибрежном национализме (важность прибрежных регионов) служили для объяснения конкуренции великих держав в предвоенный период. Эти и другие концепции отражали тесную взаимосвязь суши и моря, стремлению к стратегически важным позициям и идей географического распределения власти.

В период холодной войны геополитические концепции сильно изменились. Они развивались на основе идеологической и военной конкуренции между такими международными блоками как капитализм и социализм. В этот период вместо анализа политической географии большинство исследователей обратились к анализу международных отношений, стратегий сопротивления и теории подчинения. В рамках этой методологии были опубликованы такие геополитические концепции как «Сдерживание» Джорджа Кеннана, «Совместные контрмеры» Рейгана и «Государственный переворот» Э. Лютвакка. В этот период геополитика приобрела биполярный характер, так как она разделила мир на две сферы взаимного влияния, а «железный занавес» стал символом этого разделения. Однако наряду с этим появились и другие тенденции, такие как французская

школа «левой геополитики» и т.п. Они тяготели к анализу влияния экономических и социальных факторов на международные отношения.

После краха биполярной конкуренции и распада Советского Союза в конце XX века геополитика получила дальнейшие трансформации. В этот период были разработаны новые концепции и теории для описания новой мировой политической структуры. В них характеризовались многополярность, глобализация, растущее признание важности регионов и появление негосударственных организаций. Например, в теориях «Столкновения цивилизаций» С. Хантингтона и «Конец истории» Ф. Фукуямы предложены новый способ объяснения мировой политики. Кроме этого, идеи «геоэкономика» и «геостратегия» заменили традиционные понятия геополитики на экономические и информационные факторы. С другой стороны, постструктуралистские и постмодернистские теории критиковали саму концепцию геополитики, возникшую в классический период, и рассматривали её как средство конструирования реальности, а не её отражения.

После холодной войны и исчезновения проблем (конкуренции) между Соединенными Штатами и Советским Союзом значение этого слова и явления геополитики впервые достигло наивысшего уровня обсуждения, чему исследователи в области политологии уделили серьезное внимание. Потому что на динамично меняющейся полиархической международной арене борьба за власть в новых пространствах, а именно в космосе, морских путях и изменении климата, удвоилась [21].

Геополитические процессы второго десятилетия XXI века указывают на то, что развитие международных отношений все еще находится на переходном этапе, и на его основе сформировалась многополярная мировая система. Геополитическая система современного мира претерпевает глубокие политические и экономические изменения, связанные с изменением системы международных отношений. После распада Советского Союза Республика Таджикистан стала ареной борьбы крупных держав за влияние в сфере военной, энергетической и экономической безопасности, а также в рамках различных политик, проводимых в Центральноазиатском регионе. А Центральная Азия стала новой зоной обмена благодаря его геополитическому положению и богатым природным ресурсам. Поэтому необходимо постоянно проводить комплексный анализ внешней политики стран Центральной Азии, особенно Республики Таджикистан в условиях современных геополитических процессов и новой геополитической конкуренции.

Таким образом, формирование геополитических процессов можно обосновывать на основе анализа геополитических теорий, концептуальных подходов и исторических реалий. Рассмотрение этого процесса основывается на понимании пространственной структуры мира, трансформации международных отношений и роли геополитических акторов на мировой арене. Следует отметить, что эволюция геополитического мышления (от

классических теорий к современным интерпретациям) отражает трансформацию политической, экономической и технологической сфер.

Также необходимо отметить, что географический детерминизм играет важную роль в формировании геополитики и геополитических процессов. В нем обосновывается влияние географических факторов (местоположение, климат, рельеф, ресурсы и т.д.) на развитие государства и его внешнюю политику. Например, в теориях Хартленда (Х. Маккиндер) и Римленда (Н.Спайкмен) отмечается, что стратегическая важность определенных географических регионов и контроль над ними нужны для достижения глобального господства. А в социальном дарвинизме, который оказал серьезное влияние на раннюю геополитику, международные отношения определяется как борьба за выживание государства. Эту концепцию постоянно критикуют за упрощение и оправдание агрессии, однако в реальности она отражает конкурентный характер мировой политики. В XX веке развились теории геополитического плюрализма и многополярности, в которых признается существование множества центров глобальной власти и необходимость учета интересов различных субъектов. В некоторых других теориях мировые экономические отношения представляется как система, в которой периферийные государства зависят от более развитых центров.

Глобализация, информационные технологии и транснациональные корпорации оказывают серьезное влияние на современные геополитические процессы. В концепциях «мягкой силы» (Дж. Най) и кибергеополитики показаны новые формы влияния и конкуренции в глобальном пространстве. В теории сетевого общества (М. Кастельс) определена роль информационных сетей в формировании идентичности, политической мобилизации и экономических связей.

В целом, следует отметить, что научные и концептуальные подходы, используемые для анализа формирования геополитических процессов, включают в себя широкий круг теорий и подходов (от географического детерминизма до теорий глобализации и сетевого общества). Понимание этих предположений позволяет нам глубже понять движущие силы мировой политики, выявить ключевые тенденции и предсказать будущие сценарии развития международных отношений. Следует признать, что геополитические процессы динамичны и многогранны, и их изучение требует всестороннего и междисциплинарного подхода.

Эволюция геополитических теорий отражает эволюцию геополитических целей сверхдержав. Во всех случаях природные ресурсы, энергетические ресурсы и географические преимущества являются влиятельными факторами в формировании геополитических целей.

Во втором параграфе первой главы диссертации - «**Влияние глобализации и геополитических процессов на формирование национальных государств**» рассматривается природа и особенности национального государства, влияние глобализации на национальные

государства, трансформация геополитических процессов и их воздействие на различные государства и регионы мира.

Глобализация, особенно процесс формирования инклюзивных региональных и международных структур приводит к правовому и административному слиянию различных сфер, которые ране находились в руках национальных государств. Передача части ресурсов государственной власти транснациональным структурам (таким как международные организации или региональные объединения) означает ограничение традиционного места государства в системе мировой политики. Этот процесс ведет к ослаблению способности государства проводить внутреннюю и внешнюю политику. Причина этого в том, что национальное государство в условиях глобализации становится зависимым от правил, находящихся вне его контроля. Однако, следует отметить, что глобализация одновременно создает новые возможности для усиления позиции государства. Например, государства, способные адаптироваться и эффективно использовать глобальные механизмы, могут укрепить свою роль в новых условиях. Они могут усилить свое влияние в мире, эффективно действовать в международных структурах, участвовать в создании новых правил и даже перенести свою культуру и политику за рубеж. Таким образом, можно сказать, что глобализация не всегда ведет к ослаблению. Так как она всего лишь предлагает новые условия для укрепления суверенитета. А достижения таких целей зависит от использования других методов.

Конечно же, сама глобализация является предметом очень долгих дискуссий, и фундаментальные исследования проводились в системе политологии. Мы можем назвать таких политологов, как Ганс Моргентау [36], Генри Киссинджер [25], С. Хантингтон [70], Фрэнсис Фукуяма [65], Збигнев Бжезинский [8] и десятки других всемирно известных политологов, которые подробно объяснили последствия глобализации и взаимосвязь между ее положительным и отрицательным влиянием на структуру различных государств, включая национальные государства. Понятия государства, национального государства, глобализации и тому подобное также изучались и обсуждались отечественными учеными.

Особое место в изучении теоретических и практических аспектов формирования национального государства в контексте развития новой системы внутриполитических знаний занимает исследование Г.Н. Зокирова. В своих работах «Государство» [19] и «Сильное государство» [18] он глубоко и всесторонне исследовал процесс государственного строительства, и в частности, национального государства, в контексте независимости страны. Основой для теоретических и практических аспектов формирования национального государства Таджикистана стали труды Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона. Эти работы занимают важное место в процессе изучения таджикской национальной государственности. В частности, работы «Горизонты независимости» [52], «Таджикская

государственность: от саманидов до начала XXI века» [54] и «Независимость Таджикистана и возрождение нации» [55] позволяют нам лучше и яснее понять феномен национального государства.

Национальное государство - это среда и группа людей, разделяющих общее наследие и культуру и объединенных общим правительством. Отечественный исследователь Н. Солихов отмечает, что «национальное государство, или национальное правительство, или в общем смысле страна, это особый тип государства в современном мире, в котором политическое образование имеет право суверенитета над определенной территориальным образованием и может поддерживать это право военной силой. В этом типе государства население страны считается гражданами» [61].

Усиливающиеся процессы глобализации влияют на роль национальных государств в экономическом, политическом и культурном плане. Национальные государства должны справляться с изменениями в численности населения, торговых потоках и культурной идентичности, чтобы иметь возможность решать сложные проблемы и создавать новые возможности [85]. По мнению Д. Кольца: «Национальное государство - это сконструированная организация, в которой нация обладает своей традиционной правовой монополией на определенной территории» [33]. Когда единая нация и правовое пространство государственной власти совпадают, тогда можно сказать, что нация является государством. Здесь речь идет о привилегированном положении коренной нации, которой удалось сохранить себя как историческое сообщество и создать политическую организацию в форме государства в пределах своих географических границ.

Глобализация заставляет национальное государство всегда быть готовым к глобальной конкуренции. Возможности национального государства преодолеть последствия глобализации ограничены. В процессе глобализации одной из главных проблем является миграция населения. Миграция стала одной из главных проблем европейских стран. Как отмечает П. Букенис: «На Западе в период национального возрождения сформировались тысячи этнических групп, которые пытались показать себя и хотели представить себя как отдельную этническую общину с уникальной религией и культурой» [49, с. 7]. Этот американский аналитик в своей книге «Смерть Запада» пишет, что «Неконтролируемая миграция угрожает разрушить национальные государства, в которых мы выросли, и разделить Америку на разрозненные этнические общины, не имеющие ничего общего друг с другом. У них нет общей истории, литературы, искусства, культуры, религии и общего мышления. Среди американских граждан существует страх, что Америка разделяется на этнические группы из других частей света» [49, с. 3-4]. Кроме того, американский политолог С. Хантингтон в одной из своих последних книг «Кто мы» пишет: «Чрезмерная миграция населения из Латинской Америки в Соединенные Штаты угрожает разделить Соединенные Штаты на два народа, две культуры и два языка» [69, с. 19].

Следует отметить, что в современных условиях, наряду с глобализацией, геополитические процессы также вызывают фундаментальные изменения в национальных государствах и переопределяют природу государственного суверенитета посредством территориальных споров и стратегических союзов. Это явление особенно ярко проявляется на евразийском пространстве. Например, перекройка границ и реконфигурация коллективной идентичности являются результатом конкурентного взаимодействия глобальных акторов. Исторически сложившиеся модели государственности находятся под давлением новых центров власти, которые создают конфликтную ситуацию для институциональных изменений. Такой фон обуславливает необходимость исследований, анализирующих рост геополитической зависимости и эволюцию национального государства.

В евразийском пространстве эти процессы проявляются в двух основных типах межгосударственных отношений: с одной стороны, старые территориальные и региональные конфликты, возрождающиеся в новых международных условиях, а с другой – новые конфликты, вызванные внешними силами. Война между Россией и Украиной – яркий пример первого типа, в котором исторический конфликт в XXI веке возродился совершенно новыми средствами и в рамках конкуренции сил НАТО и России. Здесь государственные границы не просто отражают географические линии, а становятся ареной борьбы за установление международного права, культурное влияние и защиту духовного пространства. Любое изменение в них приводит к устойчивым изменениям национальной идентичности обеих сторон.

В Центральноазиатском регионе также можно наблюдать процесс государственного строительства в контексте глобальной конкуренции. Новообразованные независимые государства, занимавшиеся укреплением своей национальной идентичности на постсоветском пространстве, теперь находятся в сложных отношениях с региональными державами и их деятельностью в рамках масштабных инфраструктурных проектов, таких как строительство Шелкового пути и т.д. Подобная экономическая экспансия и связанные с ней проекты напрямую влияют на защиту политического суверенитета этих стран, поскольку делают их зависимыми от внешних центров власти и одновременно позволяют им блокировать их влияние. Такая экономическая зависимость оказывает глубокое воздействие на природу национальной государственности посредством новых геополитических механизмов.

Вторая глава диссертации - «**Зарубежные акторы и их влияние на геополитическую ситуацию Центральной Азии**» состоит из двух параграфов.

В первом параграфе второй главы - «**Геополитические интересы зарубежных акторов в регионе Центральной Азии**» анализируются геополитические интересы Китайской Народной Республики, Соединенных

Штатов Америки, Российской Федерации, Европейского союза, Турции, Ирана и ряда других государств, а также показано их влияние на политические процессы Центральноазиатского региона.

Центральная Азия долгое время была изолирована от глобальной политической системы. Однако, после распада Советского Союза и возникновения многополярной системы международных отношений Центральноазиатский регион приобрел качественно новое стратегическое значение. Его превращение в центр столкновения интересов мировых сверхдержав обусловлено следующими факторами: обширными энергетическими ресурсами региона, его транзитным потенциалом (связывающим его с рынками Евразии) и геополитическим положением. Деятельность внешних игроков в Центральноазиатском регионе осуществляется в различных форматах. Каждый внешний игрок в регионе имеет свои стратегические приоритеты и интересы. Китайская Народная Республика реализует масштабные инфраструктурные проекты в рамках инициативы «Один пояс, один путь». Российская Федерация укрепляет экономическую интеграцию через Евразийский экономический союз. Соединённые Штаты Америки поддерживают свое присутствие в регионе с помощью поддержания безопасности и демократизации.

Следует отметить, что китайская инициатива «Один пояс, один путь» является не просто инфраструктурным проектом, но и строительством глобального экономического коридора. Она направлена на развитие транспортной, энергетической и информационной инфраструктуры региона. Этот процесс важен не только для экономического развития стран региона, но и для расширения политического и культурного влияния Пекина. От таджикской железной дороги до масштабных энергетических проектов в Казахстане и Узбекистане экономическое присутствие Китая стало прямой реальностью в регионе. На примере Республики Таджикистан отечественный ученый М.Т. Каримова отмечает, что китайские инвестиции и кредиты привлекаются в ключевые и приоритетные сектора таджикской экономики: энергетику, транспорт и промышленность. В 2006 году Экспортно-импортный банк Китая предоставил Таджикистану первый долгосрочный инвестиционный кредит в размере 603,5 млн долларов США на строительство линий электропередачи Юг-Север (267,2 млн долларов США) и Лолазор-Хатлон (55,2 млн долларов США), а также на ремонт дороги Душанбе-Худжанд-Чанак (281,1 млн долларов США). Эти проекты стали отправной точкой для дальнейшего расширения экономического присутствия Китая в регионе, включая совместные проекты в Казахстане и Узбекистане [24, с. 185].

В то время как Китай действует в инфраструктурном секторе, Россия традиционно поддерживает свое влияние посредством механизмов обеспечения безопасности и экономической интеграции. Евразийский экономический союз является основным инструментом этой интеграции. Он направлен на восстановление торговых отношений и обеспечение общих

экономических зон на постсоветском пространстве. Кроме этого, военно-техническое сотрудничество, закупки энергоносителей и сотрудничество в области коллективной безопасности являются важными элементами внешнеполитической деятельности России. Указанные направления остаются важными для стран региона. В связи с вышеназванных проблем таджикский аналитик М.Р. Мирзоев отмечает, что: «Коллективная безопасность в формате ОДКБ остается наиболее эффективным инструментом противодействия региональным угрозам. Для Республики Таджикистан - это особенно важно, так как можно его использовать для предотвращения следующих угроз: нестабильность Афганистана; угроза проникновения террористов; риск наркотрафика через таджикско-афганской границы. В финансировании и координации деятельности ОДКБ Российская Федерация играет важную роль. Такая финансовая активность усиливает ее влияние в регионе» [34, с. 178].

Как было указано выше Соединенные Штаты Америки связывают Центральноазиатский регион с международной системой безопасности и продвижения демократических ценностей. Различные инициативы в области безопасности, такие как программы военной и образовательной помощи, а также поддержка гражданского общества и развитие демократических институтов составляют основу присутствия Вашингтона в Центральной Азии. Такой подход позволяет Вашингтону вносить вклад не только в борьбу с терроризмом и укрепление региональной стабильности, но и в обеспечение своих стратегических преимуществ вблизи территорий таких великих держав, как Китай и Россия.

Таджикские ученые дали реалистичную оценку этой проблемы. В частности, С.К. Олимова и М.А. Олимов в своих работах отметили, что программы военной помощи США странам Центральной Азии реализуются по нескольким направлениям: подготовка офицеров и спецназа; предоставление военной техники; содействие реформированию сил безопасности. При этом Вашингтон финансирует различные проекты развития демократических институтов, рассматривая их как важный элемент долгосрочной стабильности в регионе. Для Таджикистана такой подход предоставляет дополнительные возможности для диверсификации внешнеполитических отношений [44, с. 348]. Однако, по мнению Ш.Н. Нуриддинова, стратегия США в Центральной Азии претерпела значительные изменения с 2001 года. Если первоначальное внимание уделялось борьбе с терроризмом и поддержке операций в Афганистане, то в последние годы акцент сместился на ограничение влияния Китая и России. Поэтому можно сказать, что образовательные программы и поддержка гражданского общества стали важными инструментами мягкой силы США в центральноазиатском регионе [43, с. 188].

С учетом новых геополитических реалий страны Центральной Азии перешли к сбалансированной политике. Они стремятся эффективно использовать сотрудничество всех внешних сил для своего национального

развития. Одновременно они извлекают выгоду из различных источников инвестиций и технологий. Они опираясь на различные политические влияния, стремятся сохранить свою внешнюю независимость. Такая ситуация позволяет им укреплять свои позиции на международном рынке. Таким образом, картина внешнего присутствия в Центральной Азии весьма сложна. Так как а регионе каждый внешний субъект использует свои инструменты. Например, Китай использует свои инструменты в сферах экономики и инфраструктуры. Россия в сферах безопасности и региональной интеграции. США в сферах формирования коллективной безопасности и использования демократических ценностей. Такая конкуренция и сотрудничество представляют собой как новые возможности для развития стран региона, так и дополнительные вызовы в определении двусторонней политики.

Кроме того, в Центральноазиатском регионе Европейский союз продвигает стандарты устойчивого развития, в то время как Турция стремится усилить свое влияние, активизируя свои культурные и исторические связи. Аналитики из постсоветских стран утверждают, что пантюркская политика Турции в Центральной Азии создает многоуровневую систему, включающую идеологические, культурные, экономические и другие элементы. Мягкая сила Турции во внешней политике постепенно трансформируется в сложную и всеобъемлющую модель влияния, охватывающую многие важные области социального и государственного развития в странах региона. Отличительной чертой этой стратегии является ее постепенный и институциональный характер [51]. С военной точки зрения влияние Турции в Центральной Азии объясняется следующим образом: Турция посредством военной подготовки создает клуб своих сторонников внутри центральноазиатских сил безопасности. Если этот процесс продолжится, через 10-15 лет Анкара сможет сформировать протурецкую военную элиту в регионе и изменить баланс сил в свою пользу. Это, в свою очередь, повлияет на ОДКБ, поскольку офицеры Центральной Азии будут перенимать военные стандарты НАТО в отношении оборудования, реагирования на чрезвычайные ситуации и многого другого [46]. Президент Турции Реджеп Тайип Эрдоган неоднократно призывал к культурному единству стран Центральной Азии. Например, в 2024 году президент Турции Реджеп Тайип Эрдоган призвал к переходу на тюркский алфавит в странах Центральной Азии, которые в настоящее время используют кириллицу или латинский алфавит. На саммите тюркских наций в Бишкеке Эрдоган отметил, что Турция, Азербайджан и контролируемый тюрками Северный Кипр готовы перейти на общий тюркский алфавит. Турецкий президент напомнил, что 34-буквенный пантюркский алфавит был принят в сентябре этого года, назвав это историческим шагом [79].

Попытки Анкары исказить историю, как это наглядно демонстрирует переименование региона Министерством образования Турции, могут также иметь серьезные последствия для Таджикистана. Такое искажение фактов может лишить таджикские и другие персоязычные народы исторических

достижений и обесценить вклад таджикского народа в мировую культуру и науку. Однако последствия таких предположений для самоидентификации таджикского населения особенно значительны. Исключение таджиков из населения Центральной Азии (предполагая, что они турки, утратившие свой язык, или иммигранты из современного Ирана и Афганистана) может привести к напряженности в межгосударственных отношениях [74].

Такое разнообразие влияний демонстрирует сложный характер вовлечения внешних акторов. Потому что в своих отношениях с регионом вышеупомянутые страны широко используют экономические, политические, культурные и идеологические рычаги влияния. В то же время, внешние стратегии отражают как конкуренцию, так и временное сотрудничество, и именно они создают сложную картину региональных отношений. Партнерство России и Китая осуществляется в рамках ШОС, но они тайно конкурируют за контроль над транспортными коридорами Центральной Азии. Однако Комрон Хидоятзода, таджикский политолог и заместитель руководителя отдела по изучению вопросов региональной безопасности Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистана, заявил в 2023 году, что «конкуренция между Россией и Китаем в Центральной Азии в среднесрочной перспективе маловероятна. Потому что ни Россия, ни Китай не выиграют от дестабилизации военно-политической ситуации в регионе, так как это может перерасти в опосредованную войну. Приоритетными для стран Центральной Азии будут области сотрудничества между Китаем и Россией в сфере торговли, экономики и инвестиций» [26]. Таким образом, инициативы западных стран связаны с процессом демократизации Центральной Азии и защитой либеральных и демократических ценностей. Такая сложная картина региона отражает нестабильный характер геополитических процессов в Центральной Азии.

Во втором параграфе второй главы диссертации - «**Влияние региональных геополитических процессов на политическую ситуацию Центральной Азии**» анализируется интеграция стран Центральной Азии в региональные организации, деятельность Шанхайской организации сотрудничества, Организации Договора о коллективной безопасности, Евразийского экономического союза, совпадение и конфликт интересов внутри этих организаций, а также влияние современных угроз и опасностей на политическую ситуацию в регионе.

Следует отметить, что в связи с растущим влиянием украинских кризисов и продолжающейся нестабильностью в Афганистане в 2023-2024 годах центральноазиатский регион оказался в центре внимания мировой геополитики. Указанные факторы привели к переосмыслению традиционных моделей сотрудничества в сфере безопасности и экономики. Эти события вынудили государства региона искать новые форматы взаимодействия. Так как в условиях растущего внешнего давления и транснациональных угроз защита государственного суверенитета в странах Центральной Азии

приобрело особое значение. Эта ситуация требовала системного анализа меняющейся роли Центральной Азии в международных отношениях. Рост конфликтов на периферии региона обострил традиционные проблемы (от миграционных процессов до наркотрафика) и создал новые риски. Существующие угрозы со стороны Афганистана в сочетании с влиянием санкционных режимов на постсоветском пространстве (например в России) стали причиной поиска и разработки адаптивных механизмов поддержания региональной стабильности. Эти изменения требовали пересмотра функций региональных организаций, такие ка ОДКБ и ШОС. Действительно, институциональные рамки указанных организаций еще не в полной мере отражают современные реалии.

Следует отметить, что афганский кризис в Центральной Азии остается в списке основных угроз. Деятельность террористических групп, включая хорасанское крыло ИГИЛ, представляет угрозу трансграничного экстремизма. Нестабильность в приграничных районах Афганистана способствует формированию коридоров для незаконного передвижения боевиков. Эта ситуация требует большей координации между разведывательными службами стран Центральной Азии. Наркоторговля из Афганистана создает дополнительные проблемы для региональной безопасности. Маршруты транспортировки опиума через страны Центральной Азии выгодны для деятельности экстремистских организаций. Наркоторговля в регионе повышает уровень преступности и коррупции. Борьба с ней требует комплексных мер как на национальном, так и на многостороннем уровнях.

Нестабильность и беспорядки в Афганистане создают миграционные проблемы для Центральной Азии. Риск большого притока афганских беженцев в страны Центральной Азии остается значительным из-за усугубляющегося глобального продовольственного кризиса, слабой способности талибов управлять экономикой и нежелания западных стран оказывать Афганистану гуманитарную и другую экономическую помощь [56, с. 191]. Такие ситуации и тенденции создают дополнительную нагрузку на социально-экономические системы стран Центральной Азии.

Пограничные споры негативно влияют на межгосударственные отношения между странами региона. Между Таджикистаном и Кыргызстаном неоднократно возникала высокая напряженность, периодически происходили вооруженные инциденты на государственной границе. Территориальные споры между Узбекистаном и Кыргызстаном также могут обостриться. Эти конфликты оказывают негативное влияние на региональной интеграции и создают дополнительные барьеры в обеспечении безопасности.

С учетом вышеназванных вопросов необходимо отметить, что среди региональных организации Шанхайская организация сотрудничества играет важную роль в обеспечении безопасности Центральной Азии. Ее основное внимание сосредоточено в борьбе с трансграничными угрозами, в том числе

с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом. Совместные учения и обмен информацией внутри организации способствуют укреплению доверия между государствами-членами. Механизмы сотрудничества ШОС обеспечивают благоприятную основу для координации усилий по контролю границ. Создание специализированных структур для противодействия угрозам безопасности стало важным инструментом ШОС. Например, Конвенция ШОС предусматривала создание Постоянной антитеррористической структуры этой организации. В настоящее время штаб-квартира РАТС ШОС располагается в Ташкенте [45, с. 38]. Указанная структура координирует сотрудничество разведывательных и правоохранительных органов стран-членов ШОС. Регулярные антитеррористические учения, например «Миссия мира» показывают коллективную готовность членов ШОС оперативно реагировать на существующие угрозы и опасности.

Кроме ШОС Организация Договора о коллективной безопасности тоже играет важную роль в обеспечении военно-политической стабильности Центральной Азии и предоставляет членам организации системы взаимных гарантий безопасности. Коллективные силы быстрого реагирования ОДКБ призваны отражать внешнюю агрессию и разрешать кризисные ситуации. Совместная система противовоздушной обороны укрепляет обороноспособность государств-членов. Ежегодные учения «Неуязвимое братство» укрепляют способность вооруженных сил государств-членов ОДКБ. Миротворческие возможности ОДКБ отражаются на высоком уровне во время различных региональных кризисов. Такую возможность ОДКБ было отражена в событиях Казахстана в январе 2022 года. Тогда развертывание коллективных миротворческих контингентов помогали предотвратить эскалацию внутреннего конфликта. Совместная подготовка миротворческих подразделений повышал их готовность к проведению миротворческих операций. Эти механизмы, прежде всего, значительно повышают взаимное доверие между членами организации.

Евразийский экономический союз, посредством осуществления экономической интеграции, способствует политическому укреплению отношений между своими членами. Политическая и военная интеграция с Россией в рамках ОДКБ, а также экономическая интеграция с Россией в рамках Евразийского экономического союза являются основными элементами упомянутого механизма [73, с. 72]. Единая таможенная зона и скоординированная промышленная политика направлены на их долгосрочное сотрудничество. Снижение торговых барьеров способствует росту взаимных инвестиций. Однако углубление экономической интеграции поднимает множество вопросов о защите суверенитета стран-участниц. Гармонизация нормативных требований порой требует уступок в национальном законодательстве. Различия в экономических возможностях создают несбалансированное распределение интересов. Эти и другие факторы могут создать серьезные трудности в отношениях между членами Евразийского экономического союза в отдаленном будущем.

Неспособность новых афганских властей взять эту ситуацию под строгий контроль вынуждает соседние страны пересматривать свои стратегии безопасности. В ответ на террористические угрозы политическое руководство стран Центральной Азии ужесточило пограничный контроль. Региональные правительства расширяют полномочия разведывательных органов и вводят ограничительные меры в цифровом пространстве. Именно в этом контексте страны Центральной Азии наращивают сотрудничество в сфере безопасности с Россией и Китаем.

Третья глава диссертации - «**Перспективы укрепления политической и геополитической ситуации в Центральноазиатском регионе**» состоит из двух параграфов.

В первом параграфе третьей главы диссертации - «**Обеспечение региональной безопасности как важный фактор укрепления политической обстановки в Центральной Азии**» анализируются вопросы обеспечения национальной и региональной безопасности в Центральной Азии, угрозы и опасности глобализации, интеграции и геополитических процессов, укрепления политической обстановки в Центральноазиатском регионе, а также перспективы сотрудничества в области безопасности между странами региона.

Центральная Азия, как специфический геополитический регион, рассматривается как точка схождения интересов различных держав. Расширение глобализации как всеобъемлющего процесса усилило потребность в усилении интеграции между странами. По мнению С. Хантингтона: «Когда речь идет о глобализации и ее влиянии на конкретные регионы, уместно рассматривать ее в контексте двух основных тенденций, а именно глобальной интеграции и расширения ее многообразия. Именно их одновременное действие (а в некоторых случаях и их противостояние друг другу) делает развитие современного мира, его неопределенность и, что наиболее важно, его сохранение важными для каждой нации и государства» [82, с. 18]. Эту потребность ощущают страны Центральной Азии как ключевого геополитического региона на нынешнем этапе своего развития. Именно неопределенность во взаимодействии между основными субъектами международных отношений, нарушение баланса в системе отношений, особенно между сверхдержавами, вызывает нарастающую напряженность.

Анализы показывают, что на политическую ситуацию Центральной Азии влияет множество факторов. По мнению А. Рахмонзоды: «Глубокие изменения в структуре мирового сообщества, изменения геополитической картины мира и формирование международных интеграционных групп вынудили многие государства искать новые формы коллективной безопасности и экономического сотрудничества. Процессы сближения независимых государств и их интеграции в основные региональные институты стали главным фактором современных международных отношений. Таким образом, возникает необходимость проведения всестороннего анализа феномена интеграции, современной реалии и

будущего государств и регионов в геополитическом пространстве Центральноазиатского региона» [53, с. 36]. В этой связи необходимо отметить, что региональная интеграция в современных условиях Центральной Азии является одним из важных факторов обеспечения региональной стабильности.

В XXI веке процесс интеграции углубляется не только в развитых регионах, но и в исторически общих пространствах. Центральная Азия, которая в прошлом была известна как поле «больших игр» между иностранными державами, сегодня рассматривается мировыми центрами политической науки как независимый геополитический регион, способный к формированию собственного направления развития. Это изменение позиции является результатом краха биполярной мировой системы и появления новых центров экономической и политической власти. Таджикский политолог Мухаммадзода П. утверждает: «Действительно, сегодня, в условиях фундаментальных изменений в системе международных отношений, место и роль Центральной Азии растут день от дня. Центральная Азия занимает важное стратегическое положение в современном мире. Этот регион обладает огромным творческим потенциалом и может стать движущей силой значительных изменений в будущем. В то же время Центральная Азия сейчас сталкивается со всеми последствиями проблем, возникающих в мире. Поэтому следует использовать стратегический подход, отвечающий интересам стран региона» [50]. Эти изменения подталкивают государства к коллективному сотрудничеству и созданию региональных организаций, способных преодолевать эти общие проблемы. Например, вопрос распределения водных ресурсов или транзита энергоносителей превратился из чисто национального интереса в область, которая может быть решена только в результате постоянных переговоров и конкретных соглашений со стороны соседей.

Будущее интеграционного процесса в Центральной Азии будет зависеть от способности государств решать исторически существующие проблемы. Опыт Шанхайской организации сотрудничества, Организации исламского сотрудничества, Евразийского экономического союза и других региональных интеграционных структур показывает, что достижение значимых соглашений возможно. Таким образом, международное сообщество в будущем может представить свою точку зрения на этот регион как пример мирного формирования геополитического пространства, в котором общие региональные интересы преобладают над прежними историческими разногласиями.

В этом контексте высказал свое мнение аналитик М. Бокановой следующим образом: «Особенность Центральной Азии заключается в наличии уникального набора вызовов и угроз различного уровня. Регион стал заложником растущей глобальной неопределенности. Его зависимость от структуры мировой политики является долгосрочной проблемой, поскольку баланс сил на мировой арене между основными внешними акторами

постоянно меняется» [22, с. 56]. Действительно, на нынешнем этапе постоянная волатильность баланса сил и серьезные изменения в системе международных отношений рассматриваются как проблема, представляющая множество угроз для стран региона. В частности, ощущается влияние этого процесса на позиционирование стран региона. Выбор позиции в соответствии со своими национальными и государственными интересами сложный вопрос, стоящий перед странами. В современную эпоху, когда сверхдержавы вводят друг против друга различные формы экономических санкций, выбор выгодной позиции стал очень сложным. Угроза включения в список нарушителей этих санкций заставляет страны региона проявлять особую осторожность. В результате различные экономические проекты, необходимые для укрепления независимости и государственности этих стран, могут остаться нереализованными.

Прошлые и настоящие политические реалии доказывают, что благоприятное географическое положение и богатые природные ресурсы, наличие различных социально-культурных и политико-экономических факторов во всех отношениях повышают привлекательность этого региона для основных геополитических игроков. Эта ситуация позволяет сверхдержавам рассматривать его с точки зрения приоритета своих геополитических интересов. Именно поэтому они постоянно ощущают влияние и прилагают усилия для его поддержания. В этой связи В. Бакланов отмечает: «В нынешних условиях, особенно в условиях острого дефицита энергетических ресурсов геоэкономическое значение Центральной Азии значительно возрастает. Наличие месторождений нефти и газа, урана, золота, других цветных металлов и минералов, а также удобство ведения международных коммуникаций привлекают в этот регион могущественные государства мира. Здесь сталкиваются интересы различных структур США, России и Китая, транснациональных энергетических и транспортных компаний Запада и Востока, а также различных религий» [6]. Водные ресурсы региона также привлекли внимание заинтересованных стран. В результате каждая из сторон стремится здесь оказывать большее влияние. Всё это вместе делает геополитическое и геоэкономическое пространство региона чувствительным и уязвимым. Влияние вышеупомянутых усилий приобретает новую интенсивность, особенно в эпоху усиливающейся глобализации. Очевидно, что геополитические игры могут создать множество проблем для стран региона.

Таким образом, на основе анализа влияния геополитических процессов на политическую ситуацию Центральной Азии, особенно на постсоветском пространстве, можно заключить, что в настоящее время этот регион переживает чувствительную и сложную ситуацию с геополитической точки зрения.

Во втором параграфе третьей главы диссертации - «**Перспективы развития Центральной Азии в условиях трансформации геополитической ситуации мира**» исследуются препятствия и возможности

для развития Центральной Азии, географическое положение и геополитический статус стран региона, перспективы развития стран Центральной Азии, потенциал региона и т.д.

Улучшение инвестиционного климата в странах Центральной Азии также требует всесторонних правовых реформ. Гармонизация законодательства с международными стандартами защиты инвестиций является одним из важнейших направлений в этом экономическом секторе. В этом процессе внедрение прозрачных нормативных механизмов будет способствовать повышению доверия иностранных инвесторов. Такие меры создадут благоприятную среду для стабильного притока внешнего финансирования. Снижение бюрократических барьеров остается важным фактором улучшения деловой среды. Упрощение административных процедур и сокращение сроков утверждения проектов напрямую влияют на инвестиционную привлекательность. Гарантии защиты инвестиционных прав минимизируют долгосрочные инвестиционные риски. Такие меры, в совокупности, создадут конкурентные преимущества для региона в мировой экономике.

Диверсификация экономики Центральной Азии должна быть в большей степени сосредоточена на приоритетных секторах, таких как агробизнес и возобновляемая энергетика. Агробизнес обладает значительным экспортным потенциалом благодаря развитию перерабатывающей промышленности. Развитие возобновляемой энергетики важно, учитывая необходимость сокращения выбросов парниковых газов и наличие природных ресурсов в регионе. Фармацевтическое производство в Центральной Азии рассматривается как перспективное направление технологического развития экономики. Создание современных фармацевтических кластеров может удовлетворить внутренний спрос и выйти на зарубежные рынки. Инвестиции в этот сектор обеспечат развитие соответствующих исследований и разработок. Эти меры будут способствовать формированию сбалансированной промышленной структуры экономики. Учитывая сложившуюся ситуацию, 16 декабря 2025 года Президент Республики Таджикистан, Лидер нации уважаемый Эмомали Рахмон в своем ежегодном послании поручил Министерству здравоохранения и социальной защиты населения в сотрудничестве с другими министерствами и ведомствами разработать и представить Правительству страны проект Государственной программы развития фармацевтической промышленности на 2026-2030 годы [47].

В отношениях стран Центральной Азии с партнерами по развитию наблюдается значительный дисбаланс во внешней экономической сфере. Доля Китая, России и Европейского союза в региональной торговле превышает 60%, что создает структурные дисбалансы. Эта ситуация повышает уязвимость их экономик к внешним потрясениям и изменениям политики доминирующих игроков. Зависимость особенно заметна в энергетическом и транспортном секторах.

Инвестиции в образование и профессиональную подготовку являются основой долгосрочной конкурентоспособности региона. «Образование - важный источник мягкой силы для России, активно используемый во внутренней, региональной и внешней политике. Российские университеты формируют транснациональные сети влияния и могут распространять свои ценности как информационные инструменты среди студентов Центральной Азии. По данным ЮНЕСКО, в России обучается более 243 752 иностранных студентов, из которых 69 895 из Казахстана, 19 893 из Узбекистана, 16 521 из Туркменистана, 15 126 из Таджикистана и 5 700 из Кыргызстана» [35, с. 66]. Учитывая такие тенденции, можно с уверенностью сказать, что развитие собственных образовательных центров позволит странам Центральной Азии сократить миграцию высококвалифицированных кадров.

Таким образом, меняющийся глобальный порядок, усиление региональных рисков и перераспределение экономических ресурсов создают сложную международную обстановку. На этом фоне формируются приоритеты внешней политики и стратегии экономической адаптации стран региона. Системные угрозы, связанные с глобальной нестабильностью, могут повлиять на перспективы возрастающей роли Центральной Азии в транзитных коридорах и межрегиональном сотрудничестве. Эта ситуация требует от региональных государств принятия более устойчивого подхода к планированию развития региона, учитывающего краткосрочные риски и долгосрочные стратегические преимущества. Этот вопрос требует постоянного мониторинга геополитической динамики.

Заключение

Исследования показала, что научные и концептуальные основы формирования геополитики представляют собой синтез теоретических знаний и постоянно развивающейся практики международных отношений. Они представляют собой систему теоретических знаний, которые адаптируются постоянно к меняющемся мировому порядку, технологическим революциям и парадигмам социальных и гуманитарных наук. Следует отметить, что классическая парадигма геополитики была сформирована А. Мэхеном, Х. Маккиндером, Н. Спайкменом и их последователями. Категории «Хартленд», «Римленд» и «Морская держава» против сухопутной державы сохраняют свою эвристическую ценность для описания многовековой мировой политики. Прежде всего, для описания борьбы за стратегическое пространство, контроль над коммуникациями и доступ к ресурсам. Эти концепции легли в основу биполярной модели мира XX века. Они оказывали значительное влияние на процесс стратегического планирования ведущих держав.

Во второй половине XX и начало XXI века появляются доминирующие неклассические и постклассические геополитические теории. Школа критической геополитики (Дж. Отуаталл, С. Далби) в этом плане совершила эпистемологическую революцию и сместила внимание с объективных

географических реалий на субъективные представления о пространстве, безопасности и другие практики. Это позволило анализировать геополитику не как неизменный закон, а как идеологический процесс, который используется для легитимации внешнеполитических решений. Теория «мягкой силы» Дж. Ная также действовала аналогичным образом. В ней предлагалась анализ принуждения, рассматривалась привлекательность ценностей, культуры и политических моделей как инструментов влияния.

В этом периоде геоэкономический подход выступал как важнейший концептуальный инструмент современной эпохи. В связи с этим слудет отметить, что в условиях глобализации традиционная военно-политическая конкуренция превратилась в борьбу за технологическое лидерство, финансовые потоки, контроль над экономическими цепочками и стандартизацию. Научно-исследовательские работы таких ученых, как Э. Люттвак, показали, что экономические санкции, кредитная дипломатия, крупные технологические монополии и управление инфраструктурными проектами стали новой формой геополитического диалога и противостояния. Национальный суверенитет теперь выражался не только в военной мощи, но и в экономической стабильности, технологической независимости и энергетической безопасности.

Поэтому можно констатировать, что глобализация является объективным процессом, который приводит к усилению взаимозависимости и интеграции различных сфер общественной жизни на глобальном уровне. Такие процессы также влияют на государственные институты. В целом можно сказать, что с одной стороны глобализация является подрывающим традиционный суверенитет факторов, с другой стороны укрепляет государственную монополию в системе управления. Потоки капитала, информации, культурные модели и перемещение людей создают пространства, контролируемые национальными правительствами. Однако глобализация ослабляет государственный контроль. Растущая роль транснациональных институтов, международного права и глобальных систем регулирования ограничивает независимость государства в принятии решений.

В таких условиях национальное государство, как главный геополитический актор и гарант национальной идентичности, вынуждено адаптироваться к требованиям времени. Обеспечение внешней безопасности государства, усиление роли государства в защите стратегических секторов экономики, противодействие международной конкуренции и гибридным угрозам являются важнейшими направлениями противодействия глобализации и геополитическим процессам.

Проведенный анализ позволяет сделать ряд систематических выводов о характере и последствиях реализации геополитических интересов иностранных игроков в Центральной Азии. Центральноазиатский регион, исторически представлявший собой зону пересекающихся интересов в биполярном, а затем и однополярном мире, сейчас переживает новый этап

геополитической конкуренции. Модель доминирования внешнего центра силы ушла в прошлое. Ее сменила сложная система баланса сил, в которой Россия и Китай занимают ключевые позиции, в то время как Турция, страны ЕС, США, страны Персидского залива, Южная Корея и Япония стремятся к своим собственным значимым ролям. Каждая из них проводит свою собственную стратегическую повестку дня в регионе.

В то же время интересы и стратегии ведущих игроков показывают как конкурентные, так и взаимодополняющие черты. Россия традиционно рассматривает регион как зону жизненно важных интересов в сферах безопасности, экономического сотрудничества и гуманитарного влияния, опирается на интеграционные структуры (ОДКБ и Евразийское экономическое сообщество) и поддерживает тесные политические и дипломатические связи. Например, Китай преследует свои интересы, прежде всего, через масштабных экономических инвестиций в рамках инициативы «Один пояс, один путь». Он уделяет пристальное внимание энергетической безопасности, транспортной инфрасттруктуры и расширению регионального рынка. Несмотря на потенциальную конкуренцию, прагматичное сотрудничество Москвы и Пекина в рамках ШОС и других форматов создает относительно стабильную основу в регионе. Самое главное такое сотрудничество ограничивает возможность монополистического влияния третьих сторон.

Однако, западные игроки, например Европейский Союз и Соединённые Штаты Америки далают акцент на военно-политической сферы (особенно после вывода войск из Афганистана). Они уделяют больше внимания на вопросы устойчивого развития, управления ресурсов, верховенства права и поддержки гражданского общества. Их влияние в основном осуществляется через финансовые институты, программы технической помощи и образовательные обмены. Однако геополитическое противостояние Запада с Россией и конкуренция с Китаем создают риск вторичных санкций для стран Центральной Азии. Такая ситуация вынуждает стран центральноазиатского региона проводить очень осторожную внешнюю политику.

Геополитические интересы иностранных игроков в Центральной Азии создают для региона неопределенную среду, полную возможностей и рисков. С одной стороны, они выступают в качестве движущей силы экономического роста и обеспечивают приток капитала, создание инфраструктуры и интеграцию в глобальные цепочки поставок. С другой стороны, они создают поле постоянной напряженности. Эта ситуация требует от национальных элит демонстрации новых дипломатических навыков для поддержания суверенитета и внутренней стабильности. Перспективы устойчивого развития Центральной Азии во многом будут зависеть от способности местных органов власти превратить сложную геополитическую конкуренцию в ресурс для своей модернизации. Будущее региона, как и столетия назад, вновь определяется на перекрестке интересов великих держав, но впервые за долгое время сами центральноазиатские государства получают историческую

возможность стать активными архитекторами своей собственной судьбы в этой сложной игре.

Особое значение приобретают центральноазиатские организации и соглашения в консультациях на высоком уровне. Эти инициативы создают необходимые условия для выработки совместных позиций по важным вопросам без вмешательства внешних сил. Транснациональные угрозы в сфере безопасности, такие как терроризм, религиозный экстремизм, незаконный оборот наркотиков и киберпреступность, достигают своего пика. Нестабильность ситуации в Афганистане остается серьезной внешней угрозой. Эта ситуация требует дальнейшей консолидации усилий как на региональном уровне, посредством механизмов Шанхайской организации сотрудничества и Организации Договора о коллективной безопасности, так и посредством двустороннего сотрудничества с партнерами по развитию, способными предоставить свои технологии и опыт.

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ПРИМЕНЕНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

Продолжать институционализацию многостороннего сотрудничества. Стратегию многостороннего сотрудничества следует трансформировать в более стабильную и институционально защищенную систему внешнеполитических приоритетов. Рекомендуется разработать и закрепить на законодательном уровне национальные доктрины или концепции «сбалансированного многостороннего сотрудничества», четко определяющие национальные интересы во взаимоотношениях с каждым из ключевых внешних партнеров (Россия, Китай, ЕС, США и др.).

Укрепление внутрирегиональной интеграции. Углубление реальной интеграции имеет важное значение для улучшения позиций центральноазиатских государств в диалоге с крупными державами. Приоритеты региональной интеграции должны включать: гармонизацию торговых систем и таможенного управления, реализацию конкретных трансграничных инфраструктурных проектов (водоснабжение, энергетика и транспорт) на основе взаимной выгоды, а также создание постоянных консультативных органов по вопросам внешней политики и безопасности.

Диверсификация экономических связей и снижение уязвимости. Для уменьшения зависимости центральноазиатских государств от внешних игроков необходимы целенаправленные меры. К таким мерам относятся: поощрение прямых инвестиций из различных стран (включая Ближний Восток, Юго-Восточную Азию и Южную Корею) в различные сектора экономики; развитие альтернативных транспортных коридоров (например, укрепление маршрута Центральная Азия - Персидский залив через Туркменистан и Иран); и создание национальных фондов устойчивого развития для управления доходами от экспорта ресурсов.

Инвестирование в развитие человеческих ресурсов и управленческих навыков. Стабильность политических систем перед лицом внешнего идеологического и информационного влияния напрямую зависит от качества государственного управления и уровня образования граждан. Рекомендуется усилить подготовку дипломатических и экономических кадров, специализирующихся в современных областях геоэкономики, кибербезопасности и международного права. Одновременно важно развивать критическое мышление и информационную грамотность населения посредством образовательных программ. Такое отношение повышает общественное сопротивление деструктивной внешней информации.

Литература

1. Алексеева, Т.А. Современная политическая мысль (XX-XXI вв.): Политическая теория и международные отношения [Текст] / Т.А. Алексеева. – М.: Издательство «Аспект Пресс», 2016. – 623 с.
2. Алимов, Р. Дипломатия Таджикистана [Текст] / Р. Алимов, М. Лебедев, Дж. Шарипова. – Душанбе, 1994. – 72 с.
3. Ануфриев, К.С. Политика России и Китая в Центральной Азии [Текст] / К.С. Ануфриев. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 2011. – 200 с.
4. Бажанов Е.П. Диалог и столкновение цивилизаций [Текст] / Е.П. Бажанов, Н.Е. Бажанова. – М.: Весь мир, 2013. – 270 с.
5. Бажанов Е.П. Многополюсный мир [Текст] / Е.П. Бажанов, Н.Е. Бажанова. – М.: Восток-Запад, 2010. – 464 с.
6. Бакланов, В. Центральная Азия – современные геополитические ракурсы [Электронный ресурс]. – URL: https://cyberleninka.ru/article (дата обращения: 23.06.2024 г.)
7. Баталов, Э.Я. «Новый миропорядок»: к методологии анализа [Текст] / Э.Я. Баталов // Полис. Политические исследования. – 2003. – № 5. – С.25-37.
8. Бжезинский, З. Великая шахматная доска [Текст] / Пер. с англ. – М.: Издательство АСТ, 2019. –256 с.
9. Бжезинский, З. Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство [Текст] / Пер. с англ. – М.: Международные отношения, 2006. – 288 с.
10. Бжезинский, З. Еще один шанс. Три президента и кризис американской сверхдержавы [Текст] / Пер. с англ. – М.: Международные отношения, 2010. – 192 с.
11. Богатуров, А.Д. Между силой и влиянием государств [Текст] / А.Д. Богатуров // Сравнительная политика. – 2017. – Т.8. – №1. – С.44-57.
12. Богатуров, А.Д. Международные отношения в Центральной Азии: события и документы [Текст] / А.Д. Богатуров, А.С. Дундич, В.Г. Коргун. – М.: Аспект Пресс, 2011. –549 с.

13. Глазьев, С. Последняя мировая война. США начинают и проигрывают [Текст] / С. Глазьев. – М.: Книжный мир, 2016. – 512 с.
14. Денежные переводы из России составили 30% ВВП Киргизии и Таджикистана [Электронный ресурс]. –URL: https://ruposters.ru/news/01-12-2022/denezhnie-perevodi-rossii-kirgiziyu-tadzhikistan-sostavili-bolee (дата обращения: 11.12.2025 г.)
15. Звягельская, И.Д. Россия в Центральной Азии: ведущий игрок или один из многих? [Текст] / под ред. А.В. Лукина. – М.: Международные отношения, 2018. – 592 с.
16. Зиядуллаев, Н.С. Центральная и Южная Азия: внешнеторговые и транспортно-транзитные инициативы [Текст] / Н.С. Зиядуллаев // Российский внешнеэкономический вестник. – 2021. – №8. – С.33-46. (С.42)
17. Зокиров, Г.Н. Геополитика [Матн] / Зокиров Г.Н. – Душанбе: «Эҷод», 2009. – 324 с.
18. Зокиров, Г.Н. Давлат. Қисми I [Матн] / Г.Н. Зокиров. – Душанбе, 2012. – 382 с.
19. Зокиров, Г.Н. Давлати тавоно [Матн] / Г.Н. Зокиров. – Душанбе: «Эр-граф», 2018. – 60 с.
20. Зокиров, Г.Н. Донишномаи сиёсӣ [Матн] / Г.Н. Зокиров. – Душанбе, 2007. – С.172.
21. Ивашов, Л.Г. Геополитика и современный политический процесс [Текст] / Л.Г. Ивашов // Вестник МГЛУ. – 2016. –№ 10 (749). – С.153-157.
22. Казанцев, А.А. «Большая игра» с неизвестными правилами: мировая политика и Центральная Азия [Текст] / А.А. Казанцев. – М.: МГИМО-Университет, 2008. – 382 с.
23. Каплан, Р. Месть географии. Что могут рассказать географические карты о грядущих конфликтах и битве против неизбежного [Текст] / Пер. с англ. – М.: Азбука-Аттикус, 2015. – 384 с.
24. Каримова, М.Т. Глобальная экономическая обстановка и общие условия экономического развития Таджикистана в рамках ШОС [Текст] / М.Т. Каримова // Экономика Таджикистана. – 2022. – № 4-2. – С.184-189.
25. Киссинджер, Г. Мировой порядок [Текст] / Пер. с англ. – М.: Издательство АСТ, 2015. – 512 с.
26. Китай и Россия не конкурируют за влияние в Центральной Азии [Электронный ресурс]. –URL: https://dzen.ru/a/ZGY-GDy4WAcCgG5U (дата обращения: 25.03.2026 г.)
27. Крутько, А.А. Внешняя политика современной России: евразийские приоритеты [Текст] / А.А. Крутько. – Бишкек, 2019. – 278 с.
28. Кузьмина, Е.М. Геополитика Центральной Азии [Текст] / Е.М. Кузмина. – М.: Наука, 2007. – 151 с.
29. Лебедева, М.М. Метаморфозы мировой политики [Текст] / М.М. Лебедева. – М.: МГИМО-Университет, 2012. – 505 с.

30. Малашенко, А.В. Центральная Азия: на что рассчитывает Россия? [Текст] / А.В. Малашенко. – М.: РОССПЭН, 2012. – 118 с.
31. Махмадов, А.Н. Национальный интерес Таджикистана (методологическое руководство) [Текст] / А.Н. Махмадов, И.К. Асадуллаев. – Душанбе: Авесто, 2009. – 92 с.
32. Махмадов, А.Н. Современный Таджикистан: диалектика независимости и интеграции (политико-правовой анализ) [Текст] / А.Н. Махмадов, Л.Л. Хопёрская. – Душанбе: Дониш, 2016. – 363 с.
33. Межуев, В.М. Идея национального государства в исторической перспективе [Электронный ресурс]. – URL: http://www.polisportal.ru/files/File/puvlication/Starie_publikacii_Polisa/M/1992-5-6Mezhuev_Ideya_nacionalnogo_gosudarstva.pdf (дата обращения: 27.12.2023 г.)
34. Мирзоев, М.Р. Безопасность Центральной Азии в XXI веке [Текст] / М.Р. Мирзоев. – Душанбе: Санадвор, 2022. – 304 с.
35. Михайленко, В.И. Внешние триггеры интеграционных процессов в Центральной Азии [Текст] / В.И. Михайленко, Р. Сухроб // История и современное мировоззрение. – 2021. – Т.3. – №1. – С.59-70.
36. Моргентау, Г. Система международных отношений. Нации в борьбе за власть [Текст] / Пер. с англ. – М.: Родина, 2023. – 528 с.
37. Муҳаммадзода, П.А. Истиқлоли давлатӣ ва сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / П.А. Муҳаммадзода // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2025. – № 3 (91). – С. 40-47.
38. Муҳаммадзода, П.А. Таҳлили дастовардҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2013-2020 [Матн] / П.А. Муҳаммадзода, И.И. Малангова // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2020. – № 4 (72). – С. 15-23.
39. Назаров, Т. Дипломатияи муосири тоҷик [Матн] / Т. Назаров, А. Сатторзода. – Душанбе: Шарқи озод, 2006. –224 с.
40. Най, Дж. Будущее власти [Текст] / Пер. с англ. – М.: АСТ, 2014. – 444 с.
41. Никитин, А.И. Мировые державы и трансформация миропорядка [Текст] / А.И. Никитин // Философия политики и права. – 2019. – №10. – С.168-186.
42. Николаев, С.А. Центральная Азия в геополитических планах США [Текст] / С.А. Николаев // Россия и мусульманский мир. – 2012. – № 8. – С.125-141.
43. Нуриддинов, Ш.Н. Центральная Азия в эпоху глобализации: вызовы и ответы [Текст] / Ш.Н. Нуриддинов. – Душанбе: Матбуот, 2021. – 276 с.
44. Олимова, С.К. Таджикистан в системе международных отношений [Текст] / С.К. Олимова, М.А. Олимов. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 402 с.
45. Онищук С.М. Шанхайская организация сотрудничества и борьба с «тремя видами зла» (экстремизм, сепаратизм и терроризм) в Центральной Азии [Текст] / С.М. Онищук // Вооружение и экономика. – 2011. – №1. – С.38-42.

46. Оружие, учения, лояльность: три кита турецкой экспансии в Центральной Азии [Электронный ресурс]. –URL: https://globalaffairs.ru/articles/tri-kita-hramochkina/ (дата обращения: 25.03.2026 г.)
47. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ, 16.12.2025 [Захираи электронӣ]. –URL: https://president.tj/event/missives/54181 (санаи мурочиат: 25.01.2026)
48. Парамонов, В. Россия и Китай в Центральной Азии: политика, экономика, безопасность [Текст] / В. Парамонов, А. Строков, О. Столповский. –М., 2008. – 200 с.
49. Патрик, Дж.Б. Смерть Запада. Чем вымирание населения и усиление иммиграции угрожают нашей стране и цивилизации [Текст] / Пер. с англ. – М.: АСТ, 2007. – 448 с.
50. По итогам Пятой Консультативной встречи будет принято Совместное заявление глав государств Центральной Азии [Электронный ресурс]. – URL: https://khovar.tj/rus/2023/09/po-itogam-pyatoj-konsultativnoj-vstrechi-budet-prinyato-sovmestnoe-zayavlenie-glav-gosudarstv-tsentralnoj-azii/ (дата обращения: 25.03.2026 г.)
51. Политика пантюркизма Турции в Центральной Азии [Электронный ресурс]. –URL: https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/columns/sandbox/politika-pantyurkizma-turtsii-v-tsentralnoy-azii/ (дата обращения: 11.05.2026 г.)
52. Раҳмон, Э. Уфуқҳои истиқлол [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ганҷ-нашриёт, 2018. – 305 с.
53. Раҳмонзода, А.Ш. Муносибатҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаи муосир [Матн] / А.Ш. Раҳмонзода. – Душанбе, 2022. – 320 с.
54. Раҳмонов, Э. Давлатдории тоҷикон: Аз Сомониён то оғози асри XXI [Матн] / Э. Раҳмон. - Душанбе, 1999. – 228 с.
55. Раҳмонов, Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат [Матн] / Э. Раҳмон. Ҷ.4. - Душанбе, 2002. - 512 с.
56. Региональная безопасность в Центральной Азии в условиях возвращения талибов к власти: вызовы и угрозы, сценарии развития [Текст] / А.Э. Джоробекова, Е.Ф. Троицкий, С.М. Юн, А.Г. Тимошенко // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 4: История. Регионоведение. Международные отношения. – 2023. – Т. 28. – № 3. – С. 187-196.
57. Саидов, З.Ш. Внешняя политика Таджикистана в период его становления как суверенного независимого государства [Текст] / З.Ш. Саидов. – Душанбе, 2010. –320 с.
58. Саидов, З.Ш. Основные внешнеполитические интересы Таджикистана на рубеже веков [Текст] / З.Ш. Саидов. – Душанбе: Контраст, 2011. – 340 с.
59. Сатторзода А. Актуальные проблемы внешней политики Таджикистана (многовекторность в действии) [Текст] / А. Сатторзода. – Душанбе, 2014. – 520 с.

60. Симония, Н.А. Новый мировой порядок: от биполярности к многополюсности [Текст] / Н.А. Симония, А.В. Торкунов // Полис. Политические исследования. – 2015. – № 3. – С. 27-37.
61. Солиҳов, Н. Ташаккули давлати миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ [Захираи электронӣ]. – URL: https://farazh.tj/sahifai-asosy/jahon/tashakkuli-davlati-milly-dar-sharoiti-jahonishavy/ (санаи мурочиат: 12.02.2024).
62. Соснин, В.А. Понятие, сущность и принципы геополитики в глобальной психологии [Текст] / В.А. Соснин, Д.А. Китова // Индивидуальное, национальное и глобальное в сознании современного человека: новые идеи, проблемы, научные направления. – М.: Институт психологии РАН, 2020. – С. 293-308.
63. Усмонзода, Х.У. Взаимодействие стран Центральноазиатского региона в рамках ОДКБ в контексте современных мировых и региональных проблем [Текст] / Х.У. Усмонзода // Евразийские исследования. – 2024. – № 1. – С. 62-66.
64. Фридман, Д. Следующие 100 лет: прогноз событий XXI в. [Текст] / Пер. с англ. – М.: Эксмо, 2010. –336 с.
65. Фукуяма, Ф. Конец истории и последний человек [Текст] / Пер. с англ. – М.: АСТ, 2015. – 576 с.
66. Хаас, Р. Мировой беспорядок [Текст] / Пер. с англ. – М.: АСТ, 2019. – 350 с.
67. Хайдаров, Р.Д. Таджикистан в орбите глобализационных и геополитических процессов [Текст] / Р.Д. Хайдаров. – Душанбе: Ирфон, 2005. – 150 с.
68. Хайдаров, Р.Д. Таджикистан в условиях глобализации: социально-философский анализ [Текст] / Р.Д. Хайдаров. – Душанбе: Маориф, 2020. – 184 с.
69. Хантингтон, С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности [Текст] / Пер. с англ. – М.: АСТ, 2008. – 640 с. – С.19.
70. Хантингтон, С. Столкновение цивилизаций [Текст] / Пер. с англ. – М.: АСТ, 2014. – 571 с.
71. Хидирзода, М.У. Таъсири омилҳои геополитикӣ ба вазъи муосири сиёсӣ дар Осиёи Марказӣ [Матн] / М. У. Хидирзода, Ф.М. Холов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – №10-1. – С. 319-326.
72. Холикназар, Х. Республика Таджикистан и региональное сотрудничество в период государственной независимости [Текст] / Х. Холикназар. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 114 с.
73. Цао, Ю.М. Аспекты внешнеполитических отношений между россией и китаем [Текст] / Ю.М. Цао, Д. Чжан // Теории и проблемы политических исследований. – 2021. – №3. – С.70-76.
74. Центральная Азия без Таджикистана: как Турция реализует свои амбиции в регионе [Электронный ресурс]. –URL: https://dzen.ru/a/Z115xTtkTEIRQivO (дата обращения: 20.04.2026 г.)

75. Чжоу, Ц. Проблемы реализации проекта Экономического пояса Шелкового пути [Текст] / Ц. Чжоу // Administrative Consulting. – 2017. – №2. – С.161-167.
76. Чуфрин, Г.И. Россия и Центральная Азия [Текст] / Г.И. Чуфрин. – Алматы, 2010. – 220 с.
77. Шашок, Л.А. Вызовы и угрозы безопасности государств Центральной Азии после прихода к власти в Афганистане движения «Талибан» [Текст] / Л.А. Шашок // Евразийские исследования. – 2024. – №1. – С.44-56.
78. Штоль, В.В. Новые вызовы XXI в. [Текст] / В.В. Штоль // Обозреватель. – 2019. – № 9. – С.5-22.
79. Эрдоган призвал страны Центральной Азии перейти на тюркский алфавит [Электронный ресурс]. –URL: https://am.sputniknews.ru/20241106/erdogan-prizval-strany-tsentralnoy-azii-pereyti-na-tyurkskiy-alfavit-82735421.html (дата обращения: 15.03.2026 г.)
80. Acharya, A. The End of American World Order. – Cambridge: Polity Press, 2014. – 157 p.
81. Allison, G. The Myth of the Liberal Order. From Historical Accident to Conventional Wisdom // Foreign Affairs. – 2018. – №4. – P. 124-133.
82. Hantington, S. The Clash of Civilization and the Remarking of World Order. – N.Y., 1996. –P.18-19.
83. Ikenderry, J.G. The End of liberal International Order? // International Affairs. – 2018. – Vol. 94. – № 1. –P.7-23.
84. Territory, State and Nation. The Geopolitics of Rudolf Kjellén. // Edited by Ragnar Björk and Thomas Lundén. First published in 2021 by Berghahn Books. 307 p. – C. 15-16.
85. What Is the Role of the Nation-State in Globalization? – URL: https://www.investopedia.com/ask/answers/022415/what-role-nationstate-globalization.asp#citation-2

СПИСОК ПУБЛИКАЦИЙ СОИСКАТЕЛЯ

I. Статьи в рецензируемых научных журналах Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан

[1-М] Холов (Маҳмадзод) Ф.М. Назарияи давлати миллӣ дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ [Матн] / Холов Ф.М.// ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ Маҷаллаи илмию сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе-2024 №3 – С. 501-508

[2-М] Хидирзода М.У. Таъсири омилҳои геополитикӣ ба вазъи муосири сиёсии дар Осиёи Марказӣ [Матн] / Хидирзода М.У, Холов (Маҳмадзод) Ф.М. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон - Душанбе-2024 №10 С.319-326

[3-М] Холов (Маҳмадзод) Ф.М. Омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ-методологии равандҳои геополитикӣ [Матн] / Холов Ф.М.// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон - Душанбе-2025 №5 С323-330
[4-М] Холов (Маҳмадзод) Ф.М. Масъалаи амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди низоми геополитикӣ [Матн] / Холов Ф.М.// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон - Душанбе-2026 №1 С. 348-354
[5-М] Холов (Маҳмадзод) Ф.М. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари калидӣ аз нигоҳи консепсияҳои геополитикӣ [Матн] / Холов Ф.М.// ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ Маҷаллаи илмию сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе №3 (78) соли 2026 С 572-577

II. Статье и тезисы публикаций в научных журналах и сборниках метериалов республиканских конференций

[6-М] Холов (Маҳмадзод) Ф.М. Тоҷикистон ва ҳифзи манфиятҳои миллӣ дар раванди ташакул ва инкишофи тартиботи нави ҷаҳонӣ [Матн] / Шодиев К.О. Холов Ф.М.// Мактаби сиёсии Пешвои миллат (маҷмуаи мақолаҳои илмӣ № 4-2024). Маводи конфренсияви байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ бахшида ба 30 солагии таъсисёбии ҲХДТ, 30 солагии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва соли 2024 «Соли маърифати ҳуқуқӣ». – Кӯлоб, 2024. - С. 290-295.
[7-М] Холов (Маҳмадзод) Ф.М. Масъалаи амнияти Тоҷикитон ва Осиёи Марказӣ [Матн] / Холов Ф.М.// Маводи конфренсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба солгарди қабули Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон ва рӯзи байналмилалии мубориза бар зиди коррупсия Академияи идоракунии давлати назди Президнти Ҷумҳурии Тоҷикистон Дешанбе - 2025 С. 419-423
[8-М] Холов (Маҳмадзод) Ф.М.Сиёсати саноаткунонии Тоҷикистон дар низоми нави геополитикии минтақа. Конфренсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзуи “Афзалиятҳои рушди саоноаткунонии босуръат дар шароити гузариш ба иқтисодиёти иноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон” бахшида ба 35-солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 30-солагии ДДМИТ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон Душанбе 05.06.2026
[9-М] Холов (Маҳмадзод) Ф.М. Ҳалли масоили сарҳадӣ бидуни тарафи сеям датоварди бузурги дипломатист. [Матн] / Холов Ф.М. Шодиев К.О. // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ дар мавзуи “Роҳҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва ҳуқуқии мубориза бар зидди таҳдидҳои замони муосир”. –Данғара - 2025. –С. 23-24.
[10-М] Холов (Маҳмадзод) Ф.М. Роҳҳои мухталифи мубориза бо зуҳуроти номатлуб дар шароити барҳурд ва гуфтугӯи тамадунҳо [Матн] / Шодиев К.О. Холов Ф.М.// Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ дар мавзуи “Роҳҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва ҳуқуқии мубориза бар зидди таҳдидҳои замони муосир”. –Данғара- 2025. –С. 102-107

[11-М] Холов (Маҳмадзод) Ф.М. Нақши Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими сулҳ ва ваҳдати миллии тоҷикон. [Матн] / Холов Ф.М.// Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ дар мавзуи “Маърифати ҳуқуқи омили инкишофи давлати ҳуқуқбунёд”Бахшида 30 солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва эълон гардидани соли 2024. Данғара- 2024. С.226-229.

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи Маҳмадзод Фирӯз Маҳмад дар мавзуи «Равандҳои геополитикӣ ва таъсири онҳо ба вазъи сиёсии Осиёи Марказӣ» барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси 6D050200 - Сиёсатшиносӣ (6D050204 – Проблемаҳои сиёсии муносибатҳои байналмилалӣ, инкишофи глобалӣ ва минтақавӣ)

Калидвожаҳо: Осиёи Марказӣ, сиёсати хориҷӣ, манфиатҳои миллӣ, факторҳои сиёсӣ, қудратҳои ҷаҳонӣ, сиёсати духурагӣ, амнияти миллӣ, геополитика, ҳамкории минтақавӣ, Созмони ҳамкории Шанхай, дипломатияи бисёрсамта.

Мақсади асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ омӯзиши ҳамаҷонибаи равандҳои геополитикӣ ва таъсири онҳо ба минтақаи Осиёи Марказӣ, амнияти минтақавӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, рушди геостратеги давлатҳои Осиёи Марказӣ, вазъи геополитикӣ давлатҳои минтақа, инчунин муайян намудани таъсири равандҳои геополитикӣ ба вазъи сиёсии минтақаи Осиёи Марказӣ ва дурнамои рушди ҳамгироии кишварҳои минтақа мебошад.

Дар раванди таҳқиқот методҳои илмии таҳлили системавӣ, институтсионалӣ, сохторию функсионалӣ, муқоисавӣ, таърихӣ, диалектикӣ, таҳлили геополитикӣ, таҳлили равандҳои сиёӣ ва ғайраҳо истифода гардидаанд. Методҳои илмии истифодагардида бо ихтисоси илмии диссертатсия пурра мувофиқат дошта, барои амалӣ намудани мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот мусоидат намудаанд.

Дар таҳқиқоти мазкур дар илмҳои сиёсии ватанӣ бори аввал масъалаи муайян намудани хусусиятҳои равандҳои геополитикии муосир ва нишон додани таъсири онҳо ба вазъи сиёсии Осиёи Марказӣ мавриди пажуҳиш қарор дода шудааст.

Таҳқиқоти анҷомёфта нишон медиҳад, ки асосҳои илмию консептуалии ташаккулёбии геополитикӣ таҷзияи донишҳои назариявӣ ва амалияи доимо таҳаввулёбандаи муносибатҳои байналмилалиро ифода мекунанд. Донишҳои назариявии мазкур ба тағйири низоми ҷаҳонӣ, инқилобҳои технологӣ ва парадигмаҳои тағйирёбанда дар илмҳои иҷтимоӣ ва гуманитарӣ мутобиқ мешаванд.

Натиҷаҳои таҳқиқот метавонад ҳангоми таҳияи консепсияи сиёсати хориҷӣ, стратегия ва барномаҳои рушди геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода шаванд. Натиҷаҳои таҳқиқот инчунин метавонад дар фаъолияти сохторҳои давлатӣ марказҳои таҳлилӣ ва илмӣ инчунин дар раванди омӯзиши фанни сиёсатшиносӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, геополитика, амнияти миллӣ сиёсати хориҷӣ, равандҳои сиёсӣ, асосҳои сиёсати байналхалқӣ мавриди баҳрабардорӣ қарор гирад. Инчунин натиҷаҳо ва тавсияҳои таҳқиқот метавонанд барои мақомоти давлатӣ, марказҳои таҳлилӣ ва ҷомеаи коршиносоне, ки дар соҳаи сиёсати байналмилалӣ ва таҳқиқоти геополитикӣ фаъолият мекунанд, муфид бошанд.

АННОТАЦИЯ

к диссертационной работе Махмадзода Фируза Махмада на тему «Геополитические процессы и их влияние на политическую ситуацию в Центральной Азии» на соискание степени доктора философии (PhD) по специальности 6D050200 – Политология (6D050204 – Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития)

Ключевые слова: Центральная Азия, внешняя политика, национальные интересы, политические факторы, мировые державы, дуальная политика, национальная безопасность, геополитика, региональное сотрудничество, Шанхайская организация сотрудничества, многосторонняя дипломатия.

Основная цель диссертационного исследования – всестороннее изучение геополитических процессов и их влияния на Центральноазиатский регион, региональную безопасность, международные отношения, геостратегическое развитие центральноазиатских государств, геополитическую ситуацию в странах региона, а также определение влияния геополитических процессов на политическую ситуацию в Центральноазиатском регионе и перспективы развития интеграции стран региона.

В процессе исследования были использованы научные методы системного, институционального, структурно-функционального анализа, сравнительного, исторического, диалектического, геополитического анализа, анализа политических процессов и др. Использованные научные методы полностью соответствуют научной специальности диссертации и способствовали реализации целей и задач исследования.

В данной работе впервые в отечественной политологии изучен вопрос определения характеристик современных геополитических процессов и демонстрации их влияния на политическую ситуацию в Центральной Азии.

Завершенное исследование показывает, что научно-концептуальные основы геополитического формирования представляют собой синтез теоретических знаний и постоянно развивающейся практики международных отношений. Эти теоретические знания адаптируются к меняющемуся мировому порядку, технологическим революциям и сдвигам парадигм в социальных и гуманитарных науках.

Результаты исследования могут быть использованы при разработке концепции внешней политики, стратегии и программ геополитического развития Республики Таджикистан. Результаты исследования также могут быть использованы в деятельности государственных структур, аналитических и научных центров, а также в процессе изучения политологии, международных отношений, геополитики, национальной безопасности, внешней политики, политических процессов и основ международной политики. Результаты и рекомендации исследования могут быть полезны и для государственных органов, аналитических центров и сообщества экспертов, работающих в области международной политики и геополитических исследований.

ABSTRACT

to the dissertation of Mahmadzod Firuz Mahmad on the topic "Geopolitical processes and their impact on the political situation in Central Asia" for the degree of doctor of philosophy (PhD) in the specialty 6D050200 – Political science (6D050204 – Political problems of international relations, global and regional development)

Keywords: Central Asia, foreign policy, national interests, political factors, world powers, dual politics, national security, geopolitics, regional cooperation, Shanghai Cooperation Organization, multilateral diplomacy.

The main objective of this dissertation is to comprehensively study geopolitical processes and their impact on the Central Asian region, regional security, international relations, the geostrategic development of Central Asian states, the geopolitical situation in the countries of the region, as well as to determine the influence of geopolitical processes on the political situation in Central Asia and the prospects for the development of integration among the countries of the region.

The research employed the scientific methods of system analysis, institutional, structural-functional, comparative, historical, dialectical, geopolitical, and political process analysis. These methods are fully consistent with the dissertation's academic specialization and contributed to the achievement of the research goals and objectives.

This work, for the first time in native political science, examines the characteristics of contemporary geopolitical processes and demonstrates their influence on the political situation in Central Asia.

The completed study demonstrates that the scientific and conceptual foundations of geopolitical development represent a synthesis of theoretical knowledge and the constantly evolving practice of international relations. This theoretical knowledge is adapting to the changing world order, technological revolutions, and paradigm shifts in the social sciences and humanities.

The results of the study can be used in developing foreign policy concepts, strategies, and programs for the geopolitical development of the Republic of Tajikistan. These results can also be used in the work of government agencies, think tanks, and research centers, as well as in the study of political science, international relations, geopolitics, national security, foreign policy, political processes, and the foundations of international politics. The results and recommendations of the study may also be useful for government agencies, think tanks, and the expert community working in the field of international politics and geopolitical studies.